Bahrü'l-Kelam

Matüridi Akaidi

Ebu'l-Muin en-Nesefi

Kitaplığı

Ebü'l-Muin en-Nesefî

MATÜRİDİ AKAİDİ

(Bahrü'l-Kelam Tercümesi)

Notlarla Tercüme Eden
Doç. Dr. Ramazan BİÇER

GELENEK YAYINCILIK
AKAİD KİTAPLIĞI

Matüridi Akaidi (Bahrü'l-Kelam Tercümesi)

YAZAR / Ebü'l-Muin en-Nesefî
MÜTERCİM / Doç. Dr. Ramazan Biçer
KAPAK TASARIMI / Erkan Metiner
İÇ TASARIM / Mürettibhane

BASKI / Step Ajans
TEL. / 0212 446 88 46

BİRİNCİ BASIM / Şubat 2010
SERTİFİKA NO / 12062
ISBN / 978-975-6138-44-1

Adres: Fevzi Çakmak Mh. Fevzi Çakmak Cd. No: 39/2 Esenler/İSTANBUL
Telefon & Faks: 0212 562 01 72 - www.gelenek.com.tr

Ebü'l-Muin en-Nesefî (508/1114) Ehl-i sünnet mezhebinin Matüridî ekolünün önde gelen bilginlerindendir. Hanefî-Matüridî geleneğinin köşe taşlarından biri kabul edilen Ebü'l-Muîn en-Nesefî Maveraünnehir bölgesinin ilim merkezlerinden olan Nesef'te dünyaya gelmiştir. Nesef, Semerkand ile Ceyhun nehri arasında bir kenttir. Nesefî, kelam, hadis ve fıkıh gibi farklı İslamî ilimler alanında eserler yazmakla birlikte Kelamî boyutuyla tarih sahnesinde ön plana çıkmıştır.

Yazar, İslam akaidinin Matüridî yorumunun sistemleştiricisi olarak kabul edilmektedir. O, inanç konularında öncelikle Kur'an ve hadisleri (nakli) esas almakla birlikte, çağın kültürü doğrultusunda aklî yorumlara başvurmak suretiyle, İslam itikadının başarılı bir sunumunu yapmıştır.

İÇİNDEKİLER

Önsöz

Ebü'l-Muîn en-Nesefî'nin (ö. (ö. 508/1114) *Bahrü'l-Kelam* adlı çalışması, İslam akaidini derli toplu ve belli başlıklar altında sunması nedeniyle. Müslüman Türk kamuoyuna sunulması gerektiği kanaatindeyiz. Çalışma, o dönemin kültürel ortamı içerisinde ele alınması nedeniyle, bazı konular günümüz için güncel görünmemekle birlikte, çağımızda benzer konuların farklı boyutlarda tartışıldığı görülmektedir. Bu nedenle üslup ve ifade açısından o dönemin kültürünü yansıtmakla birlikte, içerik ve tartışılan konular, güncelliğini korumaktadır.

Eserdeki başlıklar ve dipnotlarda yer alan bilgiler tarafımızca eklenmiştir.

Bu eserin tercümesine bizi teşvik eden Gelenek Yayıncılık'a teşekkür ederim.

Doç. Dr. Ramazan BİÇER
İstanbul

Giriş

İslam dinin itikadî yönü ve inanç boyutunun orta yolunu temsil eden Ehl-i Sünnet, iki ana ekolden oluşmaktadır. Bunlar İmam Eş'arî'nin öncülüğünü çektiği Eş'arilik ile İmam Mâtüridî'nin önderliğini yaptığı, Matüridilik mezhebidir.

Matüridîlik mezhebinin baş mimarı olan Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud el-Matüridî (ö. 333/944), İslam itikadı ile ilgili iki çalışma yapmıştır. Bunlardan birisini oluşturan *Kitabü't-Tevhîd*, temel bir kelam kitabıdır. Arapça olarak kaleme alınan çalışma, neşredildiği gibi Türkçe'ye de tercüme edilmiştir. Her iki eser de Bekir Topaloğlu tarafından yayımlanmıştır.

İmam Mâtüridî'nin bir diğer önemli eseri, *Te'vilâtü Ehli's-sünne*'dir. *Te'vilatü'l-Kur'an* olarak da bilinen tefsir çalışması, yine Bekir Topaloğlu tarafından neşredilmektedir.

Matüridî ekolünün öncüleri arasında Nesefî ailesinin önemli bir yeri vardır. Bu aileye mensup önemli bir yazar olan Ebu Hafs Ömer en-Nesefî'nin (ö. 537/1142) *el-Akaid* adlı küçük risalesi, başta Sadedin Teftazanî (ö. 793/1390) olmak üzere birçok müellif tarafından şerh edilmiş veya haşiyeler yapılmıştır.

Nesefî ailesinin en önemli şahsiyeti Ebü'l-Muin en-Nesefî'dir. Onun en meşhur eseri, *Tebsiratü'l-edille* adlı hacimli çalışmasıdır. Müellifin ayrıca *et-Temhîd li-kavâidi't-Tevhîd* adıyla ayrı bir eseri daha bulunmaktadır.

Ebü'l-Muîn en-Nesefî'nin (ö. 508/1114) İslam akaidine dair olan tercümesini yaptığımız bu eseri, bir anlamda Mâtüridî mezhebinin temel prensiplerini, özlü bir biçimde içermektedir. Tam adı *Bahrü'l-kelâm fî ehli'l-İslâm* olan çalışma, konuyla ilgili kaynakların hemen hemen hepsinde Ebü'l-Muîn en-Nesefî'ye nispet edilmektedir.

Eser üzerine iki tane şerh çalışması bulunmaktadır. Bunlar, *Gâyetü'l-merâm fî şerhi Bahri'l-kelâm* şeklinde Hasan b. Ali el-Makdisî tarafından yapılmıştır. Bir diğer şerh türü çalışma ise, *Şerhu Bahri'l-kelâm* olup, Ahmed b. Mahmud el-Buhârî tarafından kaleme alınmıştır.

Bahrü'l-Kelam

Asla ölmeyene tevekkül ederim. Hamd, ululuk ve ikram sahibi Allaha, salât, yaratılmışların en hayırlısı olan Hz. Muhammed ve onun ailesi ve sahâbîlerine olsun.

[Bilginlerin önderi hakkın sözcüsü, nesir ve nazma hâkim, hakkın ve dinin kılıcı Şeyh Ebu'l Muin en-Nesefî der ki]

Biliniz ki ben Allah bilgisine (marifetullah), varlığına, birliğine iman ediyorum. Allah birdir, tektir, kadimdir, ezelîdir, kimseye muhtaç olmayıp, ortağı, benzeri ve dengi yoktur. Varlığı hakkında şüphe de yoktur. O'nun zıttı da, dengi de yoktur. O her daim samed'dir. (başkasına muhtaç olmayan) Biricik ve tektir. Yine varlığı her daim yani ebedidir. O, zatında ve sıfatlarında ezelî olduğu gibi, nitelikleriyle mükemmeldir de. Allah, insanoğlunun durumunu her halükarda bilir ve ona hâkimdir.

O, mekân, zaman ve vakti yaratmadan önce de vardı. Sonra zaman olgusunu ve arşı yarattı. Arşa istiva etti. Mekândan münezzeh ve müstağni olan Allah hakkında, "Arş onun durduğu ve bulunduğu yer değıl, bilakis arşı ayakta tutandır." Denilmelidir. Zira O bir mekâna sığmayacak kadar yücedir. O her şeyin ötesindedir. Gerçekleşen olayları meydana gelmeden, şimdi olmayanı da, meydana geldiği takdirde, nasıl ve ne şekilde olacağını bilir. Zira O'nun ilmi, eşyaların mey-

dana geliş zamanı yönünden geçmiştir, yani öncedir. Mülkünde, varlık sahnesine çıkan her şey onun ilmi ve bilgisi dâhilinde, O'nun isteğiyle, ezelde çizdiği plan çerçevesinde, onun hükmüyle, gücü ve kudretiyle var olur.

O zihinde oluşacak herhangi bir şekilde kendisini tanımlamadığı ve yine kendisini insan gözünün kavrayamayacağı bir şekilde tanıttığı gibidir. Allah Teâlâ elçisine "De ki, Allah birdir" diye buyurmuştur[1]. Ayette geçen O (Huve= هو) lafzı onun varlığına işaret edip Muattıla[2] ve Batınıyye'nin[3] görüşlerinin geçersizliğini ortaya koyar. Biricik (Ehad) lafzı vahdeniyeti ispat edip, müşrik ve putatapanların görüşlerini hükümsüz kılar. "Hiç kimse O'na denk değildir" ayeti, Mecusilerin görüşlerinin hükmünü ortadan kaldırmıştır. Onlar Yezdan (iyilik tanrısı) ve Ehrimen (kötülük tanrısı) adıyla iki varlığı ileri sürmek suretiyle, iki ilah inancına sahip olmuşlardır. Ayetteki "O'nun benzeri yok, O semi ve basirdir" ayeti de onların yanlışlığını ortaya koymaktadır.

"Marifet, tevhit, iman, İslam ve din nedir? " denilirse, Marifet, O'nu vahdaniyetle bilmektir. Tevhit ise, O'nun hakkında bir ortak, O'na benzeyen, O'nun zıttı olan başka bir varlığın mevcudiyetini nefyetmek yani imkânsız görmektir. İman ise, Allahın eşsizliğini dil ile ikrar, kalp ile tasdiktir. İslam da sadece Allah'a kulluk etmek anlamındadır. Din, bu dört hasleti ölünceye kadar korumaktır. Allah buyurdu ki, "Her kim İslam'dan başka bir dini seçerse, yaptığı ameller kabul edilmeyip Ahiret gününde hüsrana uğramış olanlardan olacaktır"[4].

---

1. el-İhlâs 112/1.
2. Muattıla, Allah'ın zatından ayrı sıfatları olduğunu kabul etmeyen düşünce sahipleri. Bazı Ehl-i sünnet bilginleri tarafından Mu'tezile düşüncesinin ilk mensupları için kullanılmakla birlikte, onlar buna şiddetle karşı çıkmaktadırlar. (Bekir Topaloğlu, *Kelâm İlmi*, İstanbul 1981, s. 170)
3. Nasların zâhirî mânalarını kabul etmeyen, gerçek anlamlarını ancak Tanrı ile ilişki kurabilen 'masum imam'ın bilebileceği temel görüşünü savunan, aşırı Şîa ile mülhidlere kadar uzanan fırkaların ortak adı. Ehl-i sünnet ve Mu'tezile âlimlerine göre Bâtıniyye'nin menşei Mecusîlik, Sâbiîlik, Yahudilik gibi eski din ve kültürlerdir. (Avni İlhan, "Batıniyye", DİA, V, 190–194)
4. Âl-i İmrân 3/85

BÖLÜM
Din Adına Konuşmak

Bil ki, bidatçilerin ileri sürdüğünün aksine, dinî konularda düşünmek ve fikir alışverişinde bulunmanın bir sakıncası yoktur. Ancak bunu dini konularda kuşku doğurmak, makam, şöhret ve dünyalık peşinde koşmak amacıyla yapmak mekruhtur.

İlmin sınırı nedir? sorusuna, Ehl-i Sünnet ve'l cemaat bilginlerine göre ilim, bilineni olduğu hal üzere bilmektir. Bu tanım, yaratılmışların ilmi için geçerlidir. Allah'ın ilmi ise, bilineni olduğu durum üzere kuşatmak ve bilmektir. Çünkü Allah Teâlâ hakkında marifet yani, bilinenin durumunu, varlık sahnesine çıktıktan sonra fark etmek diye bir şey düşünülemez. Çünkü açıkladığımız üzere O'nun ilmi ezelidir. Cenab-ı hak, "muhakkak ki sınırsız bilgimizle Biz onun zihninden geçenleri kuşatmış bulunuyorduk"[5] buyurmuştur. Mu'tezile bu konuda, "İlmin tanımı, bir şeyi olduğu durum üzere bilmektir." Demektedir. Bu yargı yanlıştır. Çünkü ma'dum (varlık sahnesine çıkmayan), bir 'şey' değildir. Bu nedenle ona 'şey' denmez. Çünkü Allah Teâlâ ne zaman "Ol! dese, emri derhal yerine gelir"[6] sözünde olduğu gibi, eşyaları modelsiz olarak yarattı.

5. el-Kehf 18/93.
6. el-En'âm 6/73

Bize göre Allah, eşyayı sözle değil bizzat oluşturma (sun') ile yaratmıştır. Eğer ilim, "bir şeyi olduğu durum üzere bilmektir" dersek bu, eşyaları Allah ile beraber ezelî saymaya götürür. Yukarıda belirttiğimiz iddia, âlemin kıdemini savunan, Allah'ın lanetine uğramış, yoldan çıkmış Dehriyenin[7] görüşüdür. Allah Teâlâ ilmiyle âlimdir. İlim ise onun ezelî sıfatlarındandır.

Ehl-i sünnet'in bu görüşü, Mu'tezile'nin, "Allah Teâlâ zatıyla âlimdir" görüşünün aksinedir. Bize göre Allah ezeli sıfatı olan ilmiyle âlimdir. Allah Teâlâ buyuyor ki, "De ki: Göklerde ve yerde olan hiç kimse, yaratılmışların duyu ve tasavvur alanı dışında kalan gerçekleri bilemez"[8]

---

7. Dehriyye, ateist, tanrıtanımaz, materyalist demektir. "Mutlak zaman" anlamına gelen dehr kelimesine nisbeti sebebiyle bu isimle anılan ve İslâm dünyasında genel olarak ateist ve materyalist düşünce akımlarını temsil eden dehriyye, belirgin şahsiyetlerin oluşturduğu bir felsefî akımı ifade etmesi yanında, çeşitli felsefe akımlarındaki inkârcı tezlerin de ortak adıdır. (Hayrani Altıntaş, "Dehriyye", DİA, IX, 107–109).
8. en-Neml 27/65.

BÖLÜM

İlim-Akıl ve İman İlişkisi

İlim akıldan daha üstündür. Mu'tezile'nin "insanlar akıl yönünden eşittir" sözünün aksine, Allah dostlarının akılları peygamberlerin aklı gibi değildir. Peygamberlerin akılları da, Hz. Muhammed'in aklına benzemez. Her akıllı ve ergenlik çağına ulaşan kimsenin, Hz. İbrahim'in (a.s.) akıl yürütmesi gibi, bu âlemin bir yaratıcısı olduğu hususunda aklını işletmesi gerekir. Nitekim İbrahim (a.s.) gece kararıp bir yıldız gördüğünde, "işte bu benim Rabbimdir." demişti.[9]

Ashabı Kehf de "Rabbimiz göklerin ve yerin Rabbidir, Biz asla O'ndan başkasına yalvarıp yakarmayacağız" demiştir.[10] Mütekaşşife ve Eş'arî bilginlerinin kanaatinin aksine,[11] kendisine vahiy ulaşmasa da, insan dini buyruklardan sorumludur. Çünkü bizim mezhebimize göre iman, Allah'ın kuluna sunmuş olduğu hidayeti sonucunda, kulun ona sahiplenmesi eylemidir.

---

9. el-En'âm 6/76
10. el-Kehf 18/14.
11. Eş'arî bilginlerine göre, bir topluluk veya kimseye peygamber gönderilmemişse, yine de o şahıs, dinî emir ve yasaklardan sorumludur. Onlar, bu konuda "Biz bir topluluğa peygamber göndermedikçe, onları cezalandırmayız" (el-İsrâ 17/15) ayetini dayanak olarak kullanmışlardır. Nesefî'nin mensup olduğu Matürîdîler ise, yukarıda kaydedilen Hz. İbrahim olaylı ile ilgili ayetleri referans olarak kullanarak, "bir kimseye peygamber ve onun tebliği ulaşmazsa, o şahıs aklını kullanarak evrenin yaratıcısının varlığı kanaatine ulaşmalıdır" demişlerdir.

Biz burada imanın yaratılıp yaratılmadığını söylemiyoruz. Aksine diyoruz ki, iman kul tarafından dil ile ikrar (mü'min olduğunu söyleme), kalp ile tasdik, Allah tarafından hidayet ve tevfikiyle gerçekleşir. İmam Şafi'ye göre (r.a.) şartlarına uyularak yapılan amel imandandır. Mütekaşşife bu konuda, "İman sadece dil ile ikrardan ibaret olup kalple tasdike ihtiyaç yoktur". Şeklinde bir görüş bildirmektedir.

"İman hakkında ne dersin? " diye sorulsa, O Allah'ın kulu için yazdığı bir şey midir yoksa, kulun kendi yapıp etmesiyle mi ya da bir kısmı kulun çabası, bir yönü de Allah'ın kulu için imanı yazmasından ibaret midir?

Soruya muhatap kişinin "Allah'ın kulu için onu yazmasından ibarettir" şeklindeki cevabı, Cebriye mezhebinin en temel görüşüdür. Çünkü onlar diyorlar ki: "kul, kendisi için ezelde yazıldığı gibi, iman yada inkar etmeye mecburdur". Yine muhatabın "sadece kendi kazanımından ibarettir" şeklindeki cevabı ise, Kaderiyye'nin en temel görüşüdür. Çünkü onlar "kul kendi fiillerini gerçekleştirmede Allah'ın yardımına muhtaç olmayıp, fiili yapmadan önce bizzat fiili yapma potansiyeline (kesb) sahiptir" demiştir.

Bunlara cevaben deriz ki: "İman Allah'ın hidayetinin sonucunda kulun yaptığı bir fiildir. Varlığını bildirme Allah'tan, O'nun varlığını bilme ve anlama kul tarafından, hidayeti verme Allah'tan, hidayeti isteme ve hidayete erme ise kul tarafındandır. Başarıya ulaştırma Allah'tan, niyet, azim ve gayret kul tarafından, ikram ve ihsan Allah'tan, verilen bu nimet ve ikramları kabul etmek kul tarafındandır.

Yukarda sayılanlar arasında Allah tarafından yapılanlar yaratılmamış, kul tarafından olanlar ise yaratılmışlardır. Çünkü Allah, zat ve sıfatlarıyla gayr-ı mahluktur. Kul ise bütün sıfatlarıyla yaratılmıştır. Allah'ın sıfatlarını kulun sıfatlarından ayırmayan kimseler, bidatçı ve sapıktır.

Mafruğiyye mezhebine mensup olanlar, Allah'ın, "Allah'ın bizâtihî Kendisi ile melekler ve hak ve adaleti gözeten ilim sahipleri O'ndan başka tanrı olmadığına şahittir:"[12] sözüne dayanarak dedi ki, İman Allah tarafından kula verilendir. Kuran-ı Kerim gibi yaratılmamıştır. Yukarıda söylediklerimiz bu grup için de cevap niteliğindedir.

"Siz imanın bir kısmının Allah tarafından bir kısmının da kul tarafından oluşturulduğunu savunarak, onun kulla Allah arasında ortak bir iş olduğunu dillendirmiş oluyorsunuz ki bu da caiz değildir" denilse cevaben denir ki:

---

12. Âl-i İmrân 2/18

Eşsizliğini bildirme Allah'tan olup kulun kurtuluşuna sebep olur. Bu bilgilendirme kulun hidayetini sonuç verir. Sebep ise, sonuçtan başka bir şeydir. Nasıl ki rızık kulun hayatta kalması için, abdest de namazın sıhhati için sebep teşkil ediyorsa, iman için de aynı şey söz konusudur. Buna göre abdestin, namazın bir bölümü olduğunu iddia edemeyiz. Aynı şekilde bilgilendirme Allah tarafından olup, kul hakkında kurtuluşun sebebidir. İman, mü'minin kalbinde bir nurdur. Dolayısıyla kul ile Allah arasında ortaklaşa meydana getirilen bir şey değildir. Kulun kalbindeki marifet, yaratılmıştır çünkü Allah dışındaki her şey yaratılmıştır.

Eylemi yapmak, gerçekleşen fiilden, rızık vermek, rızık verilenden, rızık yaratma hali, yaratılan rızıktan, bildirme de bilmekten ve de düzenleme, düzenlenenden ayrıdır.

Mu'tezile ve Mütekaşşife'ye göre bunlardan her ikisi de yaratılmışlardır. Mafruğiyye ise, tarif ve marifetin her ikisinin de yaratılmamış olduğunu ileri sürmektedir. Ehl-i Sünnet'e göre bildirme (ta'rif) Allah katındandır ve yaratılmamıştır. Marifet (Allah'ı tanıma) ve taarruf kulun eylemi olup, yaratılmıştır.

İmanın nitelikleri ve şartları nelerdir? Denilirse, deriz ki: Ehl-i Sünnet'e göre Allah'a, ahiret gününe, meleklerine, kitaplarına, elçilerine, öldükten sonra dirilişe, kadere, hayır ve şerrin Allah'tan olduğuna inanmandır. Mu'tezile bu konuda, "iman tüm yönleriyle kulun kendi gayretiyledir. Çünkü Allah şerri takdir etmez, kötülükle hüküm vermez ve şerri de dilemez. Zira kötülüğü takdir edip, kullarını bundan dolayı cezalandıracağını düşünürsek bu, Allah tarafından bir zulüm ve zorbalık anlamına gelirdi. Oysa O, zulüm ve zorbalık yapmaktan uzaktır" demişlerdir. Mu'tezile bu fikirlerinden dolayı kendilerine adalet ve tevhit ismini vermişlerdir.

Bize göre kul, yapıp etmelerinde seçme hakkına sahip ve fiili gerçekleştirme potansiyeline de sahiptir. İlim gibi, Allah'ın takdiri de, insanı fiillerinde zorlamaz. Dahası, hüküm verme hâkimin sıfatı olup, kişinin sahip olduğu sıfatlar, sahibini o sıfatın gerektirdiği işi yapmaya zorlayamaz. Nitekim terzi ve marangozun dikiş ve ağaç yontma işini bilmeleri, onları bu işi yapmaya zorlamaz. Kul, fiil yapmaya zorlanmadığı gibi, seçme özgürlüğüne sahip olup, fiili yapma potansiyeli de kendisinde mevcuttur. İşte bu yüzden cezayı hak etmiştir. Bir efendinin kölesine eve girersen hürsün, bir kocanın da aynı şekilde karısına eve girersen boşsun demelerinde olduğu gibi, azad etme ve boşama, kölenin ya da kadının eve girmesiyle gerçekleşmesi durumunda oluşur. Burada kölenin eve girişiyle azat etme olayı gerçekleşmiştir.

"Efendinin yemini köleyi eve girmeye zorlamıştır" demek doğru değildir. İnsanın fiili de Allah'ın hükmüyle olsa bile durum yine yukarıdaki örnekte olduğu gibidir. Bu nedenle Allah'ın hükmü onu bu fiili yapmaya zorlamıştır denemez.

Probleme verilecek bir başka bir cevap da şudur: Allah'ın hükmü O'nun yaratıklarından gizlediği bir sır olup, emir ve yasaklar ise Allah'ın mahlûkatına karşı egemenliğini gösteren bir hüccetidir. Kul gücü yetmesine rağmen kendisine açık olan bu şeyin gereğini yapmadığı takdirde cezaya müstahak olacaktır.

"Allah, kulun kötülük yapmasına hükmettiği takdirde kulun, o hükmün dışına çıkması mümkün değildir" dersek bu sözümüz, "Allah'a kötülüğü nispet etme sonucuna bizi götürmez mi?" şeklinde bir itiraz gelirse, deriz ki: "Allah'ın hükmü kulun fiilinden ayrıdır. Nitekim Allah, zina aletini yaratmıştır, fakat kulun yapacağı zina Allah'a nispet edilemez. Bu durum şuna ışık tutmaktadır, Allah kulda organlarla birlikte hareket ve kuvveti yarattı. Kul da, fiili yapmaya olan yeterliliği/istitaat ölçüsünce yerine getirir. Allah'ın hükmü ve dilemesi, kulun fiiliyle aynı doğrultuda olsa bile, kulun hareketi ve o iş için gösterdiği çaba, Allah'a nispet edilemez.

Nitekim Allah, şer, inkâr ve günahları istememiş olsaydı ve kul da bu tür olumsuz fiilleri yapmak isteyip de bunları gerçekleştirseydi, bu durumda kulun dilemesinin Allah'ın iradesinin önüne geçmesi sonucunu doğururdu. Bu da küfür anlamına gelen Allah'a aczin nispet edilmesine yol açardı. Oysaki bütün dilemeler, Allah'ın yüce iradesinin altındadır. Zira Allah şöyle buyurmuştur: "Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz".[13]

Bir kimse, "Benim dilemem, Allah'ın dileği ve iradesi dışındadır" derse bu savıyla inkâr anlamına gelen rablık iddiasında bulunmuş olur. Hz. Ali'nin (r.a.) şu sözü dikkat çekicidir: "Bütün meşietler/istemeler O'nun meşietinin altındadır. Allah Firavun ve şeytanın kendisine karşı çıkacağını biliyordu. Eğer Allah'ın, Firavun ve şeytanın kendisine karşı çıkmalarını dilemediğini söylersek, O'nun ilminin tam zıddına, iradesinin yetersiz olduğunu dile getirmiş oluruz. Allah hakkında bunu düşünmek caiz değildir. Çünkü ilim ortadan kalkarsa, geriye idraksizlik kalır. Allah da böyle olmaktan uzaktır.

Allah kötülükleri emretmez. Çünkü Kur'an'da Allah'ın kötülüğü emretmeyeceği geçmektedir. O, şöyle buyurmuştur: "Şüphesiz Allah, kötülük ve azgınlığı emretmez"[14] Ayette geçen 'münker' lafzından kasıt zinadır. Yine Cenab-ı Hak,

---

13. el-İnsân 76/30.
14. el-A'râf 7/28.

"Allah bozgunculuğu sevmez"[15] demiştir. Burada emir-irade mukayesesi yapılması tutarlı değildir. Çünkü Allah'ın bir şeyi emretmesi durumunda, iradesi o emrin doğrultusunda olmayabilir. Nitekim İblis'e secde etmesini emretmesine rağmen, onu irade etmemiştir. Yine Âdem'e de ağacın meyvesinden yemeyi yasaklamasına yani emretmesine rağmen yemesini irade etmiştir. Zira her iki durum da gerçekleşmiştir.

15. el-Bakara 2/205.

BÖLÜM
Kader Konusu

Bil ki Allah, insanları Âdem'in soyundan yarattı. Ezeldeki antlaşma gününde (bezm-i elest) mü'min ya da kâfir değildiler. Cenab-ı hak, bü haldeyken onlara iman ve küfür yollarını gösterdi. Onlardan imanı tercih edip kabul eden mü'min, tercih etmeyen kâfir, kalben inanmadan diliyle iman davetine icabet ettiğini belirtenler de münafıktır. Bu konuda Allah şöyle buyurmuştur: "Senin Rabbin, her ne zaman Âdemoğulları'nın sulblerinden onların soylarını çıkaracak olsa, onları kendileri hakkında tanıklık etmeye çağırır: "Ben sizin Rabbiniz değil miyim? " Onlar, cevaben: "Elbette!" derler, "Buna tanıklık ederiz!".[16]

Burada, Cenab-ı Hakkın "Ben sizin Rabbiniz değil miyim", onlar da "evet sen bizim Rabbimizsin" şeklindeki ifadesi, insanların cesetlerini ruhlarıyla beraber şu anda bulundukları hal üzere yaratıldığının delilidir. Zira muhatap alınan ve soruya maruz kalan ruhla birlikte cesettir. Bu antlaşmadan sonra Allah onları babalarının sulbüne gönderdi. Âdemin çocuklarını Âdemin sulbünden, Âdemin torunlarını da çocuklarının sulbünden çıkardı. Zira ayette Allah, 'sulplerinden' şeklinde buyurmuştur.

Cebriyye düşüncesine göre İblis, isyan etmeden önce de kâfirdi. Hz. Ebubekir ve Ömer, Müslüman olmadan önce de mü'min idiler. Peygamberler de va-

16. el-A'râf 7/172.

hiy almadan önce peygamberdiler. Aynı şekilde Yusuf'un kardeşleri büyük suçu işledikleri esnada, o bir peygamber idi. İblis de secde etmek istemediği için kâfir oldu. Yine Cebriyye'ye göre kâfirler inkâra ve günah işlemeye mecbur olup, azaba çekileceklerdir. Mü'minler de iman etmeye ve Allah'a taat ile kulluk etmeye mecburdurlar. Biz ise diyoruz ki: "Kul muhayyer bırakılmış olup, zorlama altında kalmadan kendisinde taat ve masiyet potansiyeli bulunmaktadır. Yani mecbur değillerdir. Başarı ve başarısızlık, kulu yardımsız bırakma/hizlân, Allah'tandır. İyi ve kötü durumların vuku bulması Allah'ın çizmiş olduğu kader planının sınırları içerisinde olmaktadır. Bu konu kitabın sonunda ayrıntılarıyla yer alacaktır.

Bu söylediklerimize, "Ey mü'minler! Allah'a ve Ahiret gününe iman edin"[17] şeklindeki ayet delil olmaktadır. Eğer mü'minler, Cebriyye'nin iddia ettiği gibi, yaratılıştan itibaren mü'min olsalardı, Cenab-ı Hak onlara iman etmelerini emretmezdi. Yine Rasulullah'ın şu sözü de söylediklerimizin delilidir: "İnsanlarla Allah'tan başka İlah yok deyinceye kadar savaşmakla emrolundum. Bu kelime-i Tevhidi söyledikleri takdirde canlarını ve mallarını korumuşlardır. Bunların dışında olanlar da zimmîlerdir. Onların hesabı Allah'a aittir"[18]. Eğer onlar önceden mü'min kabul edilmiş olursa, bu hadisteki sözler ne konumda olacaktır. Zira mü'minle de savaşılmaz.

İstitaat/kulun fiili işleme potansiyeli, Cenab-ı hakk tarafından kula fiili işlemeden önce veya işledikten sonra kendisinde kalması suretiyle değil de, fiili işleme anında fiille beraber verilmiş olup, hayır-şer, iman-küfür, itaat ve isyanın, Allah'ın ezelde çizdiği plana uygun, O'nun hükmü, dilemesi, iradesi, desteği/tevfik ve yardımsız bırakmasıyla/hızlan meydana geldiğini söylersek, kul hangi sebepten dolayı ceza ve mükafatı hak edecek? şeklinde bir soru sorulursa deriz ki:

Bil ki, kulluğa emir Allah'tan, bu emre uyup iman etmek de kuldan, masiyeti yasaklama Allah'tan, günahları işlemekten kaçınma kuldan, kula fiili işleme gücü ve potansiyeli vermek Allah'tan, o fiili gerçekleştirmek amacıyla, gayret, çaba ve azim göstermek kuldandır. Kuldan bir gayret ve kasıt/iktisab bulununca, Allah'tan kendisine o fiille beraber kuvvet ve istitaat verilir. Böylece kul, ödül ve cezayı kendi fiiliyle hak etmiş olur.

İmanın lütfedilmesi Allah'tan, onu kabul etme kuldan, hidayet ve hakkı bildirme Allah'tan, hidayete erme ve marifete yönelme kuldan, bir şeyi haram kıl-

---

17. en-Nisâ 4/136.
18. Buhârî, "Zekât", 28, Müslim, "İmân", 32.

ma Allah'tan, kasıt, boyun eğme ve dua da kuldandır. Günah işleme esnasında kulu engellememek Allah'tan, tövbe ve istiğfarın kuldan olması da bu kategoridendir. Kulda niyet ve eyleme yönelme meyli bulunursa, Allah'ın yardımıyla, niyeti ve azmiyle yoluna devam eder. Kul gayreti, kasdı/iktisabı ile azaba veya sevaba hak kazanır. Bu da kulun durumu ve sıfatıdır. Bunun dışında bir şey söyleyen sapık ve bidatçidir.

Yukarıdaki soruya başka bir cevap da, kulun açık olan emir ve nehyi dikkate almadan cezayı hak etmiş olmasıdır. Cennetlik olan Cehennemlik, Cehennemlik olan Cennetlik olur mu? Ya da Cennetlik ve Cehennemlik olan hayatı boyunca aynı durumda mı kalır? diye sorulursa deriz ki:

Şia'daki 'Beda'[19] nazariyesinin aksine, Allah'ın ilmi değişmez. Fakat Allah, onun ömrünün bir kısmında cennetlik, diğer kısmında cehennemlik olacağını bilse, Levh-i mahfuz'da adının şakîlerden ya da saîdler listesinde yazılı olup, sonradan bu yazı değiştirilip şakî veya saîdlerden yazılması caizdir. Çünkü bir cennetlik birisinin, cehennemlik, cehennemlik birinin cennetlik olmayacağının ileri sürülmesi, vahyin ve peygamberlerin göz ardı edilmesine götürür. Bu ise itikadî açıdan caiz değildir.

19. Beda, Şîa fırkalarına göre Allah'ın ilim, irade ve tekvin sıfatlarında değişmeler meydana gelebilmesidir.

BÖLÜM
Fetret Ehlinin Dinî Sorumluluğu

Akıllı olup kendisine vahiy ulaşmayan ve böylece yaratıcıyı tanımayan kişinin dini sorumluluk açısında bu durumu mazeret olarak kabul edilir mi?

Ehl-i sünnet olan bize göre bu kişi mazur görülmez. Çünkü "Rabbimiz göklerin ve yerin Rabbidir" deyip akıl yürütmesi gerekir. Nitekim Hz. İbrahim'in de istidlali buna delildir. Konuyla ilgili ayet şöyledir: "Böylece Biz İbrahim'e, Allah'ın gökler ve yer üzerindeki güçlü hükümranlığı ile ilgili ilk kavrayışı kazandırdık ki kalben mutmain olan kimselerden olsun. Sonra, gecenin karanlığı bastırdığı zaman [gökte] bir yıldız gördü [ve] haykırdı: "İşte bu (mu) benim Rabbim!" Ama yıldız kaybolunca, "Ben batan şeyleri sevmem!" diye söylendi. Sonra, ayın doğduğunu görünce, "Benim Rabbim bu!" dedi. Ama ay da batınca, "Gerçekten, eğer Rabbim beni doğru yola iletmezse, ben kesinlikle sapıklığa düşmüş kimselerden olurum!" dedi. Sonra, güneşin doğduğunu görünce, "İşte benim Rabbim bu! Bu hepsinin en büyüğü!" diye haykırdı. Ama o da kaybolunca: "Ey halkım!" diye seslendi, "Bakın, sizin yaptığınız gibi, Allah'tan başkasına ilahlık yakıştırmak benden uzak olsun!"[20]

20. el-En'âm 6/75–78.

Ayette zikredildiği üzere Hz. İbrahim böyle bir istidlalde bulunmuştur. Kulun da buna benzer şekilde, akıl yürütmesi gerekir. Mu'tezile bu konuda "Aklıyla delil aramasına gerek yoktur. Zira akıllı olması onun Allah'ı bilmesini gerekli kılar" demektedir. Eş'arîler ve Hanbelîlerden bir grup: "Bu kişinin Allah hakkında bilgi edinmemesi mazur görülebilir ve akıl yürütmesine gerek yoktur" şeklinde bir yaklaşım sergilemektedirler. Onların bu kanıya varmalarının sebebi, "Biz, kendilerine bir elçi göndermeden yaptığı haksızlıklardan ötürü hiçbir topluma azap etmeyiz"[21] mealindeki ayetin zahirini takılıp kalmalarıdır.

21. el-İsrâ 17/15.

BÖLÜM
Allah'ın Birliği ve Sıfatları

İmanın şartlarını bilmeyen mü'min olur mu olmaz mı? Mu'tezile dedi ki, İmanın bütün şartlarını bilmeyip diliyle ikrar, kalbiyle de bunları tasdik etmedikçe kişi mü'min olamaz. Kelime-i Şehadet getiren, Allah'a, Ahiret gününe, onun meleklerine, kitaplarına, Peygamberlerine, İslam'ın diğer dinlerden üstün olduğuna inanandır. Söz konusu kişi Mü'min ve Müslümandır.

Mu'tezile bu anlattıklarımızın, Ebu Hanife'nin görüşü olduğunu söylemiştir. O *Câmiu'l-Kebîr*[22] de bu görüşünü şu şekilde belirtmiştir: "Bir kimse baliğ olmamış bir kızla evlenir, kız baliğ olduktan sonra kocasından imanın şartlarını anlatmasını ister ve o da doğru bir şekilde anlatırsa, onun karısı olarak kalmaya devam eder. Eğer sayamaz veya 'imanın şartlarını bilmiyorum' derse, ondan yeni bir mehir ve nikâh gerektiren ve dönülmesi zor olacak bir boşanma (bâin) ile ayrılmış olur. Ancak biz deriz ki: "Ona İmanın şartları anlatılır da o bunları bilirse, karısı olarak kalmaya devam eder. Yok, eğer bilmez ya da 'bunlarla ilgili bir bilgim yok' derse bu durumda bâin talakla kendisinden boşanmış sayılır".

22. *Câmiu'l-Kebir,* Ebu Hanife'nin öğrencisi Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin (ö. 189/805) "zâhirü'r-rivâye" diye bilinen ve Hanefî mezhebinin ana kaynaklarını oluşturan altı eserinden biridir.

Bu kâinatın yaratıcısının varlığının delili nedir? diye sorulursa, biz deriz ki, eserin varlığı onu yapan bir ustaya delalet eder. Dehriler[23], Zenadıka[24], ve Naturalistler, embriyo kadîm olduğu gibi, bitkiyi büyüten ve yeşerten dane de öncesizdir. Alemin oluşumunu dört unsur sağlamaktadır. O dört şey, havanın soğukluğu, ateşin sıcaklığı, suyun ıslaklığı ve yerin kuruluğudur" şeklinde bir tez ileri sürmektedirler.

Bu görüş sahiplerine, "Biz, mera, ot ve ağaç gibi yazın kuruyup kışın yeşeren şeyler gördük. Bunlardan fasulye, bakla ve benzerleri de kurumamaktadır. Bunları, söz konusu dört olayın gerçekleşmesiyle bizzat tabiatın ürünü olsalardı, ekinlerle otların hükmünün farklı olmaması gerekirdi. Yani hepsinin aynı kural doğrultusunda, aynı zaman, şart ve şekillerde meydana gelmesi gerekirdi. Oysaki değiller. Farklı oldukları ortaya çıkınca bitkilerin yeşermesinin, kâdir olan bir ustanın yaratma olayı sonucu var olduğu anlaşılır. Yine, aynı şekilde aynı yerde yetişip, renkleri, meyveleri ve tatları farklı olan ağaçlar gördük. Oysa onların yapıcısı olarak öne sürülen su, hava, yer ve ateşin sıcaklığı, o alandaki her karede aynıdır. Bu delil şu Ayeti Kerime'den alınmıştır:

"Ve yeryüzünde birbirine komşu ama yine de yapı olarak birbirinden ayrı nice kara parçaları, üzüm bağları, hububat ekili tarlalar, bir kökten sürgün verip küme halinde ya da tek başına boy veren hurma ağaçları vardır ki hepsi de aynı suyla sulanırlar: hal böyleyken yine de insanlara ve hayvanlara sağladıkları ürünler bakımından Biz onların bazılarını bazılarına üstün kılıyoruz. Doğrusu, bütün bunlarda aklını kullanan insanlar için mutlaka çıkarılacak dersler vardır".[25]

Allah'ın Sıfatları

Allah'ın sıfatları, zatî ve fiilî olmak üzere iki kategoride toplanmaktadır.

Zatî (sübutî) sıfatlara gelince, hayat, kudret, sem', basar, ilim, kelam, meşiet ve irade gibi sıfatlardır. Fiilî sıfatlar ise, yaratma, rızık verme, üstün kılma, nimet verme, ihsan, rahmet, bağışlama ve hidayet gibidir.

Cenab-ı Hak bütün sıfatları ve isimleriyle birdir (Vâhid). Yine bütün sıfat ve isimleriyle kadîm ve ezelîdir. Bu birlik, on rakamına kadar sayılardan birinin durumundaki gibi olmayıp, sıfât ve isimleri onun ne aynı ne de gayrıdır. Eğer bu sıfatlar Allah'tır dersek, bu sözümüz bizi iki ilahın var olduğu sonucuna götürür.

---

23. Dehrîler, âlemin ezeli olduğunu ve bir yaratıcısının bulunmadığını savunan materyalist felsefe akımıdır.
24. Zındık kelimesinin çoğulu olup, dinden yüz çeviren veya dinî konulardan sapık düşüncelere sahip kimsedir.
25. er-Ra'd 13/4.

Oysa Allah, ortağı olmayan ve kendisinden başka tanrı bulunmayan eşsizdir. "Bu sıfatlar zatından başka bir şeydir" dediğimizde de, onların sonradan meydana geldiği sonucuna ulaşırız ki bu da itikadî açıdan caiz değildir.

Allah'ın sıfatlarının kadîm ve ezelî olduğunun dayanağı nedir? diye sorulsa, cevaben deriz ki:

Allah, eğer ezelde kâdir olmasaydı, kudreti nasıl yaratırdı? hayatı, işitmeyi, görmeyi yarattığı zaman da bunlara kudret sıfatı olmadan kadir olabildi. Eğer ezelde âlim olmasaydı, ilmin ne olduğunu nereden bilebilirdi? Bu iddia Allah'a acz ve cehalat sıfatlarının yakıştırılmasına yol açar. Bu ise O'nun hakkında kesinlikle düşünülmesi mümkün olmayan bir şeydir. Hidayeti kuluna nasip kılan Allah'tır.

Fiilî sıfatlar da, zâtî sıfatlar konusunda söylediğimiz gibi, ezelî ve kadîmdir. Zâtî sıfatlar konusunda geçtiği gibi, bu sıfatlar da zatının ne aynıdır ne de gayrıdır. Eş'arîler Allah'ın fiilî sıfatları konusunda, "Bütün bu sıfatlar sonradan meydana gelmiştir" demektedir. Yine bu fırka müntesipleri demişlerdir ki: "O, yaratma fiilini yapmadan yaratma sıfatı, yaratıklara da rızık vermeden önce de rızık verme sıfatı yoktu".

Biz diyoruz ki: "Allah, yaratmadan da ve yarattıklarına rızık vermeden önce de, Hâlık ve Rezzâk diye isimlendirilebilir. Nitekim biz kullardan dikiş konusunda birimiz maharete sahipse, elbise dikmeden de kendisine terzi denilebilir. Aynı şekilde Allah, yaratma ve rızık vermeye kâdir olduğu için Hâlık ve Rezzâk olarak isimlendirilir. Her ne kadar ahiret hayatı şu anda yaratılmamış olsa da, Allah kendisi için 'Din gününün sahibi' demiştir. Eğer onu yaratmaya kâdir olmasaydı, kendisini 'Din gününü yaratan' olarak nitelendirmezdi. Buradaki durum da yukarıdaki gibidir. Fakat bu cevap sağlam değildir. Buna verilecek doğru cevap ise, bu sıfatların Allah'ın zatıyla beraber ezeli olarak kâim olmasıdır. Çünkü bu sıfatlar, ezelden beri zâtıyla beraber kâim olmasaydı, Yüce Allah'ın zâtı, muhdesleri/sonradan ortaya çıkanları, kendisinde barındırmış olacaktı. Bunu, Allah hakkında düşünmek yasaktır. Doğru yolu gösteren Allah'tır.

BÖLÜM
Varlık Sınıflandırılması

Bil ki, varlıklar, kadîm (öncesiz) ve muhdes (sonradan meydana gelen) olmak üzere ikiye ayrılır. Muhdes, Allah Teâlâ dışındaki her şeydir. Kadim, Allah'ın kendisidir. Kadim kelimesi sözlükte, var olma açısından, önceliği bulunandır. Bu tanım, yaratılmışlar açısındandır. Allah'ın sıfatları söz konusu olduğunda ise kadim, her zaman var olandır. Allah, başlangıcı ve sonu düşünülemeyecek şekilde kadîmdir. O'nun varlığına, yokluk arız olmamış ve hiçbir zaman da olmayacaktır. O'nun kadim olması, varlık açısından önceliğinin söz konusu olması anlamında değildir.

Biz, Allah hakkında kadim olduğunu söylemezsek, Allah Teâlâ hakkında hudus ve tatili (sıfatlarının olmaması) kabul etmiş oluruz. Zira kadimin zıddı muhdestir. Muhdes (sonradan meydana gelmek) ise, var edici ve yaratıcı olamaz. Hudusun Allah hakkında düşünülmemesi, O'nun hakkında kıdem sıfatının varlığını zorunlu kılar. Nasslarda da bu niteleme bu şekilde gelmiştir. Nitekim Allah'ın başlangıcı ve sonu olmayan, her daim var olduğu anlamına gelen 'evvel', 'âhir' isimlerinden sözedilmiştir. Allah Teâlâ hakkında 'mevcud' denilmesinde bir sakınca yoktur. Çünkü mevcud (varolan) tanımı, varlığının her daim devam edeceği anlamına gelmektedir.

BÖLÜM

Allah'ın Birliği

Allah Teâlâ hakkında 'bir/tek' kelimesini kullanmada da bir sakınca yoktur. Kur'an'da da bu kelime O'nun hakkında kullanılmıştır. Nitekim "Ve sizin ilanınız, Tek Tanrı'dır, O'ndan başka tanrı yoktur".[26] Yine "De ki: "O, Tek Allah'tır"[27]. Vâhidin anlamı var olan ve hakkında bölünme ve çeşitlilik düşünülemeyen, eşsiz demektir. Buradaki birlik, sayısal anlamda değildir. Nitekim eğer O'nun birliğini sayısal bağlamda düşünürsek, başka sayıları da akla getirdiğinden, varlıkta bir 'eşsizlik' söz konusu olamaz. Böylece Allah'ın birliğinin sayı bakımından olmasının mümkün olmadığı ortaya çıkmış oldu. Sayısal anlamda bir birlik söz konusu olmuş olsaydı, mahiyetçe değişik ve daha alt kategoride başka tanrılar da olması düşünülürdü. Bunlar ise O'nunla doğruda bağlantılı bir tür parçalar (cüz) konumunda olurdu. O'nun cüz'lerinden her biri için yaratma ve varlık sahnesine getirme mümkün olurdu. Bu da Allah'ın her bir cüz'ünün, yaratıcı ve kâdir olduğu sonucuna götürür ki bu da muhaldir.

---

26. el-Bakara 2/163.
27. el-İhlâs 112/1.

BÖLÜM
Allah bir 'Şey' midir?

Allah Teâlâ hakkında 'şey' demenin dinî açıdan bir sakıncası yoktur. Çünkü O'nun bir 'şey' olmaması halinde, Allah'ın sıfatlarını reddetmiş oluruz. Çünkü 'şey'in zıttı, bir 'şey' olmayandır. Allah'ın sıfatlarının varlığını mümkün kılan hususlardan biri de, O'nun bir 'şey' olduğunun imkânını varsaymaktır. Muattıla,[28] teşbihten kaçınmak maksadıyla Allah hakkında 'şey' kavramının kullanılamayacağını savunmuştur.

Eğer hadiste, "Allah Teâlâ'nın doksan dokuz ismi vardır. Onların manalarını idrak ederek bilen cennete girecektir"[29] ifadesi bulunmaktadır. Biz onları saydık fakat onların içinde 'şey' ismini Allah'ın adı olarak bulamadık denilirse?

Cevaben deriz ki: "Allah Teâlâ Ayette geçtiği gibi, kendisi için 'şey' ismini kullanmıştır. Hangi şeyin şahitliği daha büyüktür. Böylece Allah Teâlâ hakkında 'şey' demenin caiz olduğu ortaya çıkmış oldu".

---

28. Muattıla, sıfatlarından soyutlayarak Allah'ın zatını kabul edenlere verilen isimdir. Daha sonraları Allah'ın varlığını kabul etmeyerek, tabiat olaylarını Tanrıdan bağımsız olarak değerlendiren grup/gruplar olup, aynı zamanda Materyalistler/Dehriyye ile eş anlamda kullanılmıştır. (Mustafa Sinanoğlu, "Muattıla", DİA, XXX, 330-331)
29. Buhârî, "Tevhîd", 12; "Şurût", 18.

BÖLÜM

Allah Hakkında 'Nefs' Terimi Kullanılabilir mi?

Allah hakkında 'nefs' kelimesini kullanmak, Ehl-i Sünnet ve'l Cemaat'a göre caizdir. Çünkü nefis deyince, kendisi ve varlık kastedilir. Allah buyurdu ki, "Ben seni Kendime, elçi olarak, seçmiştim"[30]. Yine, "Allah, Kendisine karşı dikkatli olmanızı ihtar eder"[31] ayeti ile "Sen benim içimdeki her şeyi bilirsin, halbuki ben Senin Zâtın'da olanı bilemem"[32] ayeti konuyla ilgili referanslardır.

Mücessime'ye göre, Nefis dediğinde, onun cisim olduğu söylenmiş olur. Onlara cevaben deriz ki: "cisim, arazları kabul eden, mürekkep/parçalardan oluşmuş, bir zâttan ibarettir. Allah hakkında nefis denmesi, aynı zamanda 'o cisimdir' anlamına gelmez.

Mücessime, "Allah'ın diğer cisimlere benzemeyen bir cisim olduğunu söylüyoruz. Siz de onun dışındaki şeylere benzemeyen bir şey olduğunu söylüyorsunuz. Bu iki söz aynı sonuca götürmüyor mu?" şeklinde bir itirazda bulunmaktadır.

Oysaki onlar O'nun cisim olduğunu söyleyerek Allah'ın mahiyetinden bahsetmiş olurlar. Çünkü cismin taşıdığı anlam bunu gerektiriyor. Allah Teâlâ'ya cisim nispet edilmesi mümkün değildir. Doğruya ulaştıran Allah'tır.

---

30. Tâhâ 20/41.
31. Âl-i İmrân 3/28.
32. el-Mâide 5/116.

BÖLÜM

Allah Hakkında "O bir Nur'dur" Denilebilir mi?

Müşebbihe[33], Allah Teâlâ'nın "parlayan bir nur" olduğunu söylemek caizdir demiştir. Ehl-i Sünnet ise, "Allah'ı bu şekilde nitelendirmek caiz değildir" demiştir. Müşebbihe'nin dediğinin aksine 'nur'u yaratan ve ona aydınlık veren Allah'tır. Çünkü 'nur' sonuç itibariyle bir renktir. Dolayısıyla Allah hakkında rengin varlığını düşünmek bizi teşbihe götürür.

Allah bir varlığa benzetilemez. O eşsiz olan, işiten ve görendir. Müşebbihe, kendi görüşlerine dayanak olarak "Allah göklerin ve yerin nûrudur"[34] ayetini delil olarak öne sürmektedir. Allah burada kendisini nur olarak tanıtmıştır.

Bu fırkaya cevap olarak deriz ki: İbni Abbas'a göre bu ayetin anlamı, "O, yeri ve göğü aydınlatır". Bazı Müfessirler de bu ayetten kastedilen mana, "göklerde ve yerde yaşayanları aydınlatandır" şeklindedir.

---

33. Müşebbihe, Allah'ın zatını O'nun dışındakilere benzetenler ile O'nun sıfatlarını, O'nun dışındakilerin sıfatlarına benzetenlere verilen genel bir addır. Kısaca, Allah'ı yaratıklarına benzeten fırkaya verilen isim.
34. en-Nûr 24/35.

BÖLÜM

Allah'ın Haberî Sıfatları (I)[35]
(Kur'an ve Hadislerdeki "Allah'ın Eli" Tabiri)

Arapça yed/el kelimesi kastedilerek, 'Allah'ın eli' olduğunu söylemek caiz olup, bunu Farsça ifade etmek münasip değildir. El terimi, yaratılmış varlıklarda bulunan organa benzetilmeksizin ve niteliği bilinmeksizin, işitme (sem), görme (basar), konuşma (kelam), güç (kudret), bilgi (ilim), diri (hayat), dileme (irade) sıfatları gibi ezelî bir sıfattır.

Allah Teâlâ duyma organına ihtiyaç duymadan semi, göze muhtaç olmaksızın basîr, düşünme enstrümanına ihtiyaç duymadan alîm, beyne gereksinim duymadan murid, dil ve dudaklara ihtiyaç duymadan mütekellimdir.

El (Yed) de aynı şekilde yaratılmış niteliklere benzetilmeksizin, bir sıfat olarak yokluğunu da kabul etmeksizin, keyfiyetsiz/niteliği bilinmeden ve organ anlamında olmayan ezelî bir sıfatıdır.

Allah hakkında yed'in varlığını kabul ediyoruz. Zira Kur'an'da geçmektedir. Fakat bundan kastedilen Allah'ın murad ettiği anlamdır. Mu'tezile bu konuda, "Allah'ın eli, kuvvet ve kudret anlamındadır. Zira Allah Teâlâ şöyle buyuruyor:

35. Haberî sıfat tabiri, Kur'an-ı Kerim ve bazı sahih hadislerde Allah'a nispet edilen ve el, ayak, gelmek gibi yaratılmışların bazı özelliklerini andıran ifadelere verilen özel bir tanımdır.

"O'nun elleri sonuna kadar açıktır: O, lütfunu dilediği gibi dağıtır"[36]. Buradaki 'iki el'den amaç, iki nimetidir. Biz bu kuvvet ve kudret yorumunun, iki el için kullanılmasını uygun bulmuyoruz.

Yine "Allah: 'Ey İblis!' dedi, 'Kendi ellerimle yarattığım şu varlığın önünde yere kapanmaktan seni alıkoyan nedir?"[37] Eğer ayetteki ifadenin 'kudret' ve 'kuvvet' oldukları söylenirse, Allah'ın 'iki kudret' veya 'iki kuvveti' olurdu ki bu da caiz değildir. Çünkü yaratılmışların aksine Allah'ın kuvveti ve kudreti yok olmaksızın ve kesintiye uğramaksızın tekdir. Çünkü mahlûkatın nitelikleri her iki zamanda da varlığını koruyamayan, yani sürekli değişen arazlardan ibarettir. Oysaki Allah Teâlâ'nın kuvveti ve kudreti kesintiye uğrayan bir araz değildir. O'nun Kelam sıfatı da böyledir. Allah, tek ve kesilmeyen bir kelamla mütekellimdir. Yed/el, Kur'an'da dört şekilde yer almıştı:

1. "Hükümranlığın sahibi olan Allah kutludur, yücedir"[38]. Yani bütün boyutlarıyla mülk ün sahibi Allah'tır. Nitekim "falan köy falanın elinde yani mülkünde ve tasarrufu altındadır" denilir.
2. "Sana bağlılıklarını bildirenler, Allah'a bağlılıklarını göstermiş olurlar: Allah'ın eli onların elleri üzerindedir"[39] buradaki anlam, minnettir. Allah'ın eli, yani minneti, onların elinin üzerindedir.
3. "Görmezler mi ki, eserlerimizden biri olarak kendileri için bugün kullanıp yararlandıkları evcil hayvanlar yarattık?" Burada ise Allah'ın nimeti anlamında kullanılmıştır.
   Bir hadiste de, "Allah'ım benden fâcire bir el yani iyilik nasip etme" diye buyurulmuştur.
4. "Hesap Günü başınıza gelecek her felaket, kendi ellerinizle yapıp-ettiklerinizin bir ürünü olacaktır"[40] Bu kelime burada mâsiyet anlamında kullanılmıştır.

"Ellerinin kazandıklarıyla" ifadesi diğer bir yönüyle de 'organ' anlamında yer almış ki o da sağ ve sol el olarak zikredilmiştir. Allah Teâlâ son olarak zikredilenlerle vasıflanmaktan münezzehtir. Bu iki el benzetme olmaksızın, keyfiyeti bilinmeden ve bir organ olmaksızın, Allah'ın nimeti ve mülküdür.

---

36. el-Mâide 5/64.
37. Sâd 38/75.
38. el-Mülk 67/1.
39. el-Feth 48/10.
40. eş-Şûrâ 42/30.

Müteşebbihe'ye göre, Allah'ın iki eli ve bir şekli vardır. Allah'ın bu her iki eli de sağ tarafta olandır. Çünkü sol el, bir kusur anlamında kullanılır. Onlara göre, "Bütün yeryüzü, Kıyamet Günü O'nun için avuç içi kadar bir şey olacaktır, gökler de O'nun sağ elinde dürülmüş hale gelecek"[41] ayet mealine göre Allah'ın eli, avucu, ayağı ve parmakları vardır.

Bu Ayeti delil olarak kullanmaları doğru değildir. Çünkü "yerin hepsini kabzettiği kıyamet günü" nün anlamı, "Bu toprak benim elimdedir ve onu kabzetmiş durumdayım, yani mülkiyetim altındadır" anlamı gibidir.

Müşebbihe, "Hatırla ki, o günü baldırların açılacağı kendilerinin secdeye davet edilecekleri bir gündür"[42] ayetini delil göstererek, Allah'a ayak nispet etmeye çalışmışlardır.

Hadis-i şerif'te "Kulların kalpleri Rahman'ın iki parmağı arasındadır. Onları dilediği gibi evirip çevirir" ve "Cehennem der ki: "Daha atılacak yok mu? Allah da ayağını cehenneme koyar o zaman da cehennem asla asla yani bu kadar yeter demeye başlar"[43] şeklindeki ifadelerden maksat, zor ve büyük durumdur. Bazıları, bu ifadelerden, cehennemin ayağı kastedilmiştir. Zira bir hadiste "Cehennemin otuz bin başı ve her bir başta bir ağız olmak üzere otuz bin ağzı vardır" buyurulmuştur. Başı ve ağzı varsa, ayağının da olması mümkündür. Kulun kalbinin Rahmanın parmakları arasında olduğunu ifade eden hadis ile Peygamberimiz Allah'ın, kulun kalbi üzerindeki etkisini kastetmektedir. Bu görüşü, önde gelen dilcilerden Esbâî söylemiştir. Böylece hadisin anlamı, Tevfik/başarı anlamına gelen rahmet ve hızlan/kulun yardımsız bırakılması şeklindedir. Allah'ın başarıyı nasip ettiği kimse, O'na kulluk ve iyiliklerle hayatını sürdürür. Yardımsız ve hızlan içerisinde bıraktığıysa, günah ve kötülüklerle meşgul olur. Allah ayağını cehenneme koyması ile ilgili hadis ise rivayetlerin arasından bize sahih olarak ulaşan rivayette kaf harfi esreli olarak yer almıştır. Böylece hadis'in anlamı, Allah kadîm ilminde kâfir olarak yer alanları, cehenneme koyar şeklindedir. Doğruya ulaştıran Allah'tır.

41. ez-Zümer 39/67.
42. el-Kalem 68/42.
43. Buhârî, "Tevhîd", 25.

BÖLÜM

Allah'ın Haberî Sıfatları (II)
(Kur'an ve Hadislerdeki Konuyla İlgili Bazı Tabirler)

Allah Teâlâ'nın 'gelmek' ve 'gitmek' gibi sıfatlarla nitelenmesi caiz değildir. Çünkü bu iki özellik yaratılmışların sıfatı olup, muhdeslik/sonradan meydana gelme belirtilerindendir. Aynı şekilde bu iki niteliği Allah hakkında düşünmek mümkün değildir. Nitekim İbrahim (a.s.) bir yerden bir yere intikal edenin Rab olamayacağı hususunda akıl yürütmüştür. Vahiyde şu şekilde geçtiği üzere, örnek aldığı ay güneş gibi varlıklar, kaybolunca "Ben kaybolanları sevmem"[44] demiştir.

Bununla birlikte "Rabbinin haşmeti ortaya çıktığında ve melekler gerçek hüviyetleriyle saf saf olduklarında"[45] ayetinin anlamı, Rabbinin emri geldiği zamandır.

Yine, "Allah onlara hiç beklemedikleri bir tarzda vurdu"[46] ayeti, Allah'ın yardımının gelmesi anlamındadır. Yardımın gelmesinin anlamı da Ka'b b. Eşref'in öldürülmesidir.

---

44. el-En'âm 6/76.
45. el-Fecr 89/22
46. el-Haşr 59/2.

Allah Teâlâ'nın, "Allah onların kurduğu yapıları temellerinden çökertti; öyle ki, tavanları başlarına yıkıldı ve nereden geldiğini daha anlamadan azap, apansız yakalayıverdi onları"[47] sözünün anlamıysa, onları helak etti köklerini kazıdı şeklindedir. Onların helaki, o derece büyük olmuştur ki, şehirlerinde ne bir ateş körükleyen ne de bir evde barınan kalmıştı. Nemrut hakkında nazil olmuştur.

Allah Teâlâ'nın, "Bu insanlar, Allah'ın, Kendisini bulutların gölgeleri arasından meleklerle birlikte onlara göstermesini mi bekliyorlar?"[48] ifadesinin anlamı, "Biz onlara delillerle Allah'a gelme ve gitme nispet edilemeyeceğini ispat ettikten sonra ona iman etmek için Allah'ın bulutların arasından gölgeler içerisinde geleceğini bekliyor, böyle bir şeye mi inanıyorlar?" şeklindedir. Oysa Allah'ın sıfatları göz önünde bulundurulduğunda böyle düşünmek aklî bir imkânsızlıktır.

Allah, Şaban ayında her gece yarısı gök semasına iner ve "Tövbe eden yok mu tövbesi kabul edilsin, mağfiret dileyen yok mu, günahları affedilsin" şeklindeki hadiste yer alan nüzulden/iniş maksat, kulun durumuna Allah'ın muttali olup, onun tövbe ve istiğfarını kabul etmesidir. Yani Allah, kullarına bu zaman dilimlerinde daha bol rahmetiyle yönelir. Hz. Ali (r.a.), bu hadisi bu şekilde yorumlamıştır.

Allah Teâlâ'nın, "Kimsenin kuşkusu olmasın ki, bu uyarıcı/hatırlatıcı mesajı, "Biz indirdik"[49] sözündeki indirmeden/inzal, gerçek anlamı kastedilmemiştir. Buradaki indirmenin anlamı, onu öğretme ve anlaşılır kılmadır.

Allah Teâlâ hakkında, "O parçaların bir araya gelmesiyle oluşmuş (müellef) bir cisimdir" dememiz, bizim imanımıza bir halel getirmez şeklindeki bir söylem tutarlı değildir.

Zira bu türlü bir anlayış, sakıncalıdır. Çünkü cisim, parçaların birleşmesi ve derlenip toparlanmasıyla oluşur. O'nun hakkında yalınlık değil de birleşiklik varsayıldığı zaman, O'nun tek tanrı olmadığını söylemiş oluruz. Oysa Allah "Sizin tanrınız, Tek Tanrı'dır; O'ndan başka ilah yoktur; Rahmândır, Rahîmdir"[50] buyurmaktadır.

Bu Kur'an buyruğunu inkâr ettiğinizde, Allah'ı inkâr etmiş olursunuz. Çünkü bu anlayış O'nun tek bir İlah olmadığı sonucuna götürür ve O'nun ayrı ayrı her bir parçası, bileşkesi için yaratma, ihdas, rızık vermenin mümkün olduğu düşüncesini zorunlu kılar. Bu anlayışta olan inkâr etmiştir. Onun bazı parçaları

47. en-Nahl 16/26.
48. el-Bakara 2/210.
49. el-Hicr 15/9.
50. el-Bakara 2/163.

İlah; diğer bazı bileşkesinin olmadığını ileri sürerseniz, bu yaratanla yaratılanı, rızık verenle rızık alanı aynı kategoriye sokmak olur ki bunu söylemek de bir tür şirktir.

Teşbih ve tecsime yönelik yorumlanan Hz. Peygamberden rivayet edilen bir hadiste, "Mirac gecesi Rabbimi en güzel bir surette gördüm" şeklindeki hadisin anlamı, "Rabbimi, yani Cebrail'i en güzel şekilde gördüm" demektir. Bazı hadisçilere göre, "Rabbimi en güzel şekilde gördüm" ün anlamı, ben en güzel şekildeyken onu gördüm" şeklindedir. Bu görüşümüzün sağlamlığının delili ise, "O, Allah'tır, Yaratıcı, bütün özlere ve görüntülere şekil veren Yapıcı!"[51].

Eğer musavvir (şekil veren) lafzı bilerek musavver (şekil verilen) olarak okunursa, küfre girilmiş olunur. Eğer kişi namazda bunu bilmeden okursa namazı bozulur. Yukarıdaki hadisin anlamına gelince, Allah Teâlâ insanlara bilmedikleri bir surette tecelli eder. Daha sonra bildikleri bir surette tecelli eder. Yani, Dünyada insanların tanıyamayacağı bir sıfatla tecelli eder. Çünkü O'nu, dünyada günahlarını bağışlayan ve cömert olarak tanımışlardı. Hükümranlığını, adaletini, ayın yarılışını, yıldızların düşüşü ortaya çıkarınca, kullar "Ey Rabbimiz! Senin bu sıfatlarını bilmiyorduk, sonra günahlarını bağışlayıp onları affedince bu sıfatlarla seni tanıdık" derler.

---

51. el-Haşr 59/24.

BÖLÜM

Allah'a Mekân Nispet Etmek

Kerramiye[52], "Allah Teâlâ arştadır, onu kaplayacak bir şekilde orada yer tutmuştur" demiştir. Onlar, "Allah'tır gökleri ve yeri ve ikisinin arasında bulunan her şeyi altı devrede yaratan ve sonra Kudret ve Hâkimiyet Tahtı'na (arş) oturan"[53].

Bazı Müfessirlere göre 'İstiva etti'nin anlamı, hükümran oldu demektir. Başka bir deyişle Arşın padişahı manasındadır. Kelimenin bu anlamda kullanılışının doğru olduğuna dair bir delil de, "Bişr Irak'a istila (istiva) etti/Kılıca ve kan dökmeye başvurmadan" şeklindeki şiirdir.

---

52. Kerrâmiye, zühd yönü ağırlıklı olan Muhammed b. Kerrâm es-Sicistanî'nin (ö. 255/869) fikirleri etrafında oluşan cemaatin oluşturduğu bir mezheptir. İbn Teymiyye, Makdisi el-Beşşarî onu Ehl-i Sünnet arasında kaydederken, Ebü'l-Hasan el-Eş'arî tarafından Mürcie'nin bir kolu olarak gösterilir. Ebû Mansûr el-Mâtürîdî ise Kerramiye'yi "imanı sadece sözden (kavl) ibaret sayanlar" şeklinde müstakil bir mezhep sayar. Maveraünnehir Sünnî Hanefilerinden Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî ise, onları Hanbelîlerle birlikte 'mücessime' kategorisinde gösterir. Genel bir değerlendirme yapılacak olursa, Kerramiye mezhebi, itikadî görüşleri bakımından Sünnî itikad esaslarına yakın bir konumda olduğunu söylemek mümkündür. Bk. Cağfer Karadaş, "Kerramiye ve İtikadı", *Kelam Araştırmaları*, V, 2 (2007), 41–62.
53. es-Secde 32/4.

Buradaki 'istiva' dan maksat oraya hakim olmaktır. Malikî mezhebinin önderi olan İmam Malik'e (ö. 179/795) ilgili ayetin anlamı sorulduğunda o: "İstiva malumdur, keyfiyeti/niteliği ise aklın sınırlarını aşar. Ayete iman etmek vaciptir. Manasını kurcalayarak insanî anlayışa indirgeyecek şekilde soru sormak bidattır" demiştir. Bu soruyu soran kimsenin niyetini sezerek, "Seni yanlış düşünceler içerisinde görüyorum. Bu tür konularda uğraşma" demiştir. Bu soruyu soran kişi, Cehm b. Safvan (ö. 128/745–46) idi[54].

Allah Teâlâ'nın arşa istivasının fiziki bağlamda düşünülmemesini gerektiren bir başka önemli nokta da, O'nun arşı yaratmadan önce de var olmasıdır. Allah'ın arşa yaratıldıktan sonra intikal ettiğini söylemek de caiz değildir. Çünkü bir yerden diğerine geçme, yerleşme anlamında olan intikal, yaratılmış varlıkların özelliğidir. Allah Teâlâ da bundan münezzehtir.

İstivanın mekânsal bağlamda anlaşılmasının imkânsızlığının bir başka sebebi de, Arşın üzerine Allah'ın mekân tuttuğunu söyleyen kimse, arşın ondan büyük O'nun da arştan büyük olduğunu söylemekten geri duramaz. Bunu söyleyen her kim ise dinden uzaklaşmış olur. Çünkü Allah'a bir sınır tayin etmiş olur. Hz. Ali'den (r.a.) gelen bir rivayette, Kendisine "Rabbimiz göğü yaratmadan önce neredeydi?" diye sorulunca, o, "Mekân ve zaman olmadan önce de var olan Allah hakkında bu soruyu sormak ne kadar anlamsız! O şu anda da değişime uğramadan olduğu gibidir" demiştir.

Caferi Sadık'tan (ö. 148/765) gelen bir rivayette, Tevhit üç kademelidir. Bunlar, O'nun hiçbir şeyden neşet etmediğini, bir mekânda yer tutmadığını ve bir şeyin üzerinde olmadığını bilmekdir. Allah'ın bir şeyden türediğini söylemek, yaratılmış olduğunu kabul etmek olur. O'nun bir yerde bir mekân tuttuğunu söyleyerek onu bu şekilde nitelemek, O'nu sınırlılıkla tavsif etmek anlamına gelir. O'nu bir şeyin üzerinde olarak kabul etmek, Allah'ı ihtiyaç sahibi olmak ve taşınmakla nitelemek manasına gelir. Bu tür yaklaşımlar ise, din dışı kabul edilir.

Sözün özü, Müşebbihe, görüşlerini "Kudret ve ihtişam sahibi olan Rabbinizin Zâtı (vechi) sonsuza dek kalıcıdır"[55] gibi ayetler yanında "Allah Âdem'i eliyle yarattı. Tevrat'ı eliyle yazdı. Firdevs, Adn Cennetlerini, levhi, arşı ve kalemi

---

54. Tam adı, Ebû Muhriz Cehm b. Safvân es-Semerkandî et-Tırmîzî olup, ilk kelâmcılardan ve Cehmivve fırkasının kurucusu olarak kabul edilmektedir. Cebriyye anlayışını savunmuş, bazı görüşlerinden dolayı, hadisciler, fıkıh uleması, Ehl-i sünnet ve Mu'tezile mezhebi mensuplarınca eleştirilmiştir. Kendisinin bir eseri olmadığı için, görüşleri konusunda başkaları tarafından anlatılanlar doğrultusunda bilgilenmekteyiz.
55. er-Rahman 55/27.

eliyle yarattı. Tuba ağacını eliyle dikti" ve "Deveyi eliyle yarattı" türü müteşabih hadislerin zahirine dayandırmaktadır.

Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'den[56] (r.a.) gelen bir rivayette o, "Allah'tan gelenlere onun murad ettiği şekilde iman ederiz. Rasulullah'dan gelen haberlere de, onun bu haberlerden kastettiği anlama iman ederiz demeliyiz" şeklinde buyurmuştur.

Ümmetin büyüklerinin ve bu dinin âlimlerinin çoğunun tercihi de bu doğrultudadır. Cehmiyye, "Gökte ve yerde Allah yalnız O'dur"[57], "O, göklerin ve yerin Allah'ı, gizlediğiniz ve açıktan yaptığınız her şeyi ve hak ettiklerinizi bilir"[58] ayetlerine dayanarak, Allah'a mekân izafe etmişlerdir.

Yine Cehmiyye, "Allah elbette, Kendisine karşı sorumluluk bilinci taşıyanlarla beraberdir", "Aralarında gizli gizli konuşan her üç kişinin dördüncüsü mutlaka O'dur ve her beş kişinin altıncısı; ister daha az isterse çok olsunlar ve nerede bulunurlarsa bulunsunlar O'nsuz olamazlar"[59], "Nerede olursanız olun O sizinle beraberdir ve Allah bütün yaptıklarınızı görmektedir"[60] ayetlerini delil olarak kullanmaktadırlar.

Bu tür ayetleri kendi görüşlerinin doğruluğunu isbat bağlamında kullanmaları, isabetli değildir, çünkü Allah'ın göklerde ve yerde olmasının anlamı, yerde ve gökte olanlar O'nun takdir ve tedbiriyledir. Nitekim "O Gökteki'nin, yeryüzünün bir gün gelip sarsılmaya başladığında sizi yutmasına izin vermeyeceğine emin olabilir misiniz?"[61] mealindeki ayetin anlamı, "Gökte kudreti ve eserleri görünenin azabından emin mi oldunuz" şeklindedir.

Üç kişi aralarında fısıltıyla konuştuklarında dördüncüsü O'dur sözünün anlamı, "Allah'ın ilmi onlarla olur, yani onlardan haberdar olur" manasındadır. Yine "Siz nerdeyseniz o sizinledir" ayetindeki ifade ise, "O'nun ilminin sizinle olmasıdır" şeklinde anlamak gerekir.

Eğer onun bir mekânda olduğunu söylersek bu sözümüz bizi çirkin bir sonuca götürür. Bu sözümüz mutlaka şu sonuçlardan birini doğurur. Ya tüm varlığıyla her yerde olur. Ya da parçalarının her yerde olması suretiyle her yerde olur. Ve-

---

56. Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, Ebu Hanife, Ebu Yusuf ile birlikte, Hanefî mezhebinin üç büyük imamından biri olup, eserleriyle Hanefiligin sistemleşmesinde ve yayılmasında önemli katkıları oldu.
57. ez-Zuhruf 43/84.
58. el-En'âm 6/3.
59. el-Mücâdile 58/7.
60. el-Hadîd 57/4.
61. el-Mülk 67/16.

yahut bir yerde olup başka bir yerde olmaz. Bütün varlığıyla her yerde olması batıldır (yargısı geçersizdir). Çünkü bu, iki ilahın varlığı ve tek bir ilahın olmaması sonucuna götürür. Oysa kâinatta tek bir ilah vardır. Cüzleriyle her yerde olması da batıldır. Zira Allah'ı cüzlerle tavsif eden (niteleyen) kâfir olmuş olur. Bir yerde olup başka bir yerde olmaması da batıldır. Çünkü bu durumda o yaratılmışların alametlerinden ve sıfatlarından olan intikale ihtiyaç duymuş olur. Oysa Allah Teâlâ bundan münezzehtir.

BÖLÜM

Allah'ın Dünya ve Ahirette Görülmesi

Mu'tezile bilginlerine göre, Allah'ın gözle görülmesi (rü'yet) mümkün değildir. Ehl-i Sünnet ve'l Cemaat ise, ru'yetin mümkün olduğunu kabul etmektedir. Mu'tezile'nin buradaki dayanağı ise, Ayette geçen Musa'nın hikâyesidir. Kur'an'da geçtiğine göre o, "Ey Rabbim" dedi, "Göster bana Kendini ki Seni göreyim!" deyince Allah Teâlâ "Beni asla göremezsin"[62] diye cevapladı.

Ayette geçen ve kesinlik ifade eden 'len' lafzı ebedilik ifade eder. Yine "Hiçbir beşerî görüş ve tasavvur O'nu kuşatamaz (göremez), hâlbuki O her türlü beşerî görüş ve tasavvuru çevreleyip kuşatır"[63] ayeti de onların görüşlerini desteklemek amacıyla kullandıkları referanslardır. Öte yandan Hz. Ayşe'den (r.a.) gelen rivayette o, Resulullah'a "Sen Rabbini Miraç gecesinde gördün mü?" diye sorduğunda Hz. Peygaber "Hayır" diye yanıt vermiştir. Mu'tezile'yi bu yanlış sonuca götüren, "Biz eğer O'nun görüldüğünden bahsedersek, bu Allah hakkında yönün varlığı sonucuna götürür. Oysaki Allah'ın bir yönde bulunması caiz değildir.

Ehl-i sünnet'in, Allah'ın ahirette görülebileceği ile ilgi delili ise yine, Mu'tezile'nin kendi lehlerine kullandığı aynı ayetlerdir. Şöyle ki, Hz. Musa "Rabbim

62. el-A'râf 7/143.
63. el-En'am 6/103.

bana kendini göster de sana bakayım" demiştir. Eğer Hz. Musa (a.s.), Allah'ın görülmesinin imkânsız olduğunu bilse idi, görme isteğinde bulunmazdı. Çünkü Peygamberler imkânsız bir şeyi isteme düşüncesizliğinde bulunmaktan masumdurlar.

Ehl-i sünnetin haklı olduğunu gösteren bir başka kanıt da, "Bazı yüzler o Gün mutlulukla parlayacak, Rablerine bakarken"[64] ayeti yanında "Artık her kim Rabbine kavuşmayı umuyorsa, dürüst ve erdemli davranışlar ortaya koysun"[65] mealindeki ayet ile "Size nefislerinizin istedikleri verilecektir" şeklindeki Kur'an ifadesidir. Zira Cennet ehli Allah Teâlâ'yı görmek isteyip görememesi, Kur'an Ayetleri arasında bir çelişkinin varlığı anlamına gelir. Yine Peygamberimizden Allah'ın ahirette görülebileceği ile ilgili rivayetler gelmiştir. Onlardan birisi olan "Siz dolunayı görür gibi Rabbinizi göreceksiniz. O'nu görmekte sıkıntı ve izdiham yaşamazsınız" şeklindeki rivayettir. Yine İbn Mesud'un rivayetine göre Rasulullah'a Miraç gecesinde "Rabbini gördün mü?" diye sordugunda, o da "evet" demiştir.

Mu'tezile'nin bu konudaki açmazlarına cevap olarak şunlar söylenebilir: Allah Teâlâ'nın "Beni göremeyeceksin" ifadesinde geçen 'len' edatının, ebedîlik ifade ettiğini kabul etmiyoruz. Bilakis o belli bir zaman dilimini belirtmek içindir. Bunun böyle olması da, Allah Teâlâ'nın 'len' edatını kullanıp, "Ama kendi elleriyle yapıp-ettikleri ortadayken ölümü hiçbir zaman temenni etmeyecekler"[66] şeklinde buyurarak, kâfirlerin ölümü temenni etmeyeceklerini haber vermesi yanında, "Onlar: "Ey cehennemi idare eden melek!" diye seslenecekler, "Bırak Rabbin işimizi bitirsin!" Bunun üzerine melek, "Siz artık bu durumda kalacaksınız!" diye cevap verecek"[67] şeklinde durumlarını haber vermesinden len lafzının te'bid ifade etmeyeceği anlaşılmıştır.

Yine Hz. Meryem'in durumunu anlatan "Ben O sınırsız rahmet Sahibi için, bir süre konuşmaktan kaçınmaya ahdettim; bu yüzden bugün insanlardan kimseyle konuşmayacağım"[68]. Bütün bu ayet ifadelerinde geçe 'len' edatının sonsuza dek anlamında kullanılamayacağı sonucu ortaya çıkmaktadır. "Gözler onu idrak edemeyecek" ifadesiyle ilgili olarak, buradaki ayetin manası, O'nun görülmeyeceğini değil, kavrayışın/idrak meydana gelemeyeceği anlamını taşımaktadır.

---

64. el-Kıyâmet 75/22-23.
65. el-Kehf 18/110.
66. el-Bakara 2/95.
67. ez-Zuhruf 43/77.
68. Meryem 19/26.

Hz. Aişe'nin (r.a.) hadisiyle ilgili olarak, "Hz. Peygamber, Allah'ın dünyada görülemeyeceğini haber vermiştir, siz ise ahirette görülemeyeceğini söylüyorsunuz. Eğer O'nun görünebileceğini söylersek, Allah'a bir yön tayin etmiş oluruz" şeklindeki mazeretlerine gelince, görünen şey bir yönde olduğu zaman, bu itiraz anlaşılabilir. Eğer görünen şey bir yönde değilse, onun hakkında cihetin varlığı sonucuna götürmez. Birincisi müsellem (herkesçe kabul gören bir doğrulukla) ikincisi de zarureten memnu'dur. Buna göre Allah ahirette herhangi bir mekân ve yönde olmaksızın görülür.

BÖLÜM

Kur'an-ı Kerim'in Nitelikleri

Kur'an, Allah Teâlâ'nın kelamı ve kelam sıfatının bir sonucudur. Allah, bütün sıfatlarıyla tektir. O'nun Kelamı bütün boyutlarıyla kadim olup yaratılmış değildir. İnsana ait niteliklerden olan harf, ses, başlangıç ve kesintisi yoktur. Bu Kur'an'da olduğu gibi diğer vahiyler için de geçerlidir. Allah, Hz. Cebrail'e ses ve harf olarak vahyi duyurdu, harf ve sesi yarattı, Cebrail de onu ezberledi, iyice korudu ve Peygamberimize, risalet ve vahyi getirici olarak aktardı. Hz. Peygamber de onu ezberledi, iyice anladı ve ashabına okudu. Onlar da onu ezberleyip Tabiîne okudu. Tabiin de onu salihlere okudular. Bize ulaşıncaya kadar da böyle oldu.

Kur'an, ekleme ve çıkartma olmaksızın dillerde okunan, kalplerde korunan, mushaflarda yazılandır. Öyle ki, birisi mushafı yırtmasıyla, Kur'an'a zarar vermiş olmaz. Nitekim Allah Teâlâ da dillerde adı anılan, kalplerde varlığı hissedilen, ne kalpte ne de mekânda olmamasına rağmen, kendisine bir mekânda ibadet edilendir.

Allah Teâlâ'nın "Onlar ki, ellerindeki Tevrat'ta ve daha sonra da İncil'de tanımlanmış bulacakları Elçi'nin, okuması yazması olmayan Haberci'nin izinden gidecekler".[69] Ancak onlar, Tevrat ve İncil'de onun şahsını değil de niteliklerini

69. el-A'râf 7/157.

buldular. Cennet ve Cehennem de aynı şekilde biz kullar indinde sadece adıyla bilinir ve kendisinden bahsedilir. Zatı itibariyle kulların bilgisi dâhilinde değildir. Bütün bu söylediklerimiz Ehl-i Sünnet'in görüşüdür.

Allah, Cebrail'e (a.s.) perde arkasından hitap etmiş o da Allah'ı bu şekilde duymuştur. Hz. Peygamber de aynı şekilde Allah'ın Kelamını Miraç gecesi perde arkasından duymuştur. O, Hz. Âdem ve Hz. Musa ile da perde arkasından konuştu. Her defasında da Cebrail Peygamber'e gelmiş ve bütün bunlar Allah'ın emriyle gerçekleşmiştir.

Yine Allah Teâlâ Cebrail'e Kur'an'ı öğretti ve ona Peygamberimize falan ayeti ve falan sureyi vahyetmeyi emretti. Allah'ın her vahiy süresince tekrarlanan bu emirleri kelam-ı kadimden olup, sonradan şekillenmiş değildir. Çünkü Allah'ın Kelamı sonradan oluşmuş değildir.

Neccariye[70], Mütekaşşife, Mu'tezile ve Cehmiyye, Kur'an'ın mahlûk olduğunu ileri sürmüşler ve Allah'ın Kadir gecesinde Kur'an'la konuştuğunu, bundan önce Kur'an aracılığı ile konuşmadığını dile getirmişlerdir. Yine bu fırkalar, Kur'an'ın yasak ve emirlerden ibaret olduğunu, Allah'ın ise maduma (yok olana) hitap etmesinin de hikmetine aykırı olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Ehl-i Sünnet'in bu konudaki görüşü, Allah kelamının mahlûk olmadığı şeklindedir. Eğer yaratılmış olsaydı, Allah bunu, ya kendi zatı dışında başka bir varlıkta ya da kendi zatında yaratırdı. Zatı dışında başka bir varlıkta yaratılmış olsaydı, Kur'an'la konuşan o kimse olurdu. Çünkü mütekellim (konuşan kimse) kendisinde kelam sıfatı bulunandır. Kelam sıfatı da, bu kişinin sahiplendiği bir nitelik olurdu. Nitekim siyah ve kırmızının, bu sıfatları kendisinde taşıyan kişiye isim olmasında da bu durum söz konusudur.

Bir varlığın kendi zatında, bu sıfatları yaratması hiçbir şekilde mümkün değildir. Çünkü bunun sonucunda onun zatı, yaratılmışların varlığı gibi sonradan oluşan nesnelere mahal teşkil ederdi. Oysaki Allah "O'nun benzeri yoktur"[71] diyerek, bu anlayışın imkânsızlığını vurgulamıştır.

Eğer "Allah'ın sözü mahlûk değildir" denilirse O'nun yok olan bir şeye (ma'dum) emir ve yasaklarda bulunulduğunu söylenmiş olur denilirse, Allah'ın, önceleri mevcut olmayan varlıklara "şu mekânda şu zamanda 'ol' demiştir" demesinin mümkün olması nedeniyle, ma'duma emredilebilir.

---

70. Neccariye, insan fiillerinin yaratılmışlığı konusunda Ehl-i Sünnet, Allah kelamının sonradan oluştuğu tezinde Mutezile ile aynı görüşleri paylaşan İslami grup.
71. eş-Şûrâ 42/11.

Allah'ın sem/işitme, basar/görme ve ilim/bilme sıfatlarında da bu durum geçerlidir. Her ne kadar bu sıfatların alanına giren masmuat (duyulanlar), mubsirat (görülenler), ve malumat (bilinenler) ezelde mevcut olmasa da O, bütün bilinebilecek varlıkları bilir, bütün duyulanları duyar, bütün görülenleri de görür. Ezelde bütün masmuat (duyulanlar) ve mabsuratı (görülenler) duyar ve görür sözünün anlamı, duyulabilen varlıklar var olduğu anda zatıyla kaim kadim ve semi sıfatına sahip olan Allah onları duyar. Aynı şekilde görülenler konusunda da ezeldeki basar sıfatıyla basirdir.

Eğer, "Ne zaman Rablerinden kendilerine yeni bir uyarıcı, hatırlatıcı mesaj gelse, onu ancak alaya alarak dinliyorlar"[72], "Onu, düşünüp kavrayabilmeniz için Arapça bir hitabe yaptık"[73], "Bu ilahî kelâm, doğru bilgi ile anlayıp kavrama yeteneği ile donatılmış insanların kalplerine kolayca nüfûz eden mesajlardan oluşur"[74], "Kimsenin kuşkusu olmasın ki, bu uyarıcı/hatırlatıcı mesajı, ayet ayet Biz indirdik ve yine kimsenin kuşkusu olmasın ki, bütün tahriflerden onu yine Biz koruyacağız"[75], "Biz suyu gökten belirlediğimiz bir ölçüye göre indiriyor, sonra da onu yeryüzünde tutuyoruz; ama hiç şüphesiz, bu nimeti geri almaya da kâdiriz"[76], "Allah, bütün öğretilerin en güzelini, kendi içinde tutarlı, gerçeğin her türlü ifadesini çeşitli biçimlerde tekrarlayan bir ilahî kelâm şeklinde indirir"[77] gibi ayetler, Kur'an'ın yaratılmış olduğunu göstermektedir şeklinde bir sav ileri sürülürse, deriz ki:

"Ne zaman Rablerinden kendilerine yeni bir uyarıcı, hatırlatıcı mesaj gelse" ayetinden kastedilen, konuşanın gelmesi demektir ki, o da Cebrail'dir. Burada konuşulan vurgulanmış ve konuşan kastedilmiştir. Konuşan da Hz. Nebi'dir. Bununla da Nebi'in yaratılış bir varlık olduğunu söyleriz. Yine Allah Teâlâ'nın, "Onu, düşünüp kavrayabilmeniz için Arapça bir hitabe yaptık" sözüyle ilgili iddiaya cevaben, burada kılma zikredilerek yaratma anlamı kastedilmiştir. Nitekim "Rabbin meleklere: 'Bakın, Ben yeryüzünde ona sahip çıkacak (halife) birini yaratacağım"[78] ayetinde geçen kılma/yapma kelimesi de aynı anlamdadır, Burada Allah insanı halife kılacağını söylemiş, fakat bundan ona bu vasfı vereceğini kastetmiştir. Nitekim "Ama hâlâ O'na bir çocuk (cüz) yakıştırırlar, üstelik yarattıkla-

72. el-Enbiyâ 21/2
73. ez-Zuhruf 43/3.
74. el-Ankebut 29/49.
75. el-Hicr 15/9.
76. el-Mü'minûn 23/18.
77. ez-Zümer 39/23.
78. el-Bakara 2/30.

rından birini"[79] Burada da yakıştırma/kılmadan kasıt ise O'nu bu şekilde tavsif etmeleridir.

Aynı şekilde ayet ifadesindeki "Onu Arap diliyle kıldık" dan kastedilen, onu Arapların dili ve lehçesiyle indirdik anlamındadır. Çünkü Kur'an Arapçanın dışında bir dil ile indirilmemiştir.

Allah Teâlâ'nın, "Bu ilahî kelâm, doğru bilgi ile anlayıp kavrama yeteneği ile donatılmış insanların kalplerine kolayca nüfûz eden mesajlardan oluşur" sözüyle ilgili iddia konusunda deriz ki, Kur'an zihinlerde ezberlenmiştir. İddia edildiği gibi oraya fiziki anlamda konulmamıştır. "Kimsenin kuşkusu olmasın ki, bu uyarıcı/hatırlatıcı mesajı, ayet ayet Biz indirdik ve yine kimsenin kuşkusu olmasın ki, bütün tahriflerden onu yine Biz koruyacağız" ayetiyle ilgili iddiaya cevaben deriz ki, Buradaki muhafazadan kastedilen, ziyade ve noksanlıktan korumaktır. Yani artıp eksilmemesi için onu şeytandan korur.

"Biz suyu gökten belirlediğimiz bir ölçüye göre indiriyor, sonra da onu yeryüzünde tutuyoruz; ama hiç şüphesiz, bu nimeti geri almaya da kâdiriz" ayetiyle ilgili iddiaya cevaben de, zihabın (gidermenin) anlamı, kalplerdeki muhafazasını gidermedir.

"Allah, bütün öğretilerin en güzelini, kendi içinde tutarlı, gerçeğin her türlü ifadesini çeşitli biçimlerde tekrarlayan bir ilahî kelâm şeklinde indirir" ayetinin manasından yola çıkılarak öne sürülen iddia ise, burada kastedilen güzel sözlerden maksat, manzum harflerdir. Bu da yaratılmışların sözünden daha güzel olduğu anlamındadır.

Kıble Ehli[80], Allah kelamı olan vahyin tezahürü şeklinde ortaya çıkan Kur'an'ın bizzat kendisinin (Allah kelamının) duyulabilen olup olmadığı konusunda ihtilafa düştüler. İmam Eş'arî (ö. 324/936) onun işitilebileceğini kabul etmiştir. Ebu'l Kasım es-Saffâr gibi Gazzâlî (ö. 505/1111) dönemi sonrası (Muteahhirun) kelamcıların bazıları da, Eş'arî'ye katılmışlardır. Onlar bu konuda "Allah'tan başkalarına tanrılık yakıştıranlardan biri senin korumana başvurursa, onu koruma altına al, olur ki senden Allah'ın sözünü işitip anlayabilir ve sonra onu, kendini güvenlik içinde hissedebileceği bir yere ulaştır"[81] şeklindeki ayete dayanmışlardır. Bu da Allah'ın Kelamının işitilebilir olduğuna delildir. Bizim kanıtımız ise, Allah'ın Kelamı görülmeyen ve duyulmayan onun zatıyla kaim bir sıfatıdır. Duyulabilen ise harf ve sestir.

---

79. ez-Zuhruf 43/15.
80. Kıble Ehli, Kâbe'ye yönelerek, namaz kılmaya inanan kimseler anlamındadır.
81. et-Tevbe 9/6

BÖLÜM

Adlandırmak ile Adlandırılan Aynı mıdır? (İsim-Müsemma Tartışması)

Bil ki, isim (adlandırma) ve müsemma (adlandırılan) Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'a göre birdir. Allah Teâlâ da bütün isimleriyle birdir. Mu'tezile ve Mutekeşşife, Allah'ın isminin zatı/bizzat kendisi olmadığını ve isminin yaratılmış olduğunu söylemiştir.

Ehl-i sünnete göre Allah Teâlâ'nın "Hakikati ortaya koyan bu vahyi sana indiren Biziz: Öyleyse içten bir inançla Allah'a bağlanarak yalnız O'na kulluk et"[82] şeklindeki sözü isim ve müsemmanın aynı olduğunu göstermektedir. Burada kullara O'nun birlenmesi emredilmiştir.

Eğer isim Allah'ın dışında bir şey olsaydı, tevhid inancı sonucunda, birlenen Allah'ın zatı değil ismi olurdu. Ondan maksat ise 'A-L-L-A-H' harfleriyle oluşan isim değil, adlandırılan yüce varlık olan Allah'tır. Nitekim "Ey Yahyâ! İlahî mesaja sımsıkı sarıl"[83] Cenab-ı hak burada peygamberin ismini kastetmemiştir. Aynı şekilde bir şahıs, "kölem hür, karım da boştur" derse, kölesi hür karısı da boş olur. Eğer isim, adlandırılanın aynısı olmasaydı, ne azad etme, ne de boşanma gerçekleşmiş olurdu. Birisi "Falan kadınla evlendim" derse de, aynı şekilde nikâh-

---

82. ez-Zümer 39/2.
83. Meryem 19/12.

ta adını zikrettiği kadın ile evlenmiş olur. İsim, müsemmanın bir parçasından ibaret olsaydı, nikâh eylemi, kadının ismi doğrultusunda geçerli olup, kadının kendisi için geçerli olmazdı.

Birisi bu görüşlere itiraz ederek dese ki: Peygamberimiz,."Allah'ın doksan dokuz ismi vardır. Bunların manasının bilincinde olarak sayan/idrak eden, cennete girer" demiştir[84]. Eğer isim ve müsemma bir olsaydı, doksan dokuz ilahın varlığı söz konusu olurdu. Bu ise mümkün değildir. Aynı şekilde, isim ve müsemma bir olsaydı, 'ateş' diyenin ağzının yanması gerekirdi. Yine Allah lafzı kâğıda yazıldığı zaman, ismin sahibinin de kâğıdın üzerinde olması gerekirdi. Bu da muhaldir. Buna cevap olarak şöyle denilir:

Bir şeyin ismi onun aynına delalet eder. Allah'ın 99 ismi olduğu ile ilgili hadisten kastedilen ise, isimlendirmedir (tesmiye). İsim ve tesmiye arasındaki fark ise açıktır. Çünkü Hint, Çin, Türk, Arap ve Acem dillerinde olduğu gibi her millet, Allah'ı kendi dilleriyle adlandırırlar. İsimlendirme ve ibareler farklı olsa da, Allah'ın zatı birdir. Nasıl ki bir şahsa, âlim, fakih gibi lakaplar veriliyorsa, Allah'ın doksan dokuz isminin olması durumu da aynıdır. O'na verilen her isim, Allah Teâlâ'dır. Ateş örneği ise, ateş diyenin ağzı yanmaz, çünkü bu kişi, ateşin özünü değil, ateş cevherini bu isimle adlandırmıştır. Kâğıt üzerinde Allah'ın ismi yazılmasına gelince, bu konu da deriz ki, bu bir yazı ve tesmiye olup, bunda Allah'ın zatı kâğıt üzerinde mevcut değildir.

84. Buhârî, "Şurût",18.

BÖLÜM

Rızık Artıp Eksilir mi? Haram, Rızık mıdır?

Ehl-i Sünnet ve Cemaate göre, rızıklar taksim edilmiş olup, muttakinin takvası ve azgının azgınlığıyla artıp eksilmez. Allah'ın tekeffül ettiği/üstlendiği rızık, gıdadır.

Mu'tezile ise, rızkın artıp ve eksileceği kanaatindedir. Yine onlara göre rızık, çalışılarak kazanılan servete sahip olmaktır. Haram ise kulun kendi fiili olup rızık değildir.

Mu'tezile'nin bur görüşlerine karşılık olarak, bize göre haram, Allah'ın rızkıdır, fakat kul kendi yaptığından dolayı ahirette sorumlu tutulur. Bu konuda Allah Teâlâ buyuruyor ki: "Rabbinin rahmetini yoksa onlar mı bölüştürüyorlar? Hayır, nasıl ki bu dünyada geçim araçlarını onlar arasında bölüştüren ve onların bazısını başkalarına yardım etmeleri için diğerlerinin üstüne çıkaran Biziz"[85]. Zorluk ve sıkıntılar da aynı şekilde Allah'ın takdiri ve kazasıyladır. Nitekim Allah şöyle buyurmaktadır: "Allah'ın insanlar için açacağı rahmet kapısını kimse kapatamaz ve O'nun kapattığını da kimse açamaz"[86], "Bil ki, eğer senin başına Allah bir darlık, bir sıkıntı saracak olsa, O'ndan başka onu giderecek yoktur ve eğer hakkında iyi-

85. ez-Zuhruf 43/32.
86. el-Fâtır 35/2.

lik, genişlik diliyorsa, O'nun lütuf ve cömertliğini engelleyebilecek kimse de yoktur; O lütuf ve cömertliğini kullarından dilediğine nasip eder"[87].

Mu'tezile, "sıkıntı ve zorluklar Allah Teâlâ'nın kazasıyla olmayıp, kulun yapıp etmeleriyle başına gelir. Çünkü Allah, sıkıntı ve zorluğu istemez ve onlara hükmetmez" demiştir.

Ehl-i sünnet'e göre ise, ilaç şifanın sebebi olup, şifa Allah'tandır. Şifanın ilaç veya doktorda olduğunu söylemek sağlam inanca aykırıdır. Çünkü şifanın doktordan olduğunu söyleyen Allah Teâlâ'ya ortak koşmuş olur. Şifa ve insanın yönelmesi, sebep olup, rızık Allah Teâlâ'dandır. Rızkı insanın çalışmasının sonucu olarak görmek doğru değildir. Elbise giymek, sıcaktan ve soğuktan korunmak için sebeptir. Sıcak ve soğuktan koruyan ise Allah'tır. Sıcak ve soğuktan koruyanın, elbise giyme işi olduğunu söylemek tevhid inancına aykırıdır.

87. Yunus 10/107.

BÖLÜM
Kader: Cebriyye Anlayışının Eleştirisi

Cebriye, kulun, rüzgârın kuru otun üstünde esip onu sağa sola savurması gibi, istitaatı[88] yoktur, isyan ve küfre mecburdur demiştir.

Ehl-i Sünnet'in görüşü ise, kul Allah Teâlâ'nın fiili işleme anında kendisine verdiği istitaat (güç yetirebilme), kuvvet ve tevfikle eylemi bizzat kendisi yapabilir. Kul, istediği fiili yapmada seçme hakkına ve fiili yapabilme potansiyeline sahiptir. Ondan çaba, kasıt, niyet ve fiili işlemeye yönelme mevcuttur. Günah işle-

88. İstitaat, güç, kuvvet, kudret ve takat anlamında olup, kulun eylemine yönelik bir kavramdır. Mutezileye göre istitaat, bireyin fiilinden önce o şahısta mevcuttur. Buna "İstitaat kable'l-fiil" denmektedir. Fiili gerçekleştirme anında o istitaat mevcut olduğu için, kul o eylemi yapar. Buna göre bir işi yapacak kimse, onu yapabilecek bir kudrete sahip olması gerekir ki, eylemi gerçekleştirsin. Bu nedenle mesela ibadete güç yetiremeyen kimse, ondan sorumlu değildir.
Ehl-i sünnet'e göre ise istitaat, fiilden önce kulda mevcut olmayıp, eylemi gerçekleştirme anında ortaya çıkar. Buna teknik anlamda "İstitaat maa'l-fiil" denir. Ehl-i sünnete göre istitaat, bir işin gerçekleşmesini sağlayan güç ve kudretin hakikatidir. Bu bağlamda Ehl-i sünnet birincisi fiille birlikte ortaya çıkan istitaat ve ikincisi ise, o eylemi gerçekleştirmek için sağlıklı aza ve organların bulunması anlamına gelen istitaat olmak üzere iki türlü istitaati kabul etmektedirler. Teknik anlamda "selametü'l-alat ve'l-esbab" denilen bu ikinci kısmın, fiilin gerçekleşmesi için mevcut olması zorunlu değildir. Bu tanım ile Mu'tezile anlayışı farklılık kazanmaktadır. Zira onlara göre bu ikinci istitaat zorunludur.

me açısından ise, Allah'ın kulu kendi haline bırakması (hizlan) geçerlidir. Kulun niyeti ve zihnen yönelmesi devreye girer ve bu nedenle kendi yaptığının sonucunda sorumluluk sahibi olur.

Bütün bu sayılanlar Allah'ın emirlerini yerine getirmeye yönelik olarak cereyan ederse, kulun bu tutumuyla beraber, Allah'ın yardımı ve tevfiki devreye girer. Eğer "Allah, kullarını günahlara zorluyor ve bundan dolayı da onları cezalandırıyor" dersek, bu Allah'ın kullara zulüm ve zorbalık ettiği anlamına gelir. Allah subhanehu ve Teâlâ ise zulüm ve zorbalık yapmaktan münezzehtir.

BÖLÜM

Kader: Mu'tezile Anlayışının Eleştirisi

Mu'tezile, kulların bütün fiilleri bizzat kendisi tarafından yaratılmış olduğunu ileri sürmektedir. Buna göre ister hayır isterse şer olsun, kendi fiilini yaratan kulun kendisidir. Çünkü onlara göre, kul eylemi gerçekleştirmeden önce kendi istitaatıyla/yetisiyle fiili gerçekleştirir. Böylelikle kul harici olarak, Allah'tan gelecek kuvvete ihtiyaç duymamaktadır. Kul da fiili gerçekleştirmeden önce de var olan kendi istitaatıyla, fiilleri yapabilme potansiyeline sahipse, onun fiilleri kendisi tarafından yaratılmıştır.

Ehl-i Sünnet'e göre, kulların bütün fiilleri Allah Teâlâ tarafından yaratılmıştır. Allah Teâlâ, hayır olsun şer olsun kulların bütün fiillerinin yaratıcısıdır. Çünkü istitaat kula ne fiilden önce ne de sonra verilmeyip, fiili işlediği anda kendisine verilir. Kul bütün fiilleriyle beraber Allah tarafından yaratılmıştır. Nitekim "Oysa sizi de, sizin yonttuklarınızı da yaratan Allah'tır"[89] ayeti bu teze delil olmaktadır. Zira burada yaptıklarımızı, nefislerimizi ve ecellerimizi Allah'ın yarattığını haber vermiştir. 'Yaptıklarınızı' lafzından kastedilenin insan elinin, tahtadan, taştan elde ettikleri olduğunu söylemek caiz değildir. Çünkü bunların Allah'ın yara-

---

89. es-Saffât 37/96.

tığı olduğu su götürmez bir gerçektir. Bu yüzden, 'Yaptıklarınız' lafzından kastedilen mana, ameller olup, ayette işaret edilen mamuller değildir.

Ayrıca, "Kendilerine: 'Yapıp-ettiklerinize göre hak etmediğiniz bir ceza mı bu?' diye sorulacaktır"[90] şeklindeki ayetin açık anlamı, amellerin de, sonuçlarının da yaratıcısının Allah olduğuna hükmetmiştir. Bunun dışında bir anlamın kastedildiğini söyleyen delil getirmek zorundadır.

Öte yandan eğer insanın kendi yaptıklarının yaratıcısı olduğu ileri sürülürse, bu iki yaratıcının varlığı sonucuna götürür ki bu bir şirktir. Nitekim "Her şeyi yaratan ve her şeyi belli bir yasalar örgüsüne göre düzene koyan O'dur"[91] ve "Allah, her şeyin yaratıcısıdır ve yalnız O'dur her şeyin yönünü ve sonucunu belirleme gücüne Sahip olan"[92] ayetleri konuya açıklık getirmektedir. Zira kulun fiilleri de, 'şey' kategorisine dâhildir.

90. en-Neml 27/90.
91. el-Furkân 25/2.
92. ez-Zümer 39/62.

BÖLÜM

İmanın Mahiyeti ve Nitelikleri

Ehl-i Sünnet ve'l Cemaat'ın çoğunluğuna göre iman, dille tasdik kalple ikrardır. İmam Şafiî (r.a.) der ki, İman, kalple tasdik, dille ikrar, dinin rükünlerini yerine getirmektir. Ebu Abdeh Muhammed b. Kerram'ın takipçileri olan Kerramiye fırkasına göre ise iman, kalple tasdik olmaksızın mücerret olarak dille ikrardan ibarettir. Ebu Mansur el-Matürîdî, iman sadece tasdik etmektir şeklinde görüş bildirmiştir.

İmanın yalnız sözle bildirmek olduğunu kabu eden Kerramiye'nin dayanağı, Hz. Peygamberin, "Allah'tan başka ilah yoktur diyen Cennete girmiştir" sözüdür. İmam Şafiî de "İyilik yüzünüzü doğuya ya da batıya doğru çevirmeniz değildir. Asıl iyilik Allah'a, Meleklere, Allah'ın indirdiği kitaplara ve peygamberlere iman edenin ibadetidir"[93]

Ebu Mansur el-Maturidî (r.a.) iman sadece mücerret tasdik olduğunu kabul ederken, Hz. Yakub'un oğullarının durumunun haber verildiği "Biz doğru söylesek de sen bize inanacak (iman) değilsin" şeklindeki ayeti delil olarak kullanmıştır.

---

93. el-Bakara 2/177.

Ehl-i Sünnet'e göre imanın beş şartı vardır. Bunlar, Allah ve Resulünün varlığına şahadet etmek, ahiret gününe, meleklere, kitaplara, peygamberlere inanmaktır.[94]

Ehl-i sünnetin temel prensiplerinden olan amelin imandan bir cüz olmadığı konusundaki dayanak, "İman eden kullarıma söyle namazı dosdoğru kılsınlar" şeklindeki ayettir. Zira burada namaz kılmalarını emretmeden önce onlara mü'min ismini verdi ve imanla namazın arasını ayırdı. Ayrıca "Ey imana ermiş olanlar! Namaz kılacağınız zaman yüzünüzü, ellerinizi ve dirseklere kadar kollarınızı yıkayın"[95] ifadesinde de, namazı ikame etmeden önce onlara mü'min adını vermiştir.

Bir mümin kuşluk vaktinde imanını ifade ederken, öğle namazına ulaşmadan önce ölürse cennetlik olarak ölür. Eğer ameller imanın bir parçası olsaydı, bu kişi cennetlik olmazdı çünkü bu kişide öğle namazını kılmak gibi bir amel gerçekleşmemiştir.

Aynı şekilde Ehl-i sünnet bilginleri, Ashab-ı Kehf ve Firavun'un sihirbazlarının da dini buyrukları yerine getirmemiş olsalar dahi, cennetlik oldukları üzerinde fikir birliğine varmıştır. Böylece amelin imandan bir parça olmadığı ortaya çıkmış oldu.

Kerramiye'nin düşüncesinin yanlış olduğunun göstergesi, "Ve öyle kimseler var ki gerçekte inanmadıkları halde "Biz Allah'a ve Ahiret Günü'ne inanıyoruz" derler"[96] ayetidir. Bu verilere göre tasdikin imanın şartı olduğu ortaya çıkmıştır. Peygamber efendimizin "Her kim kalbinde halis bir şekilde 'Allah'tan başka tanrı yoktur' derse, cennete girer"[97] şeklindeki sözü de konumuzla ilgili başka bir referanstır.

İkrarla beraber tasdik şartıyla imanın oluşması mümkün olur. Ehl-i Sünnet'e göre, kişi imanlıysa "Hiçbir şüphe duymaksızın ben gerçekten mü'minim" diyerek, imanını ikrar eder. Hadis ehline göreyse bu kişi "Ben Allah Teâlâ dilerse mü'minim" demelidir. Bunların bu konudaki dayanağı, bu kişinin Allah katından bir hakikatle ben mü'minim şeklinde imanını itiraf etmesi gerektiğini söylersek, bu kişinin tasdiki bize gayb olan Allah'ın ilmi hakkında bir hüküm olur. Bu ise caiz değildir. Çünkü Allah Teâlâ insanların gizli yönlerini ve işlerini bilir. Allah'ın

94. Yazar burada, kaderi imanın şartları arasında kaydetmemiştir. Ancak daha önceki bölümde ise imanın şartları arasında kadere iman mevcuttur.
95. el-Mâide 5/6.
96. el-Bakara 2/8.
97. Buhârî, "Tevhid", 33; Ebu Davud, "Salat" 361.

imansız olarak öleceğini bildiği kişi, Müslüman olarak ölmez. Çünkü Allah'ın ilminde değişme söz konusu olamaz.

Ola ki imanını ikrar edecek kişinin imansız öleceğini Allah bilmesine rağmen bu kişi, 'ben gerçekten mü'minim' derse, bu durum Allah'ın bilgisinin dışında olmuş olur ki, bu da caiz değildir.

Ehl-i Hadis'in bu görüşünün yanlış olduğunun göstergesi, istisnalar (inşallah ben mü'minim demek), boşanma, alışveriş gibi bütün sözleşmeleri ortadan kaldırdığı gibi, iman akdini de ortadan kaldırmasıdır. Aynı zamanda kişi, "İnşallah Allah'tan başka İlah yoktur ve Muhammed de onun Resulüdür" veya "Meleklere, ahiret gününe, kitaplara, resullere iman ettim İnşallah" derse, bu kişinin Müslüman olmayacağı konusunda Ehl-i sünnet sözbirliği etmiştir.

Aynı şekilde "Ben mü'minim inşallah" derse, İslam dininden çıkar. Çünkü bu sözü imanında bir şüphe anlamına gelir. Şimdiki zamanda veya geçmişte meydana gelen bir işte, istisnaya gitmek güzel görülmediği gibi, iman konusunda da durum böyledir. Bir kimsenin cennete girmesi, imanlı olarak ölmesi şartına bağlı olduğundan, gelecek zamanla bağlantılı işlerde 'inşallah' denilerek istisnaya gidilebilir.

Bu konudaki Hadis ehlinin kuşkularına cevap vermek gerekirse, kişi şu anda mü'min ise, ondan açıkça inkâr sözü veya eylemi olmadıkça, kâfir olmaz. Allah'ın ilminde öleceğimiz malum olmasına rağmen, "şu anda öleceğim" denmemesi de böyledir. Aynı şekilde, Allah'ın ilminde kıyametin kopacağı mevcut olsa da, "şu anda kopacak" denemez.

Yine Allah'ın ilminde dünya fani, ahiret ise bakidir. Ancak bu gerçekler 'şu anda gerçekleşecektir' denemez. Söylediklerimizin doğruluğuna Hz. Peygamberden rivayet edilen şu hadistir. O, Zeyd b. Haris'e 'nasıl sabahladın?' diye sorduğunda, o 'mü'min olarak sabahladım' demiştir. Hz. Muhammed (s.a.v.) onun bu sözünün yanlış olduğu konusunda bir şey söylememiştir. Daha sonra, "Her şeyin bir hakikati vardır, senin imanın hakikati nedir?" diye sorunca o da: "Dünyanın normal taşıyla en değerli mücevheri yanımda aynı değerde oluncaya kadar, dünyadan nefsimi uzaklaştırdım. Gündüz susuz gece de uykusuz kaldım. Sanki Allah'ın arşını apaçık bir şekilde görüyordum. Cennetlikler birbirlerini ziyaret ediyor, cehennemlikler de birbirlerine bağırıp çağırıyordu". Bu söz üzerine Hz. Peygamber, "Allah onun kalbini iman nuruyla nurlandırmıştır" buyurdu.

BÖLÜM

İman Artıp Eksilir mi?

İmam Ebu Hanife ve taraftarlarına göre iman artmaz ve eksilmez. İmam Şafiî ise, iman artar ve eksilir demiştir. İmam Şafiî, bu görüşünde, "İnananlar ancak o kimselerdir ki, her ne zaman Allah'tan söz edilse kalpleri korkuyla titrer ve kendilerine her ne zaman O'nun ayetleri ulaştırılsa inançları güçlenir (artar) ve Rablerine güven beslerler"[98] ayetine dayanmıştır. Hz. Peygamberin "Eğer Ebubekir'in imanı ile ümmetin imanı karşılaştırılsa, Ebubekir'in imanı daha ağır basar"[99] hadisi de konuyla ilgili bir referanstır. Aynı şekilde Ebu Hureyre, Enes b. Malik, Ebu Said el-Hudrî ve Abdullah b. Abbas (r. anhüm) Peygamber efendimizin şöyle buyurduğunu rivayet etmişlerdir: "Kalbinde arpa tanesi kadar iman olan kişi, cehennemden çıkar"[100]. Başka bir rivayette "zerre kadar" denilmiştir. Bu veriler, imanın artıp eksildiğini göstermektedir.

İmam Matüridî yolunda gidenlerin bu konudaki görüşü ise, iman tasdikten ibaret olup artma ve eksilmeyi kabul etmez şeklindedir. Konuyla ilgili olarak "İmanlarına iman katsın diye" şeklindeki ayette söz konusu edilen durum, sahabeyle ilgilidir. Çünkü Kur'an her an iniyor ve indikçe ona iman ediyorlardı. Bu

98. el-Enfâl 8/2.
99. Sahavî, *el-Mekâsıdu'l-hasane*, 1/555.
100. Buhârî, "Îmân", 33

ikinci tasdiklerine de inen ayet, ondan öncekine nazaran ziyadelik sağlıyordu. Ayetin Matüridîlere göre böyle bir anlam ilgisi yoktur. Çünkü vahiy kesilmiştir. "İnananlar ancak o kimselerdir ki, her ne zaman Allah'tan söz edilse kalpleri korkuyla titrer ve kendilerine her ne zaman O'nun ayetleri ulaştırılsa inançları güçlenir (artar) ve Rablerine güven beslerler" ayetinin anlamı ise, burada anlatılanlar, mü'minlerin sıfatıdır. Mü'minler Allah'a kulluk konusunda birbirinden farklı olup, iman hususunda aynıdırlar. "İmanlarını arttırır" sözünden kastedilen 'yakîn' anlamıdır. Ebubekir (r.a.) hadisinde ise, onun sevap alanında bütün ümmetten ileride olduğuna işaret vardır. Çünkü o iman konusunda ümmetin önüne geçmiştir. Nitekim Hz. Peygamber, "Hayra yol gösteren onu yapan gibidir" demiştir. Öte yandan "Kalbinde arpa tanesi kadar iman olan kişi cehennemden çıkar" mealindeki hadis, bazı rivayetlerde geçen "kalbinde iman olan cehennemden çıkar" şeklinde gelen rivayetler doğrultusunda yorumlamak gerekir.

BÖLÜM

Dini Buyrukları Yerine Getirmeyen Bir Kimse Dinden Çıkar mı? (Amel-İman İlişkisi)

Hariciler'e göre, büyük günah işleyen kimse kâfirdir. Yine bu fırka, Hz. Ali (r.a.) isyancıları ve Haricileri öldürdüğü için kâfir olduğunu ileri sürmüştür. Mürcie, Allah'ı inkâr eden kimsenin ibadeti işe yaramadığı gibi, imanla beraber günah da kişiyi dinden çıkarmaz kanaatindedir. Cebriye mezhebi mensuplarına göre ise kullar, inkâr ve günahı işlemeye mecburdurlar. Mu'tezile ise, kişi büyük günah işlediğinde imandan sıyrılmış olur, fakat din dışına çıkmaz anlayışını benimsemişlerdir.

Haricilerin tezleriyle ilgili referansları, "Eğer onlara uyarsan bil ki sen, Allah'tan başka varlıklara veya güçlere ilahlık yakıştıranlar gibi olursun"[101], "Kim de Allah'a ve Elçisi'ne isyan eder ve O'nun koyduğu sınırları ihlal ederse, onu içinde yerleşip kalacağı ateşe atacaktır ve onu alçaltıcı bir azap beklemektedir"[102] gibi ayetlerdir. Onlara göre kişinin cehennemde ebedi kalması, imandan çıkmasıyla mümkündür. Nitekim "Zina eden mü'min olarak zina etmez, hırsızlık yapan mü'min olarak hırsızlık yapmaz, içki içen mü'min olarak içki içmez"[103] ve "Na-

101. el-En'âm 6/121.
102. en-Nisâ 4/14.
103. Ebu Davud, "Sünnet", 15; Tirmizî, "İman", 11.

maz dinin direğidir, onu ayakta tutan dinini ayakta tutar, onu terk eden dinini yıkmıştır" şeklindeki peygamber hadisleri de benzer anlamlar taşımaktadır.

Haricilerin görüşlerinin tutarsız olduğunu "Ey müminler, hepiniz topluca, günahkârca davranışlardan dönüp Allah'a yönelin ki kurtuluşa, esenliğe erişesiniz"[104] ayeti ile "Siz ey imana ermiş olanlar! Gönülden tövbe ederek Allah'a yönelin, umulur ki Rabbiniz kötü fiillerinizi yok eder"[105] mealindeki Kur'an ifadesidir. Burada tövbe, büyük günahtan dolayı yapılır.

Yine Hz. Peygamberin "Büyük günah işleyen ve iyinin arkasında namaz kılınız" emrine göre, eğer facir dinden çıkmış olsaydı, arkasında namaz kılınması emredilmezdi. Öte yandan Allah Teâlâ'nın, "Eğer onlara uyarsan bil ki sen, Allah'tan başka varlıklara veya güçlere ilahlık yakıştıranlar gibi olursun" sözünü delil olarak kullanmaları ise, burada kastedilen onlara şirk konusunda itaat edenin müşrik olacağıdır. Çünkü müşriklere göre, ölü hayvan eti, Allah için kesildiğinden dolayı, helaldir. Oysaki Kur'an'da "Bu nedenle, üzerinde Allah'ın adı anılmayan şeylerden yemeyin, zira bu gerçekten günahkârca bir davranış olur"[106] buyrulmaktadır.

Yine, "Kim de Allah'a ve Elçisi'ne isyan eder ve O'nun koyduğu sınırları ihlal ederse, onu içinde yerleşip kalacağı ateşe atacaktır" şeklindeki ayet ifadesini delil olarak kullanmaları tutarlı değildir. Çünkü burada kastedilen kâfirlerdir, zira Allah'ın çizdiği sınırlara riayet etmeyen onlardır. Hz. Muhammed'in, "Zina eden mü'min olarak zina etmez" buyruğu ise, bu sözün o dönemin şartlarına göre söylendiğini kabul etmek gerekir. Çünkü Peygamberimiz döneminde zina vakaları genel itibariyle yok denecek kadar azdı. Bu tür vakıaların çirkin sonuçlarından dolayı sözü tehdit üslubuyla söylemiştir. Hz. Peygamberin "Namaz dinin direğidir" mealindeki ifadede yer alan namazın terk edilmesinden maksat, onun itikat açısından terk edilmesidir. Namazın farz olduğunu kabul etmeyerek terk eden kimse, dinden dışlanır.

104. en-Nûr 24/31.
105. et-Tahrîm 66/8.
106. el-En'âm 6/121.

BÖLÜM

Her Günah Cezayı Gerektirir mi?

Günahlar birkaç sınıftır. Bunların bir kısmı insanın Rabbiyle arasındadır. Zina, livata, yalan, insanların arasında yayılıp haber değeri kazanmadıkça gıybet, iftira gibi günah türleri, işleyen ile Rabbi arasındadır. Ancak bunlar sahipleri dışındaki kişi ve topluma yansırsa ve karşı tarafa zararı belirgin olursa, mağdur olan kişiden helallik alınmadıkça affedilmesi mümkün değildir.

Aynı şekilde kişi evli bir kadınla zina eder de zina ettiği haberi kocasına ulaşırsa, bu kadının kocasından helallik alınmadıkça bu günahta tövbesi geçerli olmaz. Namaz, zekât ve orucun terk edilmesinde, kaza edilmedikçe bunlar için yapılan tövbeler de geçerlilik kazanmaz.

Ehl-i Sünnet, kul zina, livata gibi uyguladığı günahlardan mesul olduğu gibi, kalbinden yapmaya kastettiği günahlardan da sorumludur. Ancak aklından geçirip kalbinden bunları yapmaya niyetlenmezse, bunlardan hesaba tutulmaz.

Bazı âlimler, her iki şekilde de kişi sorumlu tutulmaz demiştir. Bunların bu görüşleriyle ilgili dayanakları, Hz. Peygamberin "Ümmetimin konuşmadıkça ya da eyleme geçirmedikçe, akıllarından geçirdikleri günahlar affedilmiştir" şeklindeki hadistir.[107]

107. Buhârî, "İfk", 6; "Talâk", 11; Eymân" 15.

Bize göre ise, Allah Teâlâ'nın, "Aklınızdan geçeni açıklasanız da gizleseniz de Allah sizi onun için hesaba çekecektir ve sonra O, istediğini affedecek, istediğini cezalandıracaktır"[108] ayeti, kulun kalbiyle yapmaya kastettiklerinden dolayı sorumlu tutulacağını göstermektedir. Yukarıdaki hadis ise, aklından geçirip kalbinden kastetmeme anlamına gelmektedir. Zira aklından geçirdiğini yapmaya kastetse sorumlu tutulur.

108. el-Bakara 2/284.

BÖLÜM

Bilgi İman Etmek Anlamına Gelir mi?

Cehmiyye'ye göre iman, dil ile ifade etmeyi gerektirmeksizin, sadece kalpteki bilgi ve inanmaktan ibarettir. Ehl-i Sünnet bilginlerinin büyük çoğunluğuna göre kalpteki inanç, dil ile söylenmeden iman olarak geçerlilik kazanamaz.

Bu konuyla ilgili olarak düşündüğümüz "Bu inançları karşılığı Allah onları, mesken edinecekleri, içinden ırmaklar akan hasbahçelerle ödüllendirecektir. Bu, iyilik yapanların mükâfatıdır"[109] şeklindeki ayetin arka planı, dille ikrar olmadan kalpteki marifetin iman olarak geçerlilik kazanamayacağına delalet eder. Yine, "Daha önce kendilerine vahiy verdiklerimiz, onu kendi çocuklarını tanıdıkları gibi tanırlar: Ancak bilin ki, onların bazısı hakikati bile bile örtbas eder"[110] ve "Zihnen onların doğruluğuna kanî oldukları halde, sırf zulmü kendilerine yol edinmiş olmalarından ve kendilerini büyüklük duygusuna kaptırmış olmalarından ötürü mesajlarımıza karşı çıktılar" mealindeki ayetlere göre, soyut marifetin iman olmadığı anlaşılmaktadır.

---

109. el-Mâide 5/85.
110. el-Bakara 2/146.

BÖLÜM
Kur'an'daki Emirler Yükümlülük Getirir mi?

Mürcie anlayışı mensuplarına göre, Allah mahlûkatı yarattı ve onlara emir ve yasakları bildirmeden, öylece bırakmıştır. Bu durumda Kur'an'daki buyruklar, zahiri anlam açısından emir olup, gerçekte emir değildirler. Bu hükümler mendub ve mübah bağlamında değerlendirilmelidir. Nitekim Allah Teâlâ, "Yapmış olduklarınızın karşılığı olarak afiyetle yiyip için"[111] buyurmuştur. Buna göre bir kişi iyilik yaparsa, iyiliğinin karşılığını görür. Kötülük yapması halinde herhangi bir ceza görmez. Yine Allah Teâlâ'nın, "Sizi Mescid-i Harâm'dan alıkoyanlara karşı öfkeniz, saldırganlık yapmanıza yol açmasın"[112] ifadesindeki emir de bu bağlamdadır.

Bu yaklaşımın tutarsız olduğu kanaatindeyiz. Zira her emrin terk edilmesinden dolayı insan ceza görmez ki bu mendub ve müstehab olarak değerlendirilsin. Terk edilmesinden dolayı cezanın gerektiği her emir, vacip olur yani kesinlik ifade eder. Namaz konusunda Allah'ın, "Onların ardından, salâtı boş veren ve yalnızca kendi şehvetlerinin, dünyevî tutkularının peşine düşen bir kuşak geldi ve böyle yaptıkları için de, yakında tam bir düş kırıklığıyla karşılaşacaklar"[113] aye-

111. Tûr 52/19.
112. el-Mâide 5/2.
113. Meryem 19/59.

tiyle; zekât konusundaki "Bu toplanıp saklanan altının, gümüşün cehennem ateşinde kızdırılıp onların alınlarının, böğürlerinin ve sırtlarının damgalanacağı gün onlara, 'İşte, kendiniz için topladığınız hazineler' denecek, 'Şimdi tadın bakalım, sarılıp sakladığınız hazinelerin başınıza açtığı belanın tadını"[114] mealindeki ayet, Mürcie'nin tezinin yanlışlığını göstermektedir. Çünkü yaratılmışların hiçbir şey emredilmeden ve yasaklanmadan başıboş bırakılması, her şeye hâkim olanın hikmetine uygun düşmez. Nitekim "İnsan başıboş bırakılacağını ve dilediği gibi hareket edebileceğini mi sanır?"[115] ve "Sizi boş ve anlamsız bir oyun için yarattığımızı ve Bize dönmek zorunda olmadığınızı mı sanıyordunuz?"[116] şeklindeki ayet ifadeleri emir ve nehiyleri sorumluluk getirdiğini göstermektedir.

---

114. et-Tevbe 9/35.
115. el-Kıyâme 75/36
116. el-Mü'minûn 23/115.

BÖLÜM
Cehennem Azabı Sonsuz mudur?

Mürcie teorisine göre, cehennem ehli oraya girdikleri zaman, sudaki balık gibi durur ve azap görmezler. Ancak mü'min ile kâfir arasındaki fark, mü'minin cennet nimetlerinden yeme ve içme suretiyle yararlanmasıdır ki, bu cehennemlikler için mümkün değildir.

Mürcie'nin bu tezi doğru değildir. Zira "Onlar cehennemde: 'Rabbimiz! Bizi bu azaptan kurtar! Bundan sonra artık eskiden yaptıklarımızdan farklı iyi şeyler yapacağız' diye feryad ederler"[117], "Böylece onlar kendi yaptıklarının kötü meyvelerini tattılar, bu dünyada yaptıklarının sonu yıkım oldu"[118], "Ve onlar: 'Ey cehennemi idare eden melek!' diye seslenecekler, 'Bırak Rabbin işimizi bitirsin!' Bunun üzerine melek, 'Siz artık bu durumda kalacaksınız!' diye cevap verecek"[119] ve "Mesajlarımızın doğruluğunu inkâra şartlanmış olanları zamanı geldiğinde ateşe mahkûm edeceğiz ve derileri her yanıp döküldüğünde onları yeni derilerle değiştireceğiz ki azabı tam olarak tadabilsinler"[120] ayetleri Mürcie'nin görüşünün tersine bir bilgi sağlamaktadır.

117. el-Fâtır 35/37.
118. et-Talak 65/9.
119. ez-Zuhruf 43/77.
120. en-Nisâ 4/56.

BÖLÜM

İnsanlar Güç yetiremeyeceği İşlerden Sorumlu mudur? (Teklif-i mâ lâ Yutak)

Kur'an ve bazı hadislerde, insan iradesinin Allah Teâlâ, "Ne kadar isteseniz de eşlerinize adaletle davranmak elinizde değildir"[121] buyurmuştur. Burada erkeklerin, kadınlar arasında adaletli davranamayacağını bilmesine rağmen Allah, onlara adaletli davranmayı emretmiştir. Yine Allah Teâlâ yapamayacaklarını bilmesine rağmen, "Dedikleriniz doğruysa haydi bu şeylerin isimlerini bana söyleyin bakalım"[122] diye emretmiştir. Aynı şekilde, "İnsan bedeninin bir kemik yığınından ibaret hale getirileceği gün ve hakikati inkâr edenlerin, Allah'ın huzurunda secde etmeye çağrılacakları ama onu yapmaya güçlerinin yetmeyeceği Gün"[123]. Öte yandan Kur'an'da "Ey Rabbimiz! Güç yetiremeyeceğimiz yükleri bize taşıtma"[124] şeklindeki dua bulunmaktadır. Eğer bir kimseye yapamayacağı şeyi yüklemek mümkün olmasaydı, bu dua anlamsız olurdu. Yine, Hz. Peygamberin, "Bir kimse bir put yaparsa, kıyamet günü ondan ona ruh üfürmesi istenir" sözü de bu bağlamdadır. Bütün bu ayet-i kerimeler ve benzer hadisler, insan iradesinin yetkinliği olmadığını göstermektedir.

---

121. en-Nisâ 4/129.
122. el-Bakara 2/31
123. el-Kalem 68/42.
124. el-Bakara 2/286.

Kadınlar arasında adaletli davranılamayacağı ile ilgili ayetin anlamı, kulun kontrol edemediği kalpteki sevgideki eşitliktir. Peygamber efendimizden rivayet edilen, "Allah'ım bu benim güç yetirebildiğim paylaştırmadır. Güç yetiremediğimden dolayı beni sorumlu tutma" şeklindeki hadis, bu anlamdadır. Burada erkek sevgisini eşit paylaştıramadığı için, adaletle emretmek güç yetiremeyene yöneltilmiş bir emir değildir.

Allah Teâlâ'nın, "Dedikleriniz doğruysa haydi bu şeylerin isimlerini bana söyleyin bakalım" sözü ise, Allah meleklerin aczini itiraf ettirmek için bu şekilde buyurmuştur. Çünkü onlar Âdem'den daha bilgili olduklarını zannediyorlardı. Ayetten anlaşıldığına göre melekler bu buyruğu yerine getiremediklerinden dolayı cezayı hak etmemişledir.

Yine "İnsan bedeninin bir kemik yığınından ibaret hale getirileceği gün ve hakikati inkâr edenlerin, Allah'ın huzurunda secde etmeye çağrılacakları ama onu yapmaya güçlerinin yetmeyeceği" ayetinden kastedilen, onlar dünyada secdeye çağrıldıkları halde bu çağrıya kulak asmadıkları için ahirette cezayı hak etmeleridir.

Öte yandan "Ey Rabbimiz! Güç yetiremeyeceğimiz yükleri bize taşıtma" ayetinin tevili, insan gücünün sınırlarının üstü olmayıp, devamlı yapılması halinde zor gelecek şeylerdir. Ayetin anlamı birçok tefsirde geçtiği gibi, "Bizi maymun veya domuz yapma" şeklinde duadır. Nitekim söz konusu duanın, 'günahlarımızı bağışla', 'toptan yoketme', 'bizi bağışla', 'yerin dibine geçirme', 'bize merhamet et', 'gökten taş yağdırma' gibi boyutları bulunmaktadır. Bu dua sonucu olsa gerektir ki, Allah Teâlâ bu ümmetin genelinden bu üç gazabı kaldırmıştır. Hz. Muhammed'in "Bir kimse bir put yaparsa, kıyamet günü ondan ona ruh üfürmesi istenir" sözünden kasıt, onların aciz oluşlarını onlara itiraf ettirmek içindir.

Mu'tezile'ye göre ise, çocuk yaşta ölen ve ailesi müşrik olan çocukların ahiretteki durumu, ebeveyni gibi olup cehennemde ebedi kalacaklardır. Ehl-i Sünnet imamları bu konuda ihtilafa düşmüşlerdir. Ehl-i Sünnet'in çoğuna göre, ahirette cennetliklerin hizmetçileri olacaklardır.

İmam Ebu Hanife "Bu çocukların cennete mi cehenneme mi gideceklerini bilmiyorum" demiştir. Hanefi büyüklerinden olan Muhammed b. Hasan ise, "Allah'ın kimseye azap etmeyeceğini bil" demiştir. Ebu Hanife'nin bu konudaki tereddüdü ise, konuyla ilgili açık nasların bulunmayışı nedeniyle görüşünde tedbiri tercih etmiştir.

BÖLÜM

Melek ve Cinler İlahî Buyruklardan Sorumlumu mudur?

Allah'ın muhatap kabul ettikleri melekler, âdemoğulları, cinler ve şeytanlar olmak üzere dört sınıftır. Melekler, eğer onlardan Allah'a karşı çıkanlar olursa, İblis gibi, cezalandırılır. Harut ve Marut olayında olduğu gibi, ilahi emirlere uymayanlar da cezaya maruz kalacaklardır. Allah'ın emirlerine boyun eğen her melek de cennetle ödüllendirilecektir. Ancak bunlar için sevap diye bir şey yoktur. Şeytanların tümü ise cehennemliktirler.

Âdemoğulları da Mü'min oldukları takdirde tümü cennetliktir. Rabbine yönelip iman eden her cin de cennete gönderilir. İmam Ebu Hanife'ye göre Melekler (a.s.) gibi Cinlere de Allah'a itaat ettiklerinden dolayı sevap yazılmaz. Hanefi fukahasından Ebu Yusuf ve Muhammed yanında İmam Şafiî'ye göre, melek ve cinlere de sevap yazılır. İmam Ebu Hanife'nin bu konudaki dayanağı ise, kıyas olup, kul yaptığı ibadetten dolayı Allah Teâlâ'dan gelecek sevabı hak etmez. Ancak Kur'an'da insana sevap verileceği bildirildiğine göre, bu hüküm cin ve melek gibi diğer varlıklar için de geçerlidir. Çünkü kulun sevap elde etmesi, yaptığı işten dolayı değildir. Nitekim Allah, kullar tövbe ettikleri takdirde onların günahlarını bağışlar. Zira ayette şöyle buyrulmuştur: "Ey halkımız! Allah'ın çağrısına uyun

ve O'na iman edin: O, geçmişte işlediğiniz bütün günahlarınızı affedecek ve öteki dünyada sizi acıklı azaptan koruyacaktır"[125].

Melek ve cinlere sevap yazılır diyenler ise, nasıl ki, melekler ve cinler işlemiş oldukları günah ve isyandan dolayı cezalandırılacaklarsa aynı şekilde O'na itaatten ötürü de sevap alırlar. Melekler ve cinler, yemez ve içmezler, ancak koku alma duyuları vardır. Onlar, o duyları aracılığı ile gıdalarını alırlar. Bir kısmının insanlardakine benzediği, bazılarına da insanların sahip olamadığı, kendilerine özgü nitelikleri vardır.

125. el-Ahkâf 46/31.

BÖLÜM
Şeytanın Özellikleri

Şeytan'ın nesli konusundaki sahih görüşe göre dişi şeytanın yumurtlaması ve yumurtadan çıkması suretiyle soyu devam eder. Bir rivayete göre, şeytan cinsi insanoğlunun işlediği kötülükten dolayı sevinir ve bu sevincinden ötürü bir yumurta yumurtlar. Bu yumurtadan da yavru doğar. İkinci bir rivayete göre de şeytanın iki baldırından biri erkek, diğeri kadınsıdır. Şeytan kendi kendine tatmin olur ve bu şekilde doğurur. Bu rivayet genel kanaatin dışında istisna (şaz) olup, radikaldir. Üçüncü bir rivayette de şeytanın kendi kendisini tatmin ederek, yavruladığı haber verilmiştir ki bu rivayet de sağlıklı/sahih değildir. Bunlar arasında en gerçekçi olanı (sahih) birinci rivayettir.

İbn-i Abbas'tan gelen bir rivayete, şeytanın hayat, şarkıcı ve sarhoş olmak üzere üç eşi vardır. İnsan ile şeytan arasında cinsel birleşme gerçekleşmez. Çünkü şeytanlar, insanlara fiilî etkide bulunamazlar. Gerçekte şeytanlar onun eşleriyle, cariyeleriyle ilişkiye giremez. Zira şeytan insanlara doğrudan fiilî bir etkiye sahip değildir. Doğru yola ileten Allah'dır.

BÖLÜM
Zenginlik mi Daha Faziletli Fakirlik mi?

Zenginlik, fakirlikten üstündür. Mâtüridî mezhebinin bazı büyüğünün görüşü bu doğrultudadır. Bununla birlikte Mâtüridîlerin geneline göre, sabreden fakir, şükreden zenginden daha hayırlıdır. Mesela Ebu Leys es-Semerkandî'nin (ö. 373/983) görüşü bu doğrultudadır. Bilginler aynı zamanda, sabreden fakirin israf eden cimri zenginden iyi olduğunu kabul etmektedirler.

Allah Teâlâ'nın "Ve yolunu kaybetmiş görüp seni doğru yola ulaştırmadı mı? İhtiyaç içinde bulup seni tatmin (zengin) etmedi mi?"[126] şeklindeki sözü, zenginliğin, fakirlikten daha faziletli olduğunu göstermektedir. Burada Cenab-ı Hakk, hidayetle nimet verdiği gibi, zenginlikle de nimetlendirmiştir. Fakirlik, zenginlikten daha faziletli olsaydı, burada zenginlik nimetinin hatırlatılması manasız olurdu. Aynı şekilde Hz. Davud, Hz. Süleyman, Hz. Yusuf, Hz. İbrahim, Hz. Musa ve Hz. Şuayb (a.s.) gibi peygamberler zengindi. Abdurrahman Bin Avf'ın (r.a.) hastayken karısını boşamış, boşanma akdi olarak ona, ağırlığının 1/4'i ölçüsünde 80 000 dirhem servet vermiştir. Öte yandan peygamberimiz "Fakirlik az kalsın küfür oluyordu" buyurarak, fakirlikteki tehlikeye dikkat çekmiştir.

Zenginliğin daha üstün olduğunun bir başka kanıtı da, zenginliğin malla ve bedenle yapılan iki ibadeti birleştirmesidir. İşte bu sebepten dolayı da zenginlik,

126. ed-Duhâ 93/7–8.

fakirlikten daha üstün olur. Yine bu iddiayı destek bağlamında peygamber efendimiz şöyle buyurmuştur "Salih adama ait helal mal ne güzeldir".

Fakirliği zenginlikten daha üstün olduğunu yeğleyenlere göre, "Gerçek şu ki insan fütursuzca azar, ne zaman kendini yeterli (zengin) görse"[127] mealindeki ayet ile Hz. Peygamberin, "Bana dünya hazinelerinin anahtarları verildi de ben onları kabul etmeyip, 'Ben, iki gün acıkır bir gün doyarım' dedim" şeklindeki sözü, onların tezlerine kaynak oluşturmaktadır.

Yine Hz. Peygamber, "Allah'ım! Beni yoksul yaşat, yoksul olarak canımı al ve beni mahşerde yoksulların arasında yeniden dirilt", diye buyurmuştur. Fakirliğin zenginlikten daha üstün olduğunun bir başka sebebi de, Hz. Zekeriya, Hz. İlyas, Hz. İsa (a.s.) gibi peygamberlerin fakir olmasıdır. Tarih kitaplarında, aynı günde kırk Peygamberin açlıktan ve bitten dolayı öldüğü nakledilmiştir. Peygamber efendimiz de fakirlik ve cihadı tercih etmiş ve bunu "Her nebinin iki mesleği var; bunları seven beni sevmiş olur, yine bunları kötü gören beni kötü görmüştür" şeklindeki hadisinde vurgulamıştır.

Diğer bir rivayette, "Zenginlik dünyada mutluluk, ahirette üzüntüdür. Fakirlik ise dünyada üzüntü, ahirette mutluluktur" denilmiştir. Yine bir hadiste Hz. Muhammed (s.a.v.): "Fakirler, cennete zenginlerden beş yüz sene önce girerler"[128] demiştir. Bu verilere göre fakirlik, zenginlikten daha faziletlidir.

Zenginliğin fakirlikten üstün bir derece olduğunu ileri sürenlerin referans olarak gösterdikleri "Seni ihtiyaç içinde bulup seni tatmin (zengin) etmedi mi?" ayeti, kanaat şeklindeki zenginlik anlamındadır. Çünkü gerçek zenginlik, mal zenginliği değil kalp zenginliğidir. İkinci bir anlamı da, "Seni ilim ile zengin kıldı" şeklindedir.

Bazı peygamberlerin zengin olması ise, Allah'ın elçileri, kalp açısından zengindiler. Yani dünyaya ve mala kıymet vermiyorlardı. Dünya ellerinde olmasına rağmen, kalplerine girmiyor ve bu dünya malıyla mutmain olmuyorlardı. Onlar kendi ellerinin emeğiyle geçimlerini sağladılar. Nitekim bir rivayette, "Âlim ve ilim talep eden dışında dünya ve içindekiler lanetlidir"[129] denilmiştir. Farklı bir rivayette ise, "Allah'ın zikri dışında" denilmiştir. Diğer bir rivayette de, "Allah'a ait olan dışında" şeklinde yer almıştır. Peygamber efendimizin, "Fakirlik az kalsın küfür oluyordu" sözünden kastedilen ise, "İilim ve sabırdaki fakirliktir, maldaki fakirlik değil" veya "Şerefinin yüceliğinden insanlardan gizli olayazdı" anlamı bulunmaktadır.

---

127. el-Alak 96/6.
128. Tirmizi, "Zühd" 37.
129. Tirmizî, "Zühd", 14; İbn Mâce, "Zühd", 3.

BÖLÜM

Çalışmak Haram mıdır?

Kaderiye mensuplarına göre, kazanmak ve mal talep etmek kula farz kılınmıştır. Ehl-i Sünnet ise, eğer bir kimsenin kendisi için yeterli ölçüde azığı varsa, çalışması onun hakkında ruhsat (ikinci derecede meşru kılınan şey) hükmündedir. Eğer yeterli derecede azığı yoksa çalışması sünnettir. Eğer zor durumdaysa ve ailesi varsa çalışması farz olduğunu kabul etmiştir.

Mütekaşşife ve Kerramiye, çalışma ve mal biriktirme haramdır. Çünkü Allah'a tevekkül farzdır demişlerdir. Onlar bu gerekçelerinde "Eğer gerçek müminler iseniz, Allah'a güven duymalısınız"[130] ayetini referans olarak kullanmışlardır. Onlara göre çalışmak, tevekkülü reddetme anlamındadır. Bu nedenle çalışma da caiz değildir. Çünkü Kur'an'da, "Ve ona bütün beklentilerin ötesinde bir rızık verir"[131] diye buyrulmaktadır.

Yukarıdaki iddiaların aksine, Allah'a tevekkül farz olmakla birlikte, çalışıp çabalamak, tevekküle zıt değildir. Çünkü tevekkül, kalbin bir sıfatı olup Allah'a güvenmek, Allah'ın rahmeti ve gazabı arasında korku ve ümit duyguları arasında olmak, rızkın Allah'tan geldiğine inanmaktır. Zira Rızkı, insanın çalışmasına

130. el-Mâide 5/23.
131. et-Talak 65/3.

bağlamak İslam'ı anlamamaktır. Allah'tan geldiğine inanmak ise imanın gereğidir. Bu gerçeğe Peygamberimiz şöyle işaret buyurmuştur: "Dilenmeye yeltenmeyip, ailesinin geçimi için çalışıp, komşusuna ikramda bulunanı Allah Teâlâ kıyamet günü, yüzü dolunay gibi parlayacak şekilde diriltir. Her kim de kazancı helal yoldan elde etmeyi insanlar arasında övünç kaynağı olarak görürse ve bunu da riyakâr bir şekilde ilana çalışırsa, kıyamet gününde kendisine kızgın bir şekildeyken Allah ile muhatap olur".

Başka bir hadisteki veriye göre Peygamber efendimiz hanımlarına bir seneden daha çok bir azık hazırlardı. Yine Allah Teâlâ'nın, "Siz ey imana ermiş olanlar! Kazandığınız güzel şeylerden ve topraktan sizin için bitirdiğimiz ürünlerden başkaları için harcayın"[132] buyruğunda, eğer çalışma ve kazanma haram olsaydı, Allah zekâtı kazanılanlardan vermeyi emretmezdi. Benzer şekilde. O, zekât vermeyi emretmiştir. Eğer kazanmak haram olsaydı, zekât vermeyi emretmezdi. Çalışarak kazanmayı Allah'ın helal kıldığının bir delil de, Nebilerin çalışıp kazanmalarına rağmen mütevekkil olmalarıdır. Çünkü Hz. Âdem çiftçi, Hz. İdris terzi, Hz. Nuh marangoz, Hz. Musa işçi, Hz. İbrahim terzi, Hz. Süleyman hayvan eğitme, Hz. Muhammed'de tacir ve savaşçıydı. Bir Hadis-i Şerif'te Peygamber efendimiz "Allah beni kıyamet kopmadan önce kılıçla gönderdi, kazancımı da mızrağımın gölgesinde, zillet ve alçaklığı da bana muhalefet edene kıldı. Bir kavme benzemeye çalışan onlardan olur" şeklinde buyurmuştur. Bu hadis ile de çalışarak kazanmanın haram olmadığı kesinleşmiş oldu. Doğru yola ileten de Allah'tır.

132. el-Bakara 2/267.

BÖLÜM

Ahirette Kimler Nasıl Sorguya Çekilecektir?

Peygamberler, ahirette hesaba çekilmeyecek, cezalandırılmayacak ve Münker ve Nekir meleklerinin[133] sorgulamasına muhatap olmayacaktır. Aynı şekilde, mü'minlerin çocukları da hesaba çekilmeyecekler, kendilerine azap edilmeyecek ve Münker-Nekir'in sorgusundan muaf olacaklardır.

Allah'ın elçisi tarafından cennetle müjdelenen on kişi de öldükten sonra sorgulamaya tabi olmayacaklardır.

Ölüm sonrası Münker ve Nekir melekleri tarafından yapılan/yapılacak olan sorgulama, arz ve münakaşa olmak üzere iki türlüdür. Arz sorgusu, ne yaptın sorusu karşısında, şunu bunu yaptım gibi, verilen cevaplar olup, Peygamberler ve bütün sahabî için bu geçerlidir. Münakaşa şeklinde yapılan sorgulama ise, yapılan eylemlerin gerekçeleri üzerinde durmak şeklinde, neden, niçin yaptın türü sorular olup, diğer bütün insanların yapacakları hesap bu şekildedir.

---

133. Münker ve Nekir, ölen kişiyi, dünyadaki tutum ve davranışlarından dolayı sorgulayan, dünya algılarımızla idrak edemeyeceğimiz bir yapıda oldukları için de bu şekilde adlandırılan meleklerdir. Söz konusu melekler, Kur'an'da bahsedilmeyip, hadislerde mevcuttur.

BÖLÜM

Allah Varlıkları Ne Zaman Yarattı?

Bazı batıl görüşlere göre Allah, her şeyi ezelde yaratmıştır. Daha sonra zaman süreci içerisinde yaratılanlar, bu ezelde yarattıklarının uzantılarıdır. Buna göre ağaçların dalları da, ağaçlarda yaratılmıştır. Ancak bu dallar gerçekte yaratılmış oldukları halde bizim göreceğimiz bir açıklıkta değildirler. Bunları iddia edenler, Allah Teâlâ'nın "Ve dünya üzerinde ne varsa sizin için yaratan O'dur"[134] sözünü kanıt olarak kullanırlar.

Ehl-i Sünnet ve'l Cemaat'e göre, Allah Teâlâ kıyamete kadar varlık âlemine çıkacak her şeyi takdir etmiş, fakat onları takdir ettiği anda yaratmamıştır. Bunları takdir etme vaktinden sonra, zamanı geldikçe geçmişte an be an yaratmış ve gelecekte yaratacaktır. Allah'ın, "O, her an yeni bir ilahî tasarruftadır"[135] sözü buna ışık tutmaktadır. Peygamberimiz bir hadisinde bu hususa açıklık getirerek "Ölüyü diriltme, şerefli kılma, alçaltma onun işlerindendir" diye buyurmuştur. Hz. Ali'den gelen bir rivayette, Peygamber efendimize bu ayetinin anlamı sorulduğunda, "O'nun tasarrufu, nutfeyi babanın sırtından alıp ananın rahmine yerleştirme, annesinin karnından dünyaya çıkarma, bu canlıyı öldürme, sonra onu kıyamet günü tekrar diriltmek şeklindedir" diye buyurmuştur.

---

134. el-Bakara 2/29.
135. er-Rahmân 55/29.

Allah Teâlâ kıyamet gününü takdir etmesine rağmen, onu henüz yaratmamıştır. Eğer kıyameti yaratmış olsaydı, şu an bizim kıyameti yaşamamız gerekirdi. Oysa durum böyle değildir. Nitekim Allah, kalemi yarattı ve ona "Kıyamet gününe kadar olacak şeyleri yaz" dedi. Kalemde hayat olup olmadığı sorulacak olursa, "onda hayat yoktur ve cansızdır ancak canlıları konuşturan Allah, onu da konuşturmuştur" denilir.

Allah Teâlâ'nın kıyamete kadar olacak şeyleri herkesten iyi bilen olmasına rağmen kaleme, Levh-i mahfuz'da bunları yazmasını emretmesindeki hikmet ise, sadece Allah'ın gaybı bildiği, kendisinden başkasının bu bilgiye ulaşmadığının bilinmesi amacına yöneliktir.

BÖLÜM

Mu'cize, Keramet ve Olağanüstü Haller

Mu'tezile, Rafiziler ve Cehmiye, velilerin kerameti yoktur, ancak Peygamberlerin Mu'cizesi sabit ve gerçektir görüşündedirler. Onlara göre velilerin kerameti vardır denilirse, onları Peygamberlerle eşit sayarak, Allah elçilerinin mu'cizeleri yok sayılmış olur. Bu bağlamda, Hz. Meryem'in kerametini anlatan "Şimdi hurmanın gövdesini kendine doğru silkele, taze meyve dökülsün"[136] ayetiyle ilgili olarak, bunun Hz. İsa'nın kerameti olduğu ileri sürülmektedir.

Aynı şekilde, Hz. Zekeriya mihraba yanına her girişinde, orada bulunun Hz. Meryem'in önünde yiyecek buluyordu. Bu olağanüstü halin ise, Hz. Yahya'nın kerameti olduğunu kabul etmekteydiler.

Ehl-i Sünnet ve'l Cemaat, keramet mümkün olup, varlığı Peygamberlerin Mu'cizesine benzemez kanaatindedirler.

Bu doğrultuda olağanüstü halleri, Peygamberlerin Mu'cizeleri, velilerin kerametleri ve din dışındaki kimselerin hileleri (mekr, istidrac) olmak üzere üç kategoride incelenebilir.

Birincisine Mu'cize denmiştir, çünkü Musa'nın asası, ayın yarılması ve benzerlerinde olduğu gibi, Peygamber dışındaki insanlar onu gerçekleştirmekten aciz kalmıştır.

---

136. Meryem 19/25.

Mu'cize ile keramet arasındaki farklar:

Mu'cizeyi mü'min ve kâfir, itaat eden ve günahkâr, müşrik ve muvahhid görme imkânı bulurken, velilerin kerametini sadece kerametin kendisinden zuhur eden kimse ile velayet makamındaki bir başka şahıs durumun bilincinde olabilir. Fasık[137] ise, bu olgunun farkına varamaz.

İkinci fark, Peygamber her mu'cize göstermek istediğinde, Rabbine dua eder ve bu dua sonucunda Allah'ta Mu'cizeyi ona nasip edir. Keramet ise, belli zamanlarda Allah Teâlâ tarafından kerameti gösteren veliye, manevi derecesini yükseltmesi amacıyla ona ikram etmesi suretiyle vuku bulur.

Üçüncü fark, Peygamber öncelikle kendisi Mu'cize olduğunu itiraf eder ve etrafındakilere onu anlatır. Bunun, Allah'tan kendisine verilmiş bir Mu'cize olduğunu öncelikle kendisi inanır ve itiraf eder daha sonra etrafındakilerin buna inanmalarını telkin eder. Kerametle ise, keramet olduğunu itiraf etmeyip kendisine ait olduğunu söylemez, bilakis 'mü'minlerden birinin kerametidir' der.

Kerametin varlığının delilleri arasında, Ashab-ı Kehf, mağaradan çıktıkları vakit saçları uzamamış ve elbiseleri yırtılmamıştı. Onlar mağarada oldukları sürece uykuda gibiydiler. Yine Hz. Süleyman'ın yanında bulunan ve ilim ehlinden olan Asaf b. Berhiya'nın olayıyla ilgili olarak Allah Teâlâ'nın, "Ben o tahtı, gözünü kapayıp açmadan önce sana getiririm"[138] diye buyurmasıdır. Bu keramet ise, Hz. Süleyman'dan dolayı olmuş olsaydı, Peygamberimizden dolayı bütün ümmetinin Mu'cize göstermesi gerekirdi.

Din dışındaki kimselerin hileleri (mekr, istidrac) ve düşmanın aldatması kabilinden olan üçüncü harikuladelik ise, Ehl-i Sünnet ve'l Cemaat'a göre, Allah Teâlâ Şeytanları istedikleri şekillere sokar, onlar da kuş suretine girip insanın önüne geçer ve insana vesvese verirler şeklindedir.

137. Fasık, kâfir anlamında olmayıp, Allah'ın emirlerine açıkça aykırı davranan ve bundan da rahatsız olmayan, kötülük yapmayı alışkanlık haline getiren kimse demektir.

138. en-Neml 27/40.

BÖLÜM

Cinler ve Şeytan İnsanı Etkileyebilir mi?

Mu'tezile bilginleri, şeytanların insanlara herhangi bir etkisi olmadığı ve insanlara vesvesede bulunmadığını kabul ederken, insanın kendi kendine vesvese verdiğini ileri sürmektedir. Onlara göre aynı şekilde cinler de insanlara etki edemezler.

Ehl-i Sünnet ve'l Cemaat'e göre, cinler ve şeytan, gizlice ve açıkça insanlara etki edebilir, ancak onların bu etkisi insanın iradesini kontrol etmek suretiyle bir işi zorla yaptırma ve insana tasallut etme şeklinde değildir.

Şeytan ve cinlerin insanların psikolojik yapısında etkili olduklarının göstergesi, Peygamber efendimizin, "Şeytanlar insanların damarlarında dolaşan kan gibi gezinirler. Onlara açlık ve susuzlukla bu serüveni dar edin" şeklindeki hadisidir. Burada, insanların iç âleminde onların etkisi olduğu, vesvese verip onları şerre davet ettiği anlaşılmaktadır.

Allah Teâlâ'nın, "Şeytan onlara bu yaptıklarını güzel ve iyi gösterip kendilerini Allah'ın yolundan çevirmiş ve onlar da bu yüzden doğru yolu bulamıyorlar"[139] sözünde olduğu gibi, dış dünyadaki etkisi de insanların gönüllerinde günahları çekici kılmaktan ibarettir.

139. en-Neml 27/24.

Şeytan bizi görmesine rağmen, bizim onu görmemizdeki hikmet ise, bu bir Allah'ın rahmetidir. Çünkü onu görebilecek bir yapıda olsaydık, yiyip içmekten kesilecek derecede tiksinecektik. Bu ilahî rahmetin bir gereğidir.

Cinleri göremeyişimizin hikmeti ise, onlar rüzgârdan yaratılmışlardır. Rüzgârın aslı ve ondan yaratılan görülmediği için de biz onları göremiyoruz. Melekler de nurdan yaratılmış olduğu için, onları gördüğümüz takdirde gözlerimiz ve ruhlarımız onlara doğru kanatlanırdı.

Mu'tezile'nin insanların kendi nefisleri onları kötülüğe sürükler şeklindeki iddialarına gelince, bu doğrudur. Zira insanın kendi nefsi onu günahlara sürükler. Fakat bunu şeytanların vesvesesi vasıtasıyla yapar. Nefsi hareket ettiren, şeytandır. Nitekim bu konuda Allah Teâlâ, "insanların kalbine fısıldayan" buyurmuştur.

BÖLÜM

Peygamberlik ve Hz. Muhammed'in Peygamberliği

Allah'ın peygamber olarak gönderdiği elçileri vardır. Zira evrendeki mükemmel uyum ve güzelliğin bilinmesiyle, âlemin hâkim, âlim, kâdir bir ustası olduğu anlaşılmaktadır.

Yarattığı varlıkları emir ve yasaklarla sorumlu tutması ve başıboş bırakmaması, evrenin sahibinin hikmetinin gereğidir. Çünkü onları başıboş bırakırsa bu durum, onların lehinde kıyamet günü kanıt oluşturur. Buyurma ve yasaklama, iletişim ile ortaya çıkar. İnsanın yaşadığı yer küresi bir imtihan meydanıdır. Bu şahadet âlemi dediğimiz görünen evren, gayb âlemindekinin kontrolü altındadır. Şehadet ve gayb âleminin sahibi olan mutlak irade akıl ve duyguların ötesinde bir gayba iman alanında değerlendirilmelidir. Bu nedenle O, doğrudan konuşmak suretiyle buyruk ve yasaklarında doğrudan insanı muhatap alması mümkün değildir.

Yine insanın hayatını sürdürdüğü bu dünyada, maneviyattan yoksun insanlarla birlikte, ruhsal derinliği olan erenler bir arada bulunmaktadır. Eğer her ikisine eşit derecede doğrudan hitap etseydi, aralarında fark bulunmazdı. Böylece Allah Teâlâ onlara bir elçi aracılığıyla seslenmiştir ki, bu elçi de resuldür. Hz. Âdem'den Hz. Muhammed'e kadar bütün çağlarda insanlara içlerinden bir elçi seçilmiş ve onlara karşı çıkanları ikna etmek amacıyla onlara olağanüstülük ve bir harikuladelik olan mu'cizeler verilmiştir.

Peygamber efendimizin Allah'in elçisi olduğunun delilleri mu'cizeler ve belirgin delillerdir. Onun mu'cizeleri arasında başta en büyük mu'cize olan Kur'an, ayın ikiye yarılması, isteği üzerine ağaç dalının kendine doğru eğilmesi, elindeki taşların Allah'ı tesbih etmesi, duasının bereketiyle yiyeceklerin çoğalması gibilerini sayabiliriz.

Kendisine indirilen Kur'an'ın mu'cizesi iki yönlüdür: Birincisi, lafzı, üslubu, veciz/özlü ifadeli oluşu, az lafızla birçok manayı kapsamasıdır.

İkincisi ise, anlam yönündendir. Çünkü o gaybtan haber veriyor ve onun verdiği şekilde olaylar ortaya çıkıyordu. Allah'ın, "Allah, Elçisi'nin sadık rüyasını gerçekleştirmiştir: Allah dilerse, Mescid-i Harâm'a güven içinde, başlarınız traşlı yahut saçlarınız kısa kesilmiş olarak ve hiçbir korkuya kapılmadan mutlaka girersiniz"[140] sözüyle verilen haber, bildirildiği gibi meydana gelmiştir. Yine, "De ki: "Eğer Allah katındaki ahiret hayatı, başka hiç kimseye değil de yalnız size mahsus ise ve bu kanaatinizde samimi iseniz o zaman ölümü arzulamanız gerekmez mi?"[141] diye buyurduğu gibi, Yahudiler ölümü temenni etmemişlerdir. Çünkü onlar Tevrat'ta "Yahudiler ölümü temenni ettikleri an ölürler" diye bir hüküm buldular ve ölümü temenni etmekten geri durdular. Kur'an'da bunu "Ama kendi elleriyle yapıp-ettikleri ortadayken bunu hiçbir zaman temenni etmeyecekler: Allah zalimleri her halleriyle bilmektedir" şeklinde bildirmiştir.[142]"

Peygamber Efendimiz mübahaleye (lanetleşmeye) davet ettiğinde onlar İncil'de böyle bir şey yaptıkları takdirde öleceklerine dair bir hüküm buldular. Allah, "Sana gelen asıl bilgiden sonra, kim seninle bu hakikat hakkında tartışırsa de ki: 'Gelin! Oğullarımızı ve oğullarınızı, kadınlarımızı ve kadınlarınızı, bizim yandaşlarımızı ve sizin yandaşlarınızı çağıralım; sonra birlikte tevazu içinde ve gönülden yalvaralım ve Allah'ın lânetinin aramızdan yalan söyleyenlerin üzerine olmasını dileyelim"[143] şeklinde buyurarak, onların ruh haletlerini anlatmak istemiştir.

Yine Allah Teâlâ "İşte işin hakikati budur ve Allah'tan başka bir ilah yoktur; şüphe yok ki Allah -yalnızca O- kudret ve gerçek hikmet sahibidir"[144] bu ayette öncelikler ve sonrakilerin hallerinden haber vermektedir. Hz. Muhammed, Medine'nin dışına çıkmamış, bu kusurları anlatan kitapları okumamış ve kimseye öğ-

140. el-Fetih 48/27.
141. el-Bakara 2/94.
142. el-Bakara 2/95.
143. Âl-i İmrân 3/61
144. Âl-i İmrân 3/62.

rencilik etmemiştir. Böylece biliyoruz ki bunları Kur'an'dan bize bildirmiş, kendinden uydurmamıştır. Allah Teâlâ ona bu haberleri vahiy yoluyla iletmiştir. Böylece O'nun emirlerine boyun eğmek ve yasakladıklarından sakınmak gerekliliği ortaya çıktı.

Kur'an'nın mu'cize olduğuna dair "De ki: "Bütün insanlar ve görünmeyen varlıklar bu Kur'an'ın bir benzerini ortaya koymak için bir araya gelselerdi ve birbirlerine bu konuda destek olmak için ellerinden gelen her şeyi yapsalardı, yine de onun benzerini ortaya koyamazlardı"[145] mealindeki Tanrı buyruğu bulunmaktadır.

Öte yandan çok az olan yemeğin, duasının bereketiyle çoğalmasıyla ilgili kıssaya gelince, Ebu Eyyub el-Ensârî Hz. Peygamberi evinde misafir etmiş ve kendisine bir oğlak kesmiştir. O sırada evinde dört kap öğütülmüş buğday bulunmaktaydı. Bununla da bütün Medine halkı doydu. Hadiste geçen 'Cediy' lafzı, bilinen oğlaktan ibarettir.

145. el-İsrâ 17/88.

BÖLÜM

Hz. Muhammed (s.a.v.) Vefatından Sonra da Peygamber midir?

Hz. Muhammed şu an hala Allah'ın elçisi midir, değil midir? Mütekaşşife ve Kerramiye mezhebi mensuplarına göre araz[146] her iki zamanda baki kalmaz. Bu yüzden bunlar, "peygamberimiz şuan resul değildir" demişlerdir. Zira peygamberlik bir nitelik olduğu için, onun (s.a.v.) vefatıyla birlikte, bu özellikte işlerliğini yitirmiştir.

Ebü'l Hasan El-Eş'arî, Hz. Muhammed şu anda da peygamber hükmündedir. Bir şeyin hükmü, o şeyin aslının varlığına bağlıdır. Nitekim iddet[147] nikâh hükmünde olduğundan nikâh yerine geçer ve nikâhın hükümlerine delalet eder. Aynı şekilde abdestli bir kişi namaz kılsa dahi sonra abdesti bozulur da abdest almaya kalkışırsa o namaz kılmış hükmündedir. Yaptıkları, namazın fiilleri arasına değildir. Eğer bunları namazın fiillerinden sayarsak, namazı abdestsiz kılmak caiz olurdu.

---

146. Araz, bir maddenin özünü oluşturan cevher ve onun oluşturduğu cismin gelip geçici niteliği anlamına gelen bir terim olup, mutlaka bir cevherde bulunur ve arazın dayanağı cevherdir. Araz sürekli yenilendiği için, bir araz aynı konumda iki anda bulunmaz, yani renk şekil, hacim gibi boyutlarıyla sürekli yenilenir.
147. İddet, boşanma, evliliğin feshi ve ölüm gibi bir sebeple evliliğin sona ermesi durumunda, kadının yeni bir evlilik yapmadan önce beklemesi gereken süreye denir.

Hz. Muhammed'in nübüvveti de araz olup her iki zamanda kalmamasına rağmen, o ölümünden sonra da peygamber hükmündedir. Arazın her iki zamanda kalmamasının delili, öğle namazını kılan birine 'şuan namaz kılıyor' denemez, çünkü namazda olduğunu kabul edersek, namaz sonrasında yemesi, içmesi ve konuşması caiz olmazdı. Böylece arazın iki farklı zamanda var olamayacağı sabit olmuştur.

Mâtüridîlere göre o, şu anda da resuldür. Çünkü şu anda resul olmadığını söylersek, ona iman edip Müslüman olanın imanı sahih geçerli olmazdı. Aynı şekilde ezanlarda "Şehadet ederim ki, Muhammed O'nun resulüdür" diyoruz. "Muhammed O'nun resulü idi" demiyoruz. Diğer nebiler hakkındaki hüküm de böyledir.

BÖLÜM
Hz. Muhammed'in Miraç Mucizesi

Mu'tezile bilginlerine göre miraç, ahad haber yoluyla geldiğinden dolayı, gerçekleşmemiştir. Ahad haberler ise[148], kendisiyle amel etmeyi gerektirdiği halde itikadı gerektirmez.

Ehli-Sünnet ve'l Cemaat'e göre, gökyüzüne miraç gerçekleşmiştir. Çünkü Ebu'Said El-Hudrî, Enes b. Malik, İbni Abbas ve Hz. Ayşe gibi sahabîlerin büyük çoğunluğunun, gökyüzüne miraç gerçekleşmiştir dedikleri rivayet edilmiştir.

Burada iki husus vardır. İsrâ ve Miraç. İsrâ, Mekke'den Beytül Makdis'e gidişi ifade etmektedir ki, Kur'an'da açıkça belirtildiği için, Mu'tezile bunun gerçekleşmesini yalanlamamıştır. Nitekim "Yüceliğinde sınır olmayan O, kulunu geceleyin, kendisine bazı alametlerimizi göstermek için Mekke'deki Mescid-i Harâm'dan, çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya götürdü"[149] diye buyurmuştur.

İsrâ, gece yürüyüşü demektir. İsrâ'yı inkâr eden İslam dininin sınırlarını aşmış olur. Ayette İsrâ'nın gece yolculuğu olarak bilinmesine rağmen, gece laf-

148. Ahad haber (haber-i vahid), bir hadisi rivayet eden râvî sayısı bakımından mütevâtir derecesine ulaşmamış hadîsler için kullanılan bir usûl-i hadîs ıstılahı olup, daha çok bir kişinin rivayet ettiği hadisler için kullanılır. Ahad haber, kesin bilgi ihtiva etmediği için, özellikle inanç konularında kaynak olarak değerlendirilmemiştir.

149. el-İsrâ 17/1.

zı bir daha tekrarlanmak suretiyle miracın, gece vakti meydana geldiği bildirilmiştir.

Mirac ise, yedi kat göğe yükselmedir ki bununla ilgili Kur'an'da kesin bir delil yoktur. Bununla ilgili delil, Hz. Aişe'den rivayet edilen "Nebi bana 'sana gördüklerimin acayipliğini sana bildireyim mi?' diye sorunca, Hz. Aişe, 'evet ey Allah'ın Rasulü' dedi. Peygamberimiz, 'Uyuyordum fakat uyanık gibi idim. O haldeyken Cebrail bana geldi" mealindeki hadisi sonuna kadar sıraladı.

İslam düşünürleri arasında, Hz. Nebi'in miraç gecesi Rabbini görüp görmediği konusunda farklı görüşler mevcuttur. Aşağıda gelen hadisler ve bazı ayet işaretleri doğrultusunda Hz. Peygamberin Rabbini kalben gördüğü kabul edilmiştir. Nitekim bir hadiste kendisine 'Rabbini Miraç gecesinde gördün mü?' diye sorulmuş. O da, 'Sübhanallah O'nu gözümle değil kalbimle gördüm' demiştir. Hz. Aişe'den gelen bir rivayette, kendisi Rasulullah'a ru'yeti sordu. O da ona yukardaki gibi bir cevap verdi. Öte yandan Kur'an'da "Kulunun kalbi gördüğünü yalanlamadı"[150] buyurulararak görmek kalbe izafe edilmiştir.

Mu'tezile, Allah Teâlâ'nın, "Hani sana, "Muhakkak Rabbin, insanları çepeçevre kuşatmıştır" demiştik. Sana gösterdiğimiz o rüyayı da, Kur'an'da lanetlenmiş bulunan o ağacı da sırf insanları sınamak için vesile yaptık"[151] ayetini kendi görüşleri lehine kanıt olarak kullanmış ve miracın gerçekleşmediğini söylemiştir.

Onlara göre miraç aklen mümkün olmadığı ve aklın da Allah'ın kullarına yaratıcılığı hususunda delili olduğu için miraç, rüyada gerçekleşmiştir. Yine onlara göre Allah Teâlâ insanı maddeyle bağlantılı bir şekilde yaratmış olduğu için, alçalma ve düşmeyi onun tabiatı kılmıştır. Miraçta iddia edilen yükselme ise, kuşların özelliğidir. Bundan dolayı miraç olayı gerçekleşmemiştir.

Mu'tezilenin bu gerekçesinin tutarlı olmadığını kanıtı, rüyada kendisini gökyüzünde uçarken gören dinsiz insanlar mevcuttur. Eğer Peygamberimiz bu olayı yakaza (uyanıklık) halinde yaşamışsa, bu ona has bir durumdur.

Onların, "insanın özelliği, yer çekimi gereği aşağıya düşmedir" şeklindeki tespitleri ise, doğrudur ancak bu bir araç olmaksızın uçması söz konusu edilmesi halinde devreye girer. Rasulullah'ı Allah Teâlâ, yükseltmiştir. Bunu "Yüceliğinde sınır olmayan O, kulunu geceleyin, kendisine bazı alametlerimizi göstermek için Mekke'deki Mescid-i Harâm'dan, çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya götürdü" ayeti bildirmektedir. İlgili ayette 'yürüyen' demeyip 'geceleyin yürüten' ifadesinden anlıyoruz.

---

150. en-Necm 53/11.
151. el-İsrâ 17/60.

Nitekim değerli ve değersiz taşın tabiatı yere iniş olmasına rağmen, bir insan tarafından fırlatıldığında göğe doğru yükselmektedir. Nebi'in bineği Burak; bu bineğin sürücüsü Cebrail ve ona yol gösteren de Allah olunca, göğe yükselmede, tabiatı uçmak olan kuşlardan daha evla olur.

Aynı şekilde bir kimse bir ok ve yay alıp bu oku havaya fırlatabilir. Peygamber ise, ona İsrâ'yı emreden Allah; bineği Burak; o binitin sürücüsü Hz. Cebrail olunca, Allah'ın izniyle göğü geçme konusunda bütün mahluklardan daha çok önceliğe sahiptir.

Mu'tezile ve Şia bilginlerine göre, miraç ile ilgili terimlerden olan Arş, Mülk, Kürsü, ilim anlamındadır. Nitekim Allah Teâlâ, "O'nun sonsuz kudreti ve egemenliği (kürsü) gökleri ve yeri kaplar"[152] şeklinde buyurmaktadır. Ehl-i Sünnet ve'l Cemaat Arşın, Allah'ın mülkü manasında yorumlanmasını kabul etmemiştir. Çünkü Allah Teâlâ, "O'nun arşını kıyamet günü sekiz melek taşıyacaktır"[153] diye buyurmuştur. Buradaki arş kelimesi, mülk olarak anlaşıldığı takdirde, arşın taşınmasının imkânı olmazdı. Bu konu bağlamında Peygamberimiz de şöyle buyurmuştur: "Allah Arşı yaratınca melekleri de yarattı ve onlara 'Arşımı taşıyın' dedi. Onlar onu taşıyamadılar. Bunun üzerine Allah Teâlâ, eğer 'kum ve yağmur damlaları sayısınca melek yaratsaydım, benden yardım dilemedikleri müddetçe yine onu taşıyamazlardı' diye buyurdu. Melekler de ondan yardım dileyip, 'Ey Rabbimiz bize yardım et' dediler. Allah Teâlâ'dan niteliği bilinmeyen şöyle bir ses duydular, 'Subhanallah ve'l-hamdulillah ve lâilâhe illallâh vallâhu ekber ve lâ-havle kuvvete illâ billâhilazim' deyin. Onlar da bu söyleneni tekrarladılar ve Arşı taşıdılar. Allah Teâlâ da onların başlarında durdu. Arşı dünyada dört, ahirette sekiz melek taşıyacak"

Allah Teâlâ, "Melekler onun kıyılarındadır. O gün Rabbinin arşını, bunların da üstünde sekiz taşıyıcı taşır"[154] Dünyada arşı taşıyacak dört melekten her birinin dört yüzü vardır.

Arşın yaratılış hikmeti konusuna gelince, bazı âlimler, nasıl ki gökyüzü mü'minlerin dua ederken yöneldikleri kıbleleri ise, Arş da meleklerin dua ettikleri kıbledir. Dua edecekleri vakit ellerini Arşa doğru kaldırırlar demiştir. Bununla birlikte arşın, meleklerin aynası olup buna bakarak melekler yerde ve gökte olanları bunun sayesinde gördükleri anlatılmıştır. Arşın niteliği konusunda da Müslüman düşünürler farklı kanaate sahip olmuşlardır. Bir kısım ulema, o nurdan bir yatak bir kısmı da o, kırmızı bir yakuttur demiştir.

---

152. el-Bakara 2/255
153. el-Hâkka 69/17.
154. el-Hâkka 69/17.

BÖLÜM

Melekler: Hafaza Melekleri Niçin Vardır?

Mu'tezile ulemasına göre, hareketlerimizi takip edip kaydeden ve hafaza (koruyucu) melekleri yoktur. Allah Teâlâ insanın her yaptığını bilir ve dilediğini bağışlar. Kullarının yaptıklarını bilemez olsaydı, hafaza meleklerine ihtiyaç duyardı. Allah Teâlâ onların amellerini kaydedecek birini üzerlerine vekil bırakmaya ihtiyaç duymaz.

Mu'tezilenin bu iddialarının aksine, bu meleklerin görevlendirilmiş olmasının nedeni, kıyamet günü sorgulanan insanlara delil olarak sunulmasıdır. Yani kul yaptığı kötü tutum ve davranışları inkâr edince, melek onun yaptığına ona gösterecektir. Melek de unutursa, amel defterleri gündeme gelir.

İnsanların tutum ve davranışlarının neye yazıldığı konusunda bilginlerden Dahhâk "Ahiret günü bu iki melek her birinin elinde sayfalar yani yazılar olduğu halde inerler" şeklinde bir yorum yaparken. Bir başka âlim Mücahid, "Senin dilin onun kalemi, tükürüğün mürekkebi, bedenin de iki kapak arasına alınmış kitabıdır" tarzında bir yaklaşım sergilemiştir.

Birinci görüş Dahhâk'ın yorumu doğrudur. Çünkü Allah Teâlâ "Ve o Gün ona: 'Şimdi oku sicilini' denecek, çünkü bugün kendi hesabını kendin çıkaracak durumdasın"[155] diye buyurmuştur. Bu da onların bir kitabının olduğu ve amelle-

---

155. el-İsrâ 17/14.

ri buna yazdıklarına delalet etmektedir. Bunlara verilen cevaptan çıkan sonuç, Akıl ve kıyas kabullenmese bile, Kur'an ve hadiste gelenlere iman eder ve nitelikleriyle fazla uğraşmayız.

Ehl-i Sünnet'e göre, Hafaza meleklerinin varlığı haktır. Her birimizin üzerinde gündüz iki, gece de iki melek durur. İki melek gündüz iner, iki de gece. Bazılarının dediği gibi, her gün bir önceki günden farklı melekler inmez insanların üstüne. Bunun daha tutarlı olduğuna "Hâlbuki üzerinizde gözetleyici güçler vardır, değerli kaydediciler, yaptığınız her şeyin farkında olan"[156] ayetleri yanında "Yoksa onlar, dışarı vurmadıkları düşüncelerini ve gizli konuşmalarını duymaz mıyız sanırlar? Elbette Biz duyarız ve yanıbaşlarındaki semavî güçlerimiz bütün o gizlediklerini kaydederler"[157] ifadesi bu görüş mensuplarına karşı bir delildir.

156. El-İnfitâr 82/10–12.
157. ez-Zuhruf 43/80.

BÖLÜM
Yeniden Dirilme için Sur'a Üflenmesi

Mu'tezile'ye göre, Sur'a[158] ilk defa üfürülünce yerler ve gökler, cennet, cehennem ve ruhlar yok olur. Daha sonra Allah onları kıyamet günü yeniden yaratır. Onlar bu tezlerine "O, İlk ve Sondur (evvel-ahir), hem Dış Görüntüdür (zahir) hem İç Gerçeklik (batın)"[159] ayetini delil olarak kullanmışlardır. Yine Mu'tezile ulemasına göre, ezelde kendisiyle beraber yaratıklarından kimse yokken Allah Teâlâ vardı. Aynı şekilde Ahirette de bu isminin kendisine has olması için kendisinden başka hiçbir varlığın kalmaması gerekir.

Ehl-i Sünnet ve'l Cemaat, cennet ve cehennem sonsuzluk yurdu olup, sevap ve cezalandırma mekânı olduklarından dolayı yok olmamaları gerekir. Buna, Allah Teâlâ'nın "O Gün hesap sûru üflenecek ve yerde, gökte ne varsa hepsi, Allah'ın hariç tutmak istedikleri dışında, çarpılıp yıkılmıştır. Sonra sûr yeniden üflenecek; işte o zaman yargı kürsüsü önünde duranlar hakikati görmeye başlayacaklar"[160] sözü işaret etmektedir.

---

158. Resulullah'a Sur hakkında sorulduğunda o, "Bu, içine üflenen bir boynuzdur" diye cevap vermiştir. Bir başka hadis de ise: "O boru öttürülünce" (Müddessir 8) ayeti ile ilgili olarak Hz. Peygamber: "Bu, Sûr'dur. Surede geçen 'racife', birinci safha (üfleme), 'radife' de ikinci aşamadır" buyrulmuştur.
159. el-Hadîd 57/3.
160. ez-Zümer 39/68.

Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'e göre, yedi şey yok olmaz: Arş[161], Kürsü[162], Levh[163], Kalem[164], içindekilerle beraber cennet ve cehennem ve ruhlar.

---

161. Arş, Kur'an ve hadislerde ilâhî hükümranlık ve taht anlamında kullanılan bir terim olup, Allah hakkında yükseklik, yücelik, üstünlük gibi manaları içermektedir. Öz bir tanımla Allah'ın hükümranlık ve egemenliğini ifade etmektedir.
162. Kürsî, Kur'an ve hadis verilerine göre ilâhî hükümranlığı ifade eden bir terim olup, tanrısal ilim yanında hâkimiyet, yücelik ve büyüklüğü anlatan, maddî bir varlığa tekabül etmeyen kavramdır.
163. Levh kelimesi daha çok 'Levh-i mahfuz' şeklinde kullanılmaktadır. Bu ise, varlık ve olgulara ilişkin ilâhî ilim ve takdirin kayıtlı bulunduğu kitap anlamına gelmektedir. Levh-i mahfuz gayp âlemine ait bir terim olup, mahiyeti bilinmemektedir.
164. Burada kalem, İlahî boyutla bağlantılı bütün nesne ve olayların kaydedilmesini sağlayan araç anlamındadır.

BÖLÜM

Cehennem Yok Olacak mıdır?

Cehmiye, cennetlikler cennete, cehennemlikler de cehenneme girip de cennetlikler, dünyada yaptıkları iyilikler ölçüsünde cennetten faydalanıp, cehennemlikler de dünyada yaptıkları kötülükler nispetinde cezalandırılınca, cennet ve cehennemin Allah tarafından yok edileceği kanaatindedir.

Bu görüşleriyle ilgili Allah Teâlâ'nın, "O evveldir ve ahirdir" sözünü bir önceki bölümde belirtildiği gibi, kendi tezlerine delil olarak öne sürerler. Ayrıca Peygamber efendimizin "Cehenneme bir gün gelecek ki rüzgârlar kapılarını kapatıp içinde kimse olmayınca, Allah Teâlâ cehenneme tecelli eder" şeklindeki sözünü dayanak olarak kullanmaktadırlar.

Ehl-i Sünnet ve'l Cemaat'e göre, bir önceki bölümde kaydettiğimiz görüşleriyle aynı paralelde olarak, cennet ve cehennem sonsuzluk yurdudur. Onlar sevap ve ikap için olup, yok olmazlar. Ayrıca, Allah Teâlâ'dan zulüm ve zorbalık sadır olması mümkün değildir. Yine "Allah mü'minlerden canlarını ve mallarını, cennet kesinlikle kendilerinin olması pahasına satın aldı"[165] diye buyurmuştur. Böylece cennetlikler imanları sonucunda cenneti, cehennemlikler de inkârları karşılığında cehennemi satın almışlardır.

---

165. et-Tevbe 9/110.

Bir kişi karşılığını verip bir ev satın alırsa, satıcının bunu geri istemesi hoş karşılanmaz. Geri istemesi halinde, bu hareketi zulüm ve zorbalık olarak telakki edilir. Allah Teâlâ ise zulüm ve zorbalık yapmaktan münezzehtir. Allah'ın, "O evveldir, ahirdir" sözüyle ilgili iddialarına gelince, evet Allah Teâlâ sonsuza kadar mevcud ve bakidir. Fakat O'nun baki olması, başkasının varlığına bağlı değildir. Yaratılmışlara gelince, onların varlığı Allah Teâlâ'nın baki olmasına bağlıdır. Böylece yaratanla yaratılan arasındaki fark ortaya çıkmış oldu. Yukarıdaki hadisin anlamı ise, asiler cezasını çekip cennete girince cehennem, içinde kimsenin olmadığı bir çöle dönüşür demektir.

BÖLÜM

Allah Duygusal Niteliklere Sahip midir? Allah Kendisi Gibi Bir Varlık Yaratabilir mi?

Mu'tezile âlimlerine göre, rıza (razı olmak) ve gazap (kızgınlık) Allah'ın sıfatlarından değildir. Çünkü Allah Teâlâ hakkında duygusal değişkenlik olmaz. Kur'an'da geçen ve rıza ve gazabı anlatan ayetlerde, cennet ve cehennem kastedilmektedir.

Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat ise, rıza ve gazabın Allah'ın ezeli sıfatları olduğu kanaatindedir. İrade (dileme), sem (işitme), basar (görme) ve kelam (konuşma) gibi sıfatlarda olduğu üzere keyfiyetsiz (nitelemeksizin), teşbihsiz (benzetmeksizin) ve bir halden başka bir hale dönüşümü mümkün olmayan bir sıfatıdır.

Rızanın cennetin dışında bir şey olduğu hakkındaki delil "Onların ödülleri Allah katında [kendilerini bekler:] içinden ırmaklar akan, sonsuza kadar kalacakları sınırsız nimet bahçeleri; Allah onlardan hoşnuttur ve onlar da Allah'tan: bütün bunlar Rablerini ürpertiyle hissedenler içindir"[166] mealindeki ayette geçen 'razı oldular' ibaresidir. Aynı şekilde Allah Teâlâ'nın, "Rableri onları kendi katından doğup gelen bir rahmetle kendi hoşnutluğuyla ve nihayet kendilerini kesintisiz

---

166. el-Beyyine 98/8.

bir doyum ve mutluluğun beklediği o hasbahçelerle müjdeliyor"[167] sözü de rızanın, cennet olmadığının bir başka delilidir.

Gazabın, cehennem olmadığı konusuyla ilgili "Fakat her kim bir mümini kasten öldürürse, onun cezası, cehennemde kalmak olacaktır. Allah onu mahkûm edecek, lânetleyecek ve onun için korkunç bir azap hazırlayacaktır"[168] mealindeki ayet bir delil teşkil eder. Allah Teâlâ burada, cennet ve rızayla, cehennem ve gazabın arasını ayırmıştır. Büyük müfessir Nasr b. Cerir'e[169], 'Allah Teâlâ'nın sıfatları değişir mi?' diye sorulunca, o 'bu aklın kabul etmeyeceği bir sorudur. Çünkü Allah Teâlâ bütün sıfatlarıyla kadimdir. Eğer, sıfatlarından birinin değiştiği düşünülürse bu sıfatı sonradan olmuş ve yaratılmış olur. Oysa Allah Teâlâ'nın zâtı gibi sıfatları da yaratılmış değildir.

Bu durum, 'Allah Teâlâ kendisi gibi birini yaratabilir mi?' sorusunda olduğu gibidir. Zira bu mantıklı bir soru değildir. Çünkü Allah Teâlâ kadîmdir, böyle bir şey yaratsa bile, bu şey yaratılmış olacağı için, bunun onun misli olabileceği nasıl düşünülebilir. Allah Teâlâ ezelde olduğu gibidir. Bu yüzden onun dışında birinin onun misli olabilmesi mümkün değildir".

---

167. et/Tevbe 9/21.
168. En-Nisâ 4/93.
169. Tam adı, Muhammed b. Nasr, Muhammed b. Cerir et- Taberî (ö. 310/923) olup, tefsir, kırâat, hadis, tarih, edebiyat, nahiv, matematik, tıp ve Şâfiî mezhebi alanlarında çalışmaları mevcuttur. O daha çok, Târih-ül-Ümem vel-Mülûk adlı tarih kitabı ile, Taberî tefsiri olarak ünlenen *Câmi-ul-Beyân et-Tevîl-ül-Kurân* tefsirinin yazarıdır.

BÖLÜM
Cennet ve Cehennemliklerin Statüsü

Cehmiyye mezhebi mensupları, "Allah Teâlâ'nın cennet ve cehennem ehlinin nefeslerinin sayılarını biliyor mu bilmiyor mu? Eğer bilmiyor dersen, Allah'ı cahillikle nitelemiş olursun. Eğer biliyor dersen, cennetlik ve cehennemliklerin yok olacağını söylemiş olursun" şeklinde bir sorgulamaya gitmişlerdir.

Bize göre cennet ve cehennemliklerin nefesleri kesintisizdir ve sayılamaz.

Eğer "Cennetlik ve cehennemlikler yok olmayacak" derseniz, onlarla Allah'ı bir yaptınız" denilirse;

Bu kıyas, Allah'la onları bir yapma anlama gelmez, çünkü Allah sonsuz ve ahir olduğu gibi, evvel, kadim ve başlangıçsızdır. Cennetlik ve cehennemlikler ise başlangıcı olan yaratılmış varlıklardır ve Allah'ın onları canlı bırakmasıyla, yok olmayıp, canlı kalırlar. Allah Teâlâ ise hiç kimseye ihtiyaç duymadan baki kalır. Böylece yaratıcı ile yaratan arasında bir mukayese olmamış olur.

BÖLÜM

Mu'tezile Mezhebinin Görüşleri

Mu'tezile mezhebinin görüşlerini ilk defa ortaya atan Vasıl b. Ata'dır. (ö. 131/748) Onun takipçisi Allah kendisine rahmetini nasip etsin Ebu'l Hasan el-Eş'arî'nin talebesi Amr b. Âbid idi. Mu'tezile akımı, Harun Reşid zamanında zor günler yaşamıştır. Ebü'l-Hüzeyl el-Allaf (ö. 840 ya da 816) bu fırka hakkında bir kitap yazarak mezheplerini anlattı, esaslarını derledi ve bu kitabın adını da *Usûlü Hamse*/Beş Esas koydu.[170]

Onlar bir kimseyi gördüklerinde gizli bir şekilde "Sen, *Usul-ü Hamse*'yi okudun mu?" diye sorarlar. "Evet" derse, bu kimsenin kendi fırkalarından olduğunu anlarlardı.

Mu'tezile mezhebinin beş esas ise, "Adalet, Tevhit, Va'd (ödüllendirmek) ve Va'id (cezalandırmak) ve beynul beyndir.

Beynu'l-beyn (el-Menziletü beyne'l-menzileteyn) ise, onlara göre kebire (büyük günah) işleyen bir kimse, imandan çıkar fakat küfre de girmez. O, iki menzile arasında bir menzilede (konum), iman ile küfür arasında olur.

---

170. Söz konusu eser, Ebü'l-Hasan Abdülcebbar b. Ahmed Kadi Abdülcebbar (ö. 415/1025) *Şerhü'l-usuli'l-hamse* adı eseriyle birlikte (nşr. Abdülkerim Osman, Ahmed Ebû Haşim, Kahire: Mektebetu Vehbe, 1988) yayımlanmıştır.

Birinci esasları olan tevhid anlayışına göre, Allah Teâlâ şerri yaratmaz ve şerre hüküm vermez. Çünkü Allah kötülüğü yaratıp ona hükmetmesine rağmen, onlara bu şerden dolayı azap etmiş olsaydı, bu onun zorbalık yapmış olduğu anlamına gelirdi. Oysa Allah, Adildir, ondan zulüm sadır olması mümkün değildir.

İkinci esasları ise Kur'an, Allah Teâlâ'nın diğer sıfatları gibi yaratılmıştır. Yaratılmadığının söylenmesi, tevhit anlamına gelmez.

Üçüncü esasa göre Mu'tezile bilginleri, Allah Teâlâ kullarına bir sevap vereceğine yönelik vaatte bulunmuşsa, bu vaadinden dönmesi mümkün değildir. Çünkü Allah Teâlâ'nın sözünden dönmeyeceği kanaatindedirler.

Dördüncü esas, Allah bir tehditte (va'id) bulunmuş ise, onlara azap etmemesi mümkün değildir. Çünkü Allah'ın sözünden dönmesi mümkün değildir.

Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'e göre onları bir vai'dle tehdit ettiği zaman, azap etmeyip affetmesi ve onların günahlarını bağışlaması mümkündür yani cezalandırmayabilir.

Mu'tezile uleması kendi görüşlerini desteklemek bağlamında "Kim bir mümini kasten öldürürse, cezası, içinde ebedî olarak kalacağı cehennemdir. Allah ona gazab ve lanet etmiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır"[171] ve "Kim, zulüm ve tecavüz yolu ile bu yasakları işlerse, yakında onu cehennem ateşine atacağız. Onu ateşe atmak da Allah'a pek kolaydır"[172] ayetlerine başvurmuşlardır.

Onların bu referanslarının tutarlı değildir. Zira Allah'ın vai'd olarak zikrettiği her şey, "Şüphesiz Allah kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz. Bunun dışında dilediğini bağışlar"[173] ayetiyle açıklık kazanmaktadır. Buna göre Allah şirk dışındaki günahlardan dilediğini bağışlar.

Mu'tezile bilginlerinin, 'Allah cezalandırma sözünden dönmez' şeklindeki yaklaşımları isabetli değildir. Zira Allah'ın bir günahı bağışlaması, cezalandırma sözünden dönmesi olarak değerlendirilemez, tam tersi, ondan bir kerem ve iyilik olarak değerlendirilmelidir. Asıl problem, sevap verecekken bundan vazgeçmesidir. Zira bu durum kerem ve iyilik olarak değil de aşağılama olarak görüleceğinden Allah'ın böyle bir şey yapması beklenemez. Böyle bir beklenti de kulun hakkıdır.

"Kim bir mümini kasten öldürürse, cezası, içinde ebedî olarak kalacağı cehennemdir" ayetinin yorumu bağlamında, İbni Abbas'ın (r.a.), "Onun günahına karşılık olarak, cehennemde uzun süre kalması onun cezasıdır. Bunun delili Al-

171. en-Nisâ 4/93.
172. en-Nisâ 4/30.
173. en-Nisâ 4/116.

lah Teâlâ'nın, "Ey iman edenler! Öldürmede kısas size farz kılındı. Hüre hür, köleye köle, kadına kadın. Ama her kim, ölenin kardeşi tarafından bir şey karşılığı bağışlanırsa, o zaman örfe uyması, ona diyeti güzellikle ödemesi gerekir. Bu, Rabbiniz tarafından bir hafifletme ve bir rahmettir. Her kim bunun arkasından yine saldırırsa, artık ona acı veren bir azap vardır"[174] ayet ifadesinde, katili bile bile öldürdükten sonra Allah Teâlâ mü'min diye isimlendirmiştir. Bu ayette Allah'ın Mü'mini öldürmeyi helal saydığı söylenemez. Rivayete göre bu ayet, Makis b. Zababa Kenanî'nin kardeşi Haşim b. Zabane'yi öldürmesine karşın, Beni Fahr'dan bir Müslümanı öldürüp Daru'l-harb'e katılması üzerine inmiştir. Onun irtidat etmesine şu gelen şiiri delalet etmektedir:

Beni Fahr'ı öldürüp diyetini üstlendim/Benî Neccar'ın çoğunluğu boş kimselerdir

Onunla nefsime kötülük yaptım ve ölümümü idrak ettim/Bu yüzden putlara tapmaya ilk dönen de ben oldum.

Makis b. Zababa gibi bir Müslümanı öldürüp kanını helal gören, diğer kafirlerle beraber cehennemde ebedi kalır.

Ancak Mu'tezile'ye göre, 'el-menziletü beyne'l-menzileteyn' meselesinde, 'mürtekib-i kebire' (büyük günah işleyen) imandan çıkar, fakat küfre girmez, ancak o iman ile küfür arasında bir yerdedir. Yine onlar Allah Teâlâ'nın, "Öyle ya iman eden kimse, fâsık olan gibi olur mu? Onlar eşit olamazlar"[175] ayetine dayanarak, "Allah burada mü'min ile fasık lafızlarını anmasıyla, fasığın ne ondan ne de bundan olmadığı ortaya çıkmaktadır.

Oysaki bu ayet münafik Velid b. Atabe hakkında, Ali b. Talib'e (r.a.) "Senin bir dilin, kuvvetin ve görkemli görünüşün varsa, benim de dilim, kuvvetim ve heybetim var" deyince, Hz. Ali "Sus sen dinden çıktın" demiş ve daha sonra bu ayet onu destekler mahiyette nazil olmuştur.

174. el-Bakara 2/178.
175. es-Secde 32/18.

BÖLÜM

Büyük Günah İşleyenlere Allah ve Peygamber Şefaat Edecek mi?

Mu'tezile mezhebi mensupları, Allah ve peygamberin ahiretteki şefaat konusunda görüş ayrılığı içerisindedirler. Onlardan bir kısmı, şefaatin hiçbir şekilde varlığını kabul etmemiştir. Bir diğer kısmı ise sadece üç alanda şefaati kabul etmiştir. Bunlardan birincisi, büyük günahlardan sakınıp küçükleri işleyen kimseler için, meleklerin ve peygamberlerin şefaatini kabul etmektedirler. İkincisi, büyük günah işleyip bu günahlarına tövbe edenler tövbelerinin kabul edilmesi için meleklerin ve peygamberlerin şefaatini mümkün görür. Üçüncüsü ise, büyük ve küçük günahlardan sakınanlar, yapmış oldukları iyi işler nedeniyle, manevî derecelerinin yükseltilmesi için meleklerin ve peygamberlerin şefaatine ihtiyaç duyarlar. Onlara göre bunların dışında kalanlara şefaat yoktur.

Mu'tezile'nin ilk kısmının görüşleri doğrultusunda onların kendi mezheplerine göre de bu söyledikleri tutarlı değildir. Çünkü onlar Allah Teâlâ'nın, "Eğer siz, yasaklandığınız büyük günahlardan sakınırsanız, diğer kusurlarınızı örter, sizi güzel bir makama koyarız"[176] ayetinden hareketle onlar büyük günahlardan sa-

176. en-Nisâ 4/31.

kınıp küçük günah işleyeni affetmenin Allah Teâlâ üzerine vacip olduğunu kabul etmişlerdir. Böylece bu kişi ayrıca bir şefaate ihtiyaç duymayacaktır. Dolayısıyla bu genel görüşleri, şefaati tamamen reddeden kesimin yanlışlığını ortaya koymaktadır.

İkinci kısma gelince, onların büyük günah işleyip bu günahlarına tövbe edenler, tövbelerinin kabul edilmesi için meleklerin ve peygamberlerin şefaatine ihtiyaç duyar ki, onların şefaatiyle de Allah Teâlâ onun tövbesini kabul etsin, şeklindeki görüşleri yine kendi prensipleriyle çelişmektedir. Çünkü onlara göre, büyük günah işleyip tövbe edenin tövbesini kabul etmek, Allah Teâlâ üzerine vaciptir. Böylece bu kişiye ayrıca şefaat edilmesi yersizdir. Bu prensipleriyle savundukları ikinci kesimin kabulleri kendi içerisinde çelişmektedir.

Ehl-i Sünnet ve'l Cemaat'e göre, İslam dininde şefaat gerçektir. Allah Teâlâ'nın "İzni olmadan huzurunda şefaat edecek olan kimdir?"[177] Burada sadece O'nun sözü şefaatin hak olduğuna delalet etmektedir. Şefaate izin verilmesi, peygamberler ve evliyalara ikram ve Allah katındaki değerlerinin teşhiri için Allah Teâlâ'nın rahmeti ve fazlındandır.

Peygamber efendimizin, "Benim şefaatim ümmetimden büyük günah sahipleri içindir"[178] şeklindeki hadisi de, şefaatin hak olduğuna işaret etmektedir. Yine, Allah Teâlâ "Zalimler için ne ısınacak bir dost vardır, ne de sözü dinlenecek bir şefaatçi"[179] sözünden anlaşıldığına göre, zalim olan bir kişiye şefaat nasıl mümkün olur? Şeklindeki bir soruya cevap olarak, Allah Teâlâ'nın "Onlardan da nefislerine zulmeden var"[180] buyruğundan hareketle, kendilerinden söz edilenlerin müşrik ve kâfirler olduğuna hükmedilir. Zira yine Kur'an'da şöyle buyrulmaktadır: "Bak bizim için ne şefaatçiler var, ne de yakın bir dost"[181].

Şirk de, "Allah'a ortak koşma, çünkü Allah'a ortak koşmak (şirk), elbette büyük bir zulümdür"[182] ayetinden anlaşıldığı gibi, zulmün ta kendisidir.

Eğer Hz. Peygamber'in "Şefaatime büyük günah sahibi nail olamaz" şeklinde bir rivayeti bulunduğu ileri sürülürse, bu hadisin sahih olduğu ortaya çıksa bile, bundan "şefaatini hak ettiği takdirde ona nail olacağı" kastedilmiştir. Eğer, şefaatin mü'minler için geçerli olacağı söylendi, büyük günah işleyen kimse (Mür-

177. el-Bakara 2/255.
178. Ebu Davud, "Sünnet", 21; Tirmizi, "Kıyamet", 11; İbn Mace, "Zühd", 37.
179. el-Gafir (el-Mü'min) 40/18.
180. el-Fâtır 35/32.
181. eş-Şuârâ 26/100-101.
182. Lokmân 31/13.

tekib-i Kebire) ise, Peygamber efendimizin, "Zina eden mü'min olduğu halde zina etmez" sözünden anlaşıldığı gibi, dinden çıktığı ileri sürülürse, Hz. Peygamberin, Ebu Derda'ya (r.a.) "İnsanların içinde zina da etse hırsızlık da yapsa 'Allah'tan başka Tanrı yoktur' diyen cennete girmiştir" rivayeti aktarılır. Hadiste üç defa 'zina da yapsa, hırsızlık da yapsa' sözü tekrarlanmıştır. Bu hadis ifadesinden, şefaati hak edene şefaat edileceği anlaşılmaktadır.

BÖLÜM

Ahiret Merhaleleri: Mizan, Sırat ve Kevser Havuzu

Mu'tezile'ye göre, mizan, hesap, sırat, Kevser havuzu ve şefaat yoktur. Tartıya ancak asiler muhtaçtır. Ayrıca tartı bakkallar ve tartılabilen şeylerle ilgili kullanılır. Allah Teâlâ mizanı zikretti ve onunla adaleti kastetti. Çünkü tartı, kötülük ve iyiliklerin sayısını ve ağırlığını tespit etmeye yarar. Oysa Allah Teâlâ bütün bunları bilir. Kimin iyiliği çoksa onunla cennete konulur. Kimin de kötülüğü çoksa, onunla cehenneme atılır. Cennetlik olan kıyamette bekletilmez ve şefaate de ihtiyaç duymaz.

Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'e göre ise, bütün bunlar haktır. Kıyamette havz ve sırat, Cennette Kevser gerçektir. Allah Teâlâ'nın, "O gün amelleri tartacak terazi haktır. Kimin sevap tartıları ağır gelirse, işte onlar kurtulanlardır"[183] Ayetinin yorumuyla ilgili olarak İbn Abbas dedi ki, "Mizanın iki kefesi vardır ki bunlardan biri doğuda biri de batıdadır.

Allah Teâlâ'nın insanın iyilik ve kötülüklerini bilmesine rağmen, mizanla bunların tartılmasının hikmeti nedir? Şeklindeki bir soruya cevap olarak şunlar söylenebilir:

---

183. el-A'raf 7/8.

Allah Teâlâ bunları bilir fakat kullar bilmez. İyilik ve kötülükler tartılır ki kulun bizzat kendisi, cennete mi cehenneme mi gireceğini bilsin. Önce kulun işlediği amellerin yazıldığı kitap mı okunur yoksa amelleri mi tartılır? diye sorulduğunda, bu konuda bir ayetin olmadığı, ancak âlimlerin istidlal yoluyla, kitabının okunmasının daha önce olacağı yönünde bir kanaat getirdikleri anlaşılmaktadır. Bu kanaate de "Kimin sevap tartıları ağır gelirse, işte onlar kurtulanlardır" ayeti işaret etmektedir. Bu Ayet ifadesi aynı zamanda mizandan sonra sorgulanacak bir amelin kalmadığına delalet etmektedir.

Hesap nerde olacak ve mizan nerede kurulacak denilirse, amellerin tartılması ve sorgulama, sırat köprüsünün üzerinde olacaktır. Herkesin iyilik ve kötülükleri tartılacak, iyilikleri ağır gelenler cennete girecek, cehennem ehlinden olanlar ise oradan cehenneme düşeceklerdir.

Peygamber efendimizin "Ümmetimden ateşe, yağmur gibi düşenler olacaktır" hadisinden bunu anlıyoruz. Başka bir rivayette, "Kul sırat köprüsünde yedi yerde durdurulacaktır. Birincisinde, imandan sorulur. İkincisinde, abdest ve gusülden sorulur. Üçüncü durakta, namazdan sorulur. Dördüncüsünde, hacdan sorulur. Beşinci durakta oruçtan, altıncıda, zekâttan sorulur. Yedinci durakta, anne babaya iyilikten sorulur.

Mizan kelimesi çoğul lafzıyla zikredilmesine rağmen, nasıl bir tek tartıdan söz edilebiliyor? Sorusuna cevaben, her insan için bir mizan vardır ve bu mizanda iyilik ve kötülükleri tartılır. Hz. Zekeriya kıssasında anlatıldığı gibi, "melekler ona seslendi"[184] denilirken, burada Cebrail kastedilmiştir. Yine "Ey iman edenler rızık olarak verdiğimiz helal yiyeceklerden yiyin"[185] buyruğunda da sadece Hz. Muhammed'in kastedildiği görülmektedir.

Ameller yani iyilik ve kötülükler nasıl tartılır? Sorusuna bazı âlimler, Peygamber efendimizin öğrencisi Abdullah b. Mesud'dan gelen rivayete göre, kendisi bir ağaca çıkmıştı ve onun ayakları ince olduğu için onun bu halini gören sahabî tebessüm etmeye başladı. Bunun üzerine Peygamber efendimiz, "Onun ayaklarının inceliğine şaşıryor musunuz? Vallahi mizanda yerde ve gökte onun ayaklarından daha ağır gelecek bir şey yoktur" diye buyurması doğrultusunda, 'kul ameliyle beraber tartılır' şeklinde bir görüş bildirmişlerdir.

İbn Abbas'dan gelen bir rivayete Hz. Peygamber "İyilikler yazılır ve bir kefeye konulur, kötülükler de yazılarak diğer kefeye konur ve tartılırlar" demiştir.

184. Âl-i İmrân 3/30.
185. el-Bakara 2/172.

Muhammed b. Ali et-Tirmizî'ye göre ameller bir başkasının önünde tartılır ve bu kişi onları nur güneş ve ay gibi görür ki bunlar, Müslümanların amelleridir. Kâfirlerin amelleri ise gecenin karanlığı gibidir. Ameller birer nitelik olmasına rağmen, Allah onları tartılır ve görünür yapmaya kadirdir. Şeyh imam müfessir, Allah kendisine rahmetini nasip etsin, dedi ki, "Kulun imanı, zıddı olmadığı için tartılamaz. Çünkü imanın zıddı küfürdür ve bir insanda aynı zamanda hem küfür hem iman bulunmaz".

BÖLÜM

Cennet ve Cehennem Şimdi Mevcut mudur?

Mu'tezile'nin ve Cehmiye'nin bir kısmına göre, Allah henüz cennet ve cehennemi yaratmamıştır. Çünkü cennetlikleri yaratmadan cenneti, kendisinde ikamet edenleri ve üzerinden geçecekleri yaratmadan cehennem ve köprüyü de yaratması hikmetli olanın hikmetine yakışmaz. Eğer bunlar şu an yaratılmış olsalardı, yer ve göğün fena bulmasıyla bunlar da yok olurdu.

Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat ise, Allah Teâlâ cenneti ve cehennemi yaratmıştır. Onlar, sevap ve cezalandırma için yaratıldığından asla yok olmazlar. Allah Teâlâ'nın "Sur'a üfürülmüştü de, Allah'ın dilediği müstesna olmak üzere göklerde kim var, yerde kim varsa, hepsi öldü"[186] sözü doğrultusunda bazı varlıklar yok olmayacaktır. Bunlar, cennet ve cehennem, azap melekleri ve hurilerdir.

İnsanın sevabı yaratıldığı takdirde, ibadet konusunda daha hırslı olur. Yine ikabı yaratıldığı zaman, günah işlemekten daha çok korkar, onlara karşı kendini daha çok korur, onlara düşmekten daha çok sakınır. Bu da yukarıdaki gerçeğe delalet eder. Yine yukarıdaki yargının doğruluğuna Allah Teâlâ'nın, "Müttakilere genişliği yer ve gök kadar bir cennet hazırlanmıştır"[187] sözü de delalet etmekte-

186. ez-Zümer 39/69.
187. Âl-i İmrân 3/133.

dir. Yine, "Yakıtı taşlar ve insanlar olan cehennemden sakının ki o kâfirler için hazırlanmıştır"[188] ayeti de bu bağlamda değerlendirilmelidir. Eğer cennet ve cehennem henüz yaratılmamış olsaydı, Allah Teâlâ'nın bu sözleri yalan olmuş olacaktı ki, O, böyle bir şeyden münezzehtir.

Yine Allah Teâlâ'nın cenneti yedi kat göğün üstünde yaratması, yer ve göğün yok olmasıyla, yok olmayacağı hakikati yukarıdaki gerçeğe delalet etmektedir. Göklerden binlerce kat daha büyük olmasına rağmen, onun göklerde olabileceği nasıl düşünülebilir? "Sidretü'l-Münteha'nın yanında Cennetü'l Me'va vardır. Sidretü'l-Münteha ise, yedi kat göğün üstüdür. Aynı şekilde cehennem de yedi kat yerin altındadır. Allah Teâlâ, "Gerçek şu ki, kötü ruhluların kaydı, (siccîndedir) kayıpsız-kaçaksız bir şekilde tutulmuştur. Bilir misin nedir o kayıpsız-kaçaksız (Siccîn) olan? O, silinmez şekilde tutulan bir kayıttır"[189] diye buyurmuştur. Siccîn yerin yedi kat altındadır. Kâfirlerin ruhları siccîne; mü'min ve şehitlerin ruhu illîne gider. Cennet ve cehennemin insanların yapacaklarının karşılığını görmek için şu an yaratıldığına şu hadis de delalet etmektedir. Rasulullah, miraçta, "Cennette şunları ve şunları, cehennemde de şunları gördüm" diye buyurmuştur. Hadiste bunlarla ilgili ayrıntılı açıklamalar bulunmaktadır.

188. el-Bakara 2/24.
189. el-Mutaffifîn 83/7-8.

BÖLÜM

Kabir Azabı Var mıdır, Orada Ruh mu Beden mi Azap Çekecektir?

Mu'tezile, Neccariye ve Cehmiye'ye göre kabir azabı, Münker ve Nekir'in sorgulaması, aklın kabullenemeyeceği şeylerdir. Çünkü eğer kişi azap görecekse, ya ruhu olmadan et ve kemiğiyle azap görecek, ya da Allah Teâlâ kendisine ruh verecek ve böyle azap edecektir. Ruh olmadan et, acı çekmeyeceği için ete, içinde ruh olmadan azap etmesi mümkün değildir. Ruh verip ona azap etmesi de mümkün değildir. Çünkü bu sefer ikinci bir ölüme ihtiyaç duyacaktır. Bu da caiz değildir. Zira Allah Teâlâ, "Her nefis ölümü tadacaktır"[190] diye buyurarak, onların ölümü ancak bir kere tadacaklarını haber vermiştir. Çünkü ayetteki 'küllü' lafzı eşyaların genelinin bir kere manasını gerektirmektedir. Nitekim bir kimse, "Evleneceğim her kadın boştur" derse, bütün kadınları kastetmiş olur. Onlardan evleneceği herhangi birisi evlendikten sonra boşanmış olurlar. Bu boşanmadan sonra evleneceği kadın ise boş sayılmaz. Yukarıda sıralanan iki seçeneğin mümkün olamayacağı ortaya çıkınca geriye, kabir azabının olmayacağı anlamına gelen üçüncü seçeneğin mümkün olduğu belli olur.

Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'e göre kabir azabı, Münker ve Nekir'in suali, mü'min olsun kâfir olsun mezarın ölüyü sıkıştırması gerçektir. Kabir azabı çeke-

190. Âl-i İmrân 3/185.

nin cezası kıyamete kadar devam eder. Peygamberimizin hürmetine Ramazan ayında kendisine azap edilmez. Çünkü bu kişiler hayatta da olsaydı, Allah Teâlâ elçisinin yüzü suyu hürmetine onlara azap etmeyecekti. Aynı şey kabirde de olur.

Dünyada ceset, ruha bitişik bir şekilde; ruh da cesetle birlikteyken, ölünce ruh cesetten ayrı olsa bile, cesetten dolayı acı duyar.

Mü'min de kabir azabı bağlamında ikiye ayrılır. Eğer itaat eden bir kul ise kabirde kendisine azap edilmez, ancak kabir kendisini sıkıştırır, bu sıkıştırmanın korkusunu ve sıkıntısını hisseder. Bu sıkıştırmayı, kendisine nimet verildiğinde, nimeti şükretmediğinden dolayı duyar. Eğer Allah'ın emirlerine karşı gelmiş ise, kabir azabı da sıkıştırması da onun için vaki olur. Ancak Cuma günü ve gecesi bu kendisinden kaldırılır ve kıyamete kadar bir daha kendisine azap edilmez. Cuma günü ve gecesi ölürse, kendisine bir saat azap edilir ve kabir de onu bir saatliğine sıkıştırır. Kıyamete kadar da kendisine bir daha azap edilmez.

Ruh mezarda cesetle beraberdir. Ceset toprak olsa bile ruh o toprakla beraber olur. Ruh o toprakla beraber acı duyar. Peygamber'den gelen şu rivayet de buna delalet etmektedir. Peygamber efendimiz Aişe'ye "Kabir seni sıkıştırdığında ve Münker-Nekir'in hesap soracağı esnada senin halin nasıl olacak? diye sorduktan sonra şöyle buyurmuştur: "Ya Hümeyra şüphesiz kabrin mü'mini sıkıştırması, ananın çocuğunun ayağını sıkması gibidir. Münker-Nekir meleklerinin soru sorması da; göz kamaştığı zaman ona sürme çekmek gibidir". Yine Peygamberimizin Hz. Ömer'e şöyle demiştir: "Münker ve Nekir seni hesaba çekmeye geleceğinde, senin halin ne olacak? diye sorduğunda Hz. Ömer, şu an bulunduğum halde olacağım ve aklım yerinde olacak değil mi? demiş. Peygamberimiz'de "evet" diye cevap vermiş. Bunun üzerine Hz. Ömer, "O zaman çok fazla umursamıyorum" demiş.

Kabir azabının aklî delili ise, uyuyan kişinin ruhu çıkmasına rağmen, ruhu cesediyle beraberdir. Uyuyan kişinin canı acı duyar, ona acı ilişir, rahatlar bazen de uykudayken konuşur. Bütün bunlar ruhu cesediyle birlikte olduğu için yaşar. Uyku da ölümün kardeşi olduğuna göre, öldükten sonra acı duyması ve rahatlaması da mümkündür. Azap veren de rahatlık veren de Allah'tır. Dilediği gibi kabirde istediğine azap eder istediğini de rahatlatır. O her şeye kadirdir.

Peygamber efendimize "Beden içinde ruh olmadığı halde kabirde nasıl acı hisseder?" diye sorulduğunda o, "Dişinde ruh olmadığında acı hissetmesindeki gibi acı hisseder" buyurmuştur. Görüldüğü üzere Peygamber efendimiz dişin içinde ruh olmamasına rağmen, cesetle bitişik olduğu için acı duyacağını haber vermiştir. Kişinin ruhu cesediyle birlikte olduğu ve ceset acı duyduğunda da durum ay-

nıdır. Kabir azabının hak olduğuna delil, Allah Teâlâ'nın, "Onlara iki kez azap ederiz, sonra büyük azap için döndürülürler"[191] sözüdür. Burada Allah Teâlâ, 'merreteyn/iki kere' lafzıyla, dünyadaki ve ahiretteki azabı kastetmiştir. Çünkü ayette "Büyük azap için döndürülürler", yani 'kıyametteki azaba döndürülürler' diye buyurmuştur.

Yine Allah Teâlâ'nın, "O ateş ki ona sabah ve akşam sunulurlar" ayeti de kabir azabıyla ilgili bir başka delildir. Rivayete göre, Ebu Hanife, oğlu Hammad'a kabir azabını sormuş. "Kabir azabı haktır" cevabını alınca, "Hangi delille bunu söylüyorsun?" demiş, o da Allah Teâlâ'nın, "Gerçek şu ki zulüm işlemeye şartlanmış olanları, öteki dünyadaki korkunç azaptan daha yakın bir azap beklemektedir, ama çoğu bunun farkında değil"[192] sözünde "kabir azabı kastedilmektedir" demiş.

Peygamberimiz, "Kabir azabının nedenleri üçtür: Üçte biri gıybetten, üçte biri çekiştirmeden, üçte biri de idrardandır. İdrardan korunun, kabir azabı genelde onun yüzündendir" demiştir. Yine Peygamber efendimiz "Kabir cennet bahçelerinden bir bahçe ve cehennem çukurlarından bir çukurdur. Cennet bahçesinde lezzet ve rahatlık vardır. Cehennem çukuru da sıkıntı ve zorluk mekânıdır" buyurmuştur. Bu delillere göre, kabir azabı hak olup, Müslüman için mümkün olabilen şeylerden, kâfir için de olması gereken bir aşamadır.

---

191. et-Tevbe 9/101.
192. et-Tûr 52/47.

BÖLÜM
Ruhların Türleri

Ruhlar dört kısma ayrılır. Birincisi, cesetlerinden çıkıp, suretleri misk ve kâfur gibi olan peygamber ruhlarıdır. Bunların ruhları cennette yaşarlar, geceleri de arşın altındaki kandillerin altına gelir.

İkincisi olan şehitlerin ruhları, cesetlerden çıkar ve cennette yeşil kuşlarının karnında olurlar. Orada yaşarlar. "Allah yolunda öldürülenleri ölü saymayın. Hayır, onlar diridir! Rızıkları, Rableri katındadır. Allah'ın lütfüyle kendilerine bağışladığı şehitlikten övünç duyarlar"[193] ayeti bu tür ruhlara işaret etmektedir. Sonra onlar arşın altında olan kandillere sığınırlar. Bir hadiste de, "Şehitlerin ruhları yeşil kuşların havsalalarındadır" [194]. Onlara cennet meyvelerinden verilir".

Ruhların üçüncü türü, Allah'a tam anlamıyla boyun eğmiş kulların ruhları olup, cennet bahçelerinde durur ama buradan yararlanamazlar. Ancak cennette beklerler. Asi mü'minlerin ruhları ise, yer ve gök arasında havadadırlar.

Dördüncü sınıf ruhlar, kâfirlerin ruhları olup, siccînde, siyah kuşların karnındadır. Siccîn ise, söylediğimiz gibi, yedi kat yerin altındadır. Onların ruhları cesetleriyle beraberdir. İnkârcıların ruhları azap görünce cesetleri bundan acı çeker. Bu

193. Âl-i İmrân 3/169-170.
194. Tirmizî, "Cihad", 13.

durum tıpkı güneşin gökte olup ışığının yerde olması gibidir. Mü'minlerin ruhları ise illîndedir. Onların nurları cesetleriyle beraber olup bunun olması mümkündür. Görüldüğü üzere güneş gökte olmasına rağmen nuru yerdedir. Aynı şekilde uyuyan kişinin ruhu, kendisinden çıkmasına rağmen, eğer onda bir acı varsa bu acıyı hisseder ve rahatlık hissi de duyabilir. Bazen öyle olur ki bu rahatlıktan uyuyan kişinin güldüğü görülür. Buna Allah Teâlâ'nın, ölümü esnasında nefislerin ruhlarını aldığını ifade eden "Bütün insanların, bedenen öldüklerinde canlarını alan ve henüz ölmemiş olanları da uyku halinde, ölü gibi yapan Allah'tır. Yalnız O'dur bu güce sahip olan"[195] ayeti işaret etmektedir.

Uyuyan kişi, hissettiği rahat veya acıyı uyanıncaya veya biri gördükleriyle ilgili olarak haber verinceye kadar anlamaz. Aynı şekilde Allah Teâlâ kıyamette onu tekrar diriltip kabirde gördüklerini bildirmedikçe, ölü kabirdeki rahat ve azabın farkına varmaz. Bu anlamdan yola çıkılarak uyku ölümün kardeşidir denilmiştir.

195. ez-Zümer 39/42.

BÖLÜM

Bir Müslüman'ın Öldürülme Gerekçeleri

Mu'tezile ve Haricilere göre, bir Müslüman ancak dört nedenden dolayı öldürülebilir. Birincisi, eğer büyük günah işlerse; ikincisi, bir bidat[196] ortaya çıkarırsa; üçüncüsü, devlet yönetimine başkaldırırsa; dördüncüsü, farz olan bir şeyi helal saymak ve bunu diliyle ifade etmek suretiyle terk ederse, kanı helal olur.

Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat ise, bir Müslümanın ancak üç durumun dışında öldürülemeyeceğini kabul etmiştir. Bu üç durum aynı zamanda bir hadis rivayetine dayanmaktadır. Hz. Peygamber bunları, imandan sonra küfür, evlilikten sonra zina ve haksız yere bir cana kıyma şeklinde sıralamıştır.

Ancak bir kişi devlet yönetimine başkaldırmış ve daha sonra bu isyanından vazgeçmişse, o bağışlanır. Zira bu konuyla ilgili "Eğer mü'minlerden iki grup savaşırsa onların arasını bulun"[197] ayetine dayanılarak kendi haline bırakılır.

Allah Teâlâ'nın, "Allah'a ve Elçisi'ne karşı savaş açanların ve yeryüzünde fesadı yaymaya çalışanların büyük kısmının öldürülmeleri veya asılmaları veya

---

196. Bidat, Hz. Peygamberden sonra ortaya çıkan, dinle ilgili ilave veya eksiltme özelliği taşıyan her şeydir. İyi ve kötü (Hasene-seyyie) olmak üzere bidat iki kategoride değerlendirilmiştir.
197. el-Hucurat 49/9.

döneklikleri yüzünden çoğunun ellerinin ve ayaklarının kesilmesi yahut yeryüzünden tamamıyla sürülmeleri, yalnızca bir karşılıktan ibarettir"[198] sözünde geçtiği üzere hırsızlık ve yol kesme gibi bozgunculuk görülenlerin de aynı şekilde kanları helaldir.

Biz deriz ki: Müslümanın kanı ancak yukarıda saydıklarımızdan ya da defalarca insan boğazlayan veya başkasının malı yahut canına kasteden ya da insanları kendisine biat etmesi için davet ettiği bir bidat ortaya çıkarır ve bu hareketinden dolayı da toplumsal bir karmaşa ve fesada yol açarsa, bu kişilerin öldürülmesi caizdir.

198. el-Mâide 5/33.

BÖLÜM

Devlet Yönetimi: Halifelik ve İmamet

Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'in görüşleri doğrultusunda imamet (devlet yönetimi) Hz. Ali ve çocuklarına ait olduğuna dair herhangi bir ayet bulunmamaktadır. Rafizilere göre ise, imametin Ali'ye ait olduğu Kur'an'da belirlenmiş ve Rasulullah ona vasiyet etmiştir, o da Rasulullah'ın vasisi olmuştur.

Ehl-i Sünnet ise bu konuda, Hz. Peygamber, Hz. Ali'ye borçlarını ödemesi ile ilgili bir vasiyette bulunmuştur kanaatindedir. Belli bir konuda verilen vasiyet de, her konuda geçerli olmaz. Eğer onu kayıtsız bir şekilde mirasçı bırakmış olsaydı, her konuda vasi olurdu. Hz. Ali'ye verilen vasiyet ise özel bir statüdedir.

Mu'tezile bilginlerine göre, ölen herkes için vasiyet farzdır. Ehl-i sünnet'e göre ise, eğer yarım kalmış işleri tamamlanır ve borçları ödenirse, vasiyet farz değildir. Kişi bu durumda vasiyet bırakıp bırakmamada tercih sahibidir. Ama eğer işleri görülmez ve borçları ödenmezse vasiyet farzdır.

İmametin Kur'an ve sahih hadisler doğrultusunda Hz. Ali, Hasan ve Hüseyin'e ait olmadığının delili şudur ki, eğer böyle bir şey olsaydı sahabî bunu gelen nesil olan tabiine, onlarda da bir sonraki nesil olan Salihlere, Salihler de bize naklederdi. İmamet nassla Hz. Ali'ye ait olduğu açıkça belirtilseydi, sahabîlerin bunu bize nakletmekten geri duracağı düşünülemez. Nitekim onlar bedensel temizliğin suyla yapılmasının vacip olmadığı gibi dinî hükümleri bize aktardılar. Dinî hü-

kümlerin kendisine bağlandığı bu konu, daha önde gelir ve bunu bize aktarmaktan geri durmaları da düşünülemez.

Nitekim buna Peygamberimizin vefatından sonra yaşanan şu olay delalet etmektedir. Hz. Peygamber vefat edince sahabe, Benu Saide Sakifesi'nde toplandı ve Peygamberimizin "Her kim ölür de ölünceye kadar yöneticiye (mü'minlerin emiri) biat etmezse, cahiliye ölümüyle ölmüştür"[199] şeklindeki sözünü aktardılar. Ardından "Bizim lider seçmemiş halde bir gün geçirmemiz bile caiz değildir. Çünkü imamı/önderi hak görmeyen kim olursa olsun, küfre girmiştir. Çünkü Cuma namazı, iki bayram namazı ve yetimlerin nikâhı gibi bazı hükümlerin gerçekleşmesi imama bağlıdır. İmamı inkâr eden bu farzları reddetmiştir. Farzları inkâr eden de dinden çıkmıştır".

Bunun üzerine Ensar'dan bir adam kalkıp "Sizden bir yönetici, bizden de bir emir olsun" dedi. Hz. Ebubekir, Ali'nin bu işi yapabileceğini umuyor ve ona biat etmek istiyorum" deyince Hz. Ali öne atıldı kılıcını çekti ve 'Kalk Ey Rasulullah'ın halifesi' dedi ve ekledi 'Muhammed'in öne çıkardığını kim arkada bırakabilir? Bir gün ben Rasulullah ile beraberdim ve bana emretmedi de Hz. Ebubekir'e işaret ederek 'insanlara namaz kıldırmasını emret' dedi. Rasulullahın dinî işlerimizde bize önder olmasına razı olduğu bir kimse, bizim dünya işlerimizde önderlik yapmasına razı oluruz" dedi. Hz. Ali ona Allah Resulünün Halifesi unvanını vermiştir, çünkü insanlara imamlık yapması için Rasulullah onu ömrünün sonlarında yerine bırakmıştı. Bir rivayette yedi, başka bir rivayette de üç gün imamlık yapmıştır.

Hz. Ali'nin bu tavrından sonra ona topluca biat ettiler. Daha sonra Peygamberimizin defin işiyle meşgul oldular. Defin işlemini de bitirdikten sonra Ebubekir (r.a.) şöyle bir hutbe irad buyurdu: "Ben sizin en iyiniz olmamama rağmen sizin halifeliğinizi üstüme aldım, Kabul edin, kabul edin". Ali (r.a.) kalkıp, "Nasıl olur da seni kabul etmez ve halifeliğe layık görmeyiz. Peygamber seni öne aldı kim seni geri bırakabilir ki" dedi.

Halife seçildikten sonra Hz. Ebu Bekir'i çarşıda hanımının elbisesini yiyecek alabilmek için satarken gördüler ve "Sana hazineden bir maaş bağlayalım" dediler. Böylece hazineden ona günde iki dirhem olmak üzere bir maaş bağlandı. Bunun üzerine o, "Ben zayıf bir adamım, bana haram olması halinde iki dirheme güç yetiremem" dedi. Böylece ona bir dirhem bir dank olacak şekilde maaş bağladılar. Aldığı maaşı bir bardağa koyuyor ve ev eşyalarını gizlice satarak infakta

199. Müslim, "İmâret", 58.

bulunuyordu. Öleceği gün o bardağı getirtti, içindekileri döktü ve kızı Aişe'ye "Bunu Ömer b. Hattab'a ver" diyerek vasiyette bulundu.

O vasiyetinde şunları söylüyordu: "Bismillahirrahmanirrahim, bu Rasulullahın halifesi Ebubekir'in (r.a.) dünyadaki son gününde ve ahiretteki ilk gününde vasiyet ettiği şeydir. Ben size Ömer b. Hattab'ı halife olarak bıraktım. O, bu halifelikte, benim kanaatime göre, adaletli olur. Eğer azarsa da gaybı ancak Allah bilir. "O haksızlıkta bulunanlar nasıl bir şekilde döndürüldüklerini anlayacaklardır"[200]. Bunun üzerine bütün mü'minler Ömer'in halifeliğine razı oldu. Ali de bu vasiyeti onayladı. Biat da Ömer'in halifeliği üzerinde gerçekleşti. Çünkü Peygamberimizin, "Benden sonraki iki kişiye rıza gösterin; onlar Ebubekir ve Ömer'dir" şeklinde bir rivayeti olduğu bilinmekteydi.

Hz. Ömer orduları fetihler yapmaya hazırlıyordu. Horosan'ı fethettikten sonra Ahnef b. Kays'ı Belh'e gönderdi. O, burayı kan dökmeden aldı. Bu komutana "Maveraünnehr'i geçmeyecek misin?" diye sorulduğunda o, "Artık bundan sonra Osman'ın hilafet devridir" demiştir. Ahnef, Belh'ten çıktı ve Mervi'r-Ruz'da vefat etti. Hz. Ömer'in hilafeti on yıl sürdü. O, Muğire b. Şube'nin Hıristiyan kölesi Ebu Lü'lü tarafından öldürüldü. Halifeliği de, Hz. Osman, Ali, Talha, Zübeyir, Abdurrahman b. Avf ve Sa'd b. Ebi Vakkas'tan oluşan şuraya bıraktı. Sa'd orada bulunmamaktaydı. Talha ve Zübeyr "Bu göreve ihtiyacımız yok" diyerek oradan uzaklaştılar.

Geriye, Osman, Ali ve Abdurrahman b. Avf kaldı. Abdurrahman b. Avf, "Ben payımı size hibe ediyorum, bana aranızdan birini seçene kadar izin verin" dedi. Onlar da bunu kabul ettiler. Geriye kalan Osman ve Ali'ye üç gün süre verildi. Bu üç gün içerisinde insanların kimin halife olacağı konusundaki görüşleri gizli ve açıktan araştırıldı. Sonunda onların görüşlerinin Hz. Osman'a daha meyilli olduğu ortaya çıkınca ve Abdurrahman b. Afv da Hz. Osman'a işaret edince, Hz. Osman halife olarak seçildi. Bunun üzerine Ali (r.a.) ve diğer sahabîler bu karara uyarak, ona biat ettiler.

Hz. Osman'ı da Esved öldürdü. Osman ve Ömer'in hilafeti yirmi iki sene sürdü. Hz. Ebubekir'ın hilafeti iki, Ali'nin de altı yıl sürdü. Böylece bunların dördünün halifelik süresi otuz yıl oldu. Peygamber efendimiz de "Benden sonra hilafet otuz yıl sürecek. Otuz yıldan sonra da sağa sola dalaşan yöneticiler ortaya çıkacak"[201] şeklinde buyurmuştur.

200. eş-Şuârâ 26/227.
201. Tirmizî, "Fiten," 48; Hanbel, 5/220.

Hz. Ali'den sonra halifeliğin Hasan ve Hüseyin'e verilmesi konusunda herhangi bir ayet ve sağlam hadis bulunmamaktadır. Ebubekir (r.a.), "İmamet Kureyş'tendir" dedikten sonra, halifelik Müslümanların 'icmaıyla' sabit oldu.

Rafiziler, "İmamet, Ali'den sonra Hasan ve Hüseyin'e aittir" demektedirler. Şia ise, "Ali (r.a.) Rasulullah'ın elçisiydi. Muhacir ve Ensar Ebubekir'e biat ettikleri zaman küfre girdiler" demiştir. Oysaki Peygamber efendimizin vefatından önce Müslüman oldukları konusunda bir icma hâsıl olmuştur. Ondan sonra küfre girdiklerini söyleyen kimseden bu konuda delil getirmesi istenir.

BÖLÜM

Hz. Ebu Bekir'in Halifeliği

Ebubekir (r.a.) en üstün sahabîdir. Nitekim Ali (r.a.), Kufe'deki minberde hutbe verirken, Oğlu Muhammed b. Hanefiye kendisine "Rasulullah'ın ölümünden sonra bu ümmetin en hayırlısı kimdir?" diye sorunca o, "Ebubekir" diye cevap vermiştir. Bunun üzerine Halifenin oğlu, "ondan sonra kimdir?" diye tekrar sorunca, "Ömer" dedi. "Sonra kimdir?" diye tekrar sorunca, "Osman" dedi. "Ardından gelen kimdir?" diye sorunca, bu sefer Hz. Ali sustu. "Eğer istersen sana dördüncüyü anlatırım" dedi. Muhammed b. Hanefiye, "sensin değil mi?" diye sorunca Ali (r.a.), "Baban Müslümanların içinde herhangi biridir" diye cevap vermiştir. Ali (r.a.) kendisini övmek istemediği için sustu. Bu sıralamanın doğruluğuna, Hz. Peygamberin Ebubekir'i sağına, Ömer'i de soluna alması delalet etmektedir. Peygamber efendimiz bu davranışı, ya tesadüfen veya bu mertebeleri hak ettiklerinden dolayı yapmıştır. Onun bu tercihinin tesadüfen olduğu düşünülemez.

Yine aynı şekilde Ebubekir'i ömrünün sonunda yerine bırakmıştı. Bu, bütün sahabînin huzurunda, vefatından sonra onu halife bırakacağını işaret etmesinin bir delilidir. Ancak Hz. Peygamberin bir ara Ümmü Mektum'u yerine bırakması olayı aynı anlamda değildir. Çünkü bu sahabînin Peygamberimizin yerine geçtiği sırada, söz konusu sahabîler Rasulullah ile beraber gazvedeydi.

Eğer, Peygamber efendimizden gelen bir rivayette Hz. Ali'ye: "Senin, benim yanımdaki konumun, Harun'un, Musa'nın yanındaki durumu gibidir. Ancak benden sonra peygamber gelmeyecektir" buyurmuştur. Harun, Hz. Musa'nın halifesi olmuştur. Benzer bir durum Hz. Ali için mümkün olamaz mı? denilirse, cevaben şöyle denilir:

Hz. Harun'un fazileti zannedilen bağlamda değildir. Çünkü Peygamber efendimiz, Medine dışına gazveye ve çıkmış ve Ali'yi yerine bırakmıştır. Münafıklar, "Peygamber Ali'den yüz çevirdi ve onu eve hapsetti" dediler. Ali de buna üzülmüştü. Peygamber de ona, "Senin benim yanımdaki yerin Harun'un, Musa yanındaki konumu gibidir" demiştir.

Yukarıdaki iddianın çürük olduğuna bir delil de, Harun'un Hz. Musa'dan sonra ölmesidir. Eğer, "Senin benim yanımdaki konumun Musa'nın yanında Yuşa b. Nun'un konumu gibidir" demiş olsaydı, yukarıdaki görüş doğru olabilirdi. Çünkü Hz. Yuşa, Hz. Musa'nın halifeliğini iki günlüğüne yapmış ve yerine geçmiştir.

BÖLÜM

Hz. Ali'nin Hz. Peygambere Göre Konumu Nedir?

Rafizilerin bir kısmı vahyin aslında Hz. Ali'ye indirileceğini, fakat Cebrail'in şaşırdığını ileri sürer. Bir diğer kısmı da onun peygamberliğe ortak olduğunu söylemiştir. Bu iki grup ta İslamî olmayan bir soylem biçimine sahiptir. Çünkü onlar bu görüşleriyle Kur'an'ı ve ümmetin icmaını inkâr etmektedirler. Zira Kur'an'da, "Muhammed Allah'ın elçisidir"[202] buyurulmaktadır.

Rafizîlerin bir kısmı da, Hz. Ali, Peygamberimizden daha âlim olup, "Hızır'ın Musa yanındaki makamı neyse, onun da Peygamberimize göre konumu odur" demiştir. Oysaki Hz. Ali'nin ilmi Peygamberimizin öğretmesiyle meydana gelmiştir. Hz. Muhammed, "Ben ilim şehri, Ali de onun kapısıdır" diye buyurması da buna delil teşkil etmektedir.

Hadis ifadesi doğrultusunda, bir şehrin kapısı, hiçbir zaman şehirden daha büyük olamaz. Rafizilerin görüşlerinin yanlış olduğuna bir başka delil de, Hz. Muhammed'in, peygamber; Hz. Ali'nin ise veli olmasıdır. Nebi ise veliden daha üstündür.

Hızır olayı ise Allah Teâlâ'nın "Orada kendisine katımızdan üstün bir bağışta bulunarak özel bir bilgiyle donattığımız kullarımızdan birine rastladılar"[203] di-

202. el-Fetih 48/28.
203. Kehf 18/65.

ye buyruğunda olduğu gibi, ilhama nail olmuş, ledunnî ilmine sahip birisi idi. Hz. Musa ise ondan daha üstündü, çünkü o şeriat sahibiydi ve kendisine bir kitap indirilmişti. Hz. Davud'un Hz. Süleyman'a göre kendisine kitap indirilmesinden dolayı üstünlüğü de böyledir.

Rafizilerden bir kısmı da, yeryüzü hiçbir zaman bir peygambersiz kalmaz görüşüne sahiptiler. Bu nedenle onlara göre Hz. Ali ve evlatlarına da nübüvvet miras olarak kalmıştır. Ali'ye itaat etmek, Müslümanlara farzdır. Bunu farz görmeyenler ise kâfir olmuşlardır.

Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat ise, Hz. Muhammed'den sonra nebi yoktur. Bu nedenle "Ondan sonra bir nebi vardır diyen, Kur'an'ı inkâr ettiğinden kâfir olur. Zira Kur'an'da "O, Allah'ın Elçisi ve bütün Peygamberlerin Sonuncusu'dur"[204] ifadesi yer almaktadır. Bir tebliğci çıkıp ta nebilik iddiasında bulunsa ve birisi ondan peygamber olduğununu kanıtını istese, ilgili ayeti umursamadığı için dinden uzaklaşmış olur. Aynı şekilde o iddiacının doğru söyleyip söylemediğinde şüphe duyan da küfre girmiştir. Çünkü kanıtlamak, hakkı batıldan ayırt etmek için istenir. Peygamberimizin vefatından sonra nebilik iddiası da batıldan başka bir şey değildir.

---

204. el-Ahzab 33/40.

BÖLÜM
Kur'an'ın Kitap Haline Gelişi

Rafiziler'e göre, esas Kur'an, Ali b. Ebi Talib'in topladığı Kur'an'dır. Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'inki ise esas Kur'an'ın, Hz. Osman'ın topladığı Kur'an olduğu şeklindedir. Çünkü az önce geçtiği üzere Ebubekir (r.a.) Peygamberimiz vefat edince Kur'an'ı toplamış, fakat Yemame halkıyla savaştığı ve halifelik yaptığı sırada altmış yaşında olduğu için, onu Müslümanların hizmetine sunmaya fırsat bulamamıştır. O da vefat edince Hz. Ömer (r.a.) de onu aynı şekilde onu ortaya çıkarmaya fırsat bulamamıştır. Çünkü o da Horasan ve diğer yerlerin fethiyle meşguldü. Osman (r.a.) zamanında ise Kur'an hakkında bazı farklı görüşler ortaya çıkınca, Hz. Osman bu gelişmeden kaygılanarak "Siz Kur'an'da ihtilafa düştünüz, sizden sonrakiler daha şiddetli bir şekilde onda ihtilafa düşeceklerdir" demiştir. Daha sonra Hz. Osman sahabilerin arasına oturdu ve Ebubekir'in topladığı Kur'an'ı çıkarıp onlara gösterdi. Sahabîlere söz konusu Kur'an'ı gösterdiği için, Kur'an'ı toplama kendisine nispet edildi. Bu yüzden Osman mushafından bir ayeti inkâr eden dinden uzaklaşır. Çünkü sahabenin ittifak ettiği mushaf Hz. Osman'in mushafıdır.

BÖLÜM

Kur'an'ın Nitelikleri

Bütün Nebi ve Rasullere gönderilen kitaplar, Allah Kelamı olup yaratılmadığının bilinmesi gerekir. Bunlar yüz sayfa ve dört kitaptır. Bunlardan elli sayfa Hz. Âdem'in oğlu Şit'e, otuz sayfa İdris'e, on sayfa Hz. İbrahim'e, on sayfa da Hz. Musa'ya Tevrat'tan önce indirilmiştir.

Hz. Musa'ya verilen bu on sayfaya Kitabü's-Sünne (Sünnet kitabı) adı verilmiş ve Firavun'un denizde boğulmasından önce indirilmiştir. Firavun'un boğulmasından sonra Tevrat indirilmiştir. Daha sonra Allah Teâlâ Zebur'u Davud'a indirmiştir. Ondan sonra da İncil'i İsa'ya indirmiştir ki o, İsrailoğullarına gönderilen son peygamberdi. Son olarak peygamberlerin sonuncusu Hz. Muhammed'e Kur'an indirilmiştir.

Yukarıda bildirilen bu kitaplardan bir ayeti inkâr eden kâfir olur. Bir kimse bütün rasullere iman ettim deyip adı Kur'an'da geçmeyen birini inkâr etse ve bu onlardan değil derse, kâfir olmaz, ama bidatçi olur. Bu kimse bir başka dine geçmemesi durumunda geçerlidir. Başka bir dine geçmesi durumunda, mürted[205] statüsüne girer ve öldürülür.

---

205. Mürtedin cezalandırılması konusu, İslam tarihinde hassas bir konumdadır. Açıklık getirmesi bağlamında aşağıdaki rivayet dikkat çekicidir. Yemame'den dönen birisine, Hz. Ömer (r.a.) ciddî birşeyin olup olmadığını sorar. Gelen zât, ciddî ve önemli birşeyin ol-

Bütün kitaplara iman edilmesi gerektiğinin kanıtı, Allah Teâlâ'nın, "Deyin ki: "Biz Allah'a inanırız ve bize indirilene ve İbrahim'e, İsmail'e, İshâk'a, Yakub'a ve onların soyundan gelenlere indirilene ve Musa'ya, İsa'ya ve Rableri tarafından diğer tüm peygamberlere tevdî edilmiş olana inanırız. Onların arasında hiçbir ayrım yapmayız. Biz O'na teslim olanlarız"[206] sözüdür.

Bütün rasullere imanın şart olduğunun delili ise "gerçek erdem sahibi, Allah'a, Ahiret Günü'ne, meleklere, vahye ve Peygamberlere inanan"[207] ayetidir. Peygamberlerin sayısı yüz yirmi dört bindir. Ebu Zer'in Peygamberimizden merfu bir senedle rivayetinde ise bu sayı üç yüz yirmi üç olarak belirtilmiştir. Bazı rivayetlerde nebilerin sayısı, bir milyon yüz bindir. Buradaki asıl problem, sayısal anlamda olmayıp, esenlik bizim Allah'a ve onun istediği gibi ondan gelene ve bütün peygamberlere inandım denilmesidir ki bunu demekle nebi olmayana nebi, nebi olana da nebi değil deme hatasına düşülmesin.

Rafizilerin bir kısmı Ali (r.a.) ve dostları dünyaya dönüp düşmanlarından öç alacaklar. Böylece yeryüzünü adalet kaplayacak şeklinde bir görüşe sahiptirler.

Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'in görüşü ise, ölen hiç kimse dünyaya geri dönmez çünkü bununla ilgili hiçbir delil yoktur şeklindedir. Nitekim "Sizi yerden yarattık; yine ona döndürecek ve sonra ondan tekrar diriltip çıkaracağız"[208] ayeti bunun göstergesidir. Ayrıca "Kendilerinden önce kaç nesli yok ettiğimizi ve bu yok olup gidenlerin bir daha onlara dönüp gelemeyeceklerini görmüyorlar mı?"[209] Kur'an buyruğu yanında Hz. Peygamberin, "Ölümden sonra cennet ve cehennem dışında bir şey yoktur" şeklindeki hadisi de bunun ayrı bir kanıtıdır.

---

madığını, sadece içlerinden birinin irtidat ettiğini söyler. Hz. Ömer heyecanla "Ona ne yaptınız?" diye sorar. Adam, "Öldürdük" deyince, Hz. Ömer aynen Allah Resûlü (s.a.v.) gibi bir iç geçirir ve adama hitaben, "Onu bir yere hapsedip bir müddet bekletmeli değil miydiniz?" der. Sonra da ellerini kaldırır ve Rabbine karşı şu niyazda bulunur: "Allah'ım, kasem ederim bunlar bu işi yaparken ben yanlarında yoktum. Ve yine kasem ederim, duyduğum zaman da yaptıklarından hoşnut olmadım."(Muvatta, "Akdiye", 58)

206. el-Bakara 2/136.
207. el-Bakara 2/177.
208. Tâhâ 20/55.
209. Yâsîn 36/31.

BÖLÜM

Nesih, Beda' Konusunda Yahudi ve Şîa'nın Eleştirisi Mut'a Nikâhı Caiz midir?

Şia'dan bir grup, içkinin haram olmayıp, mehruh olduğunu kabul etmektedirler. Bu konuda Allah Teâlâ, "İmana ermiş olup doğru ve yararlı işler yapanlar, Allah'a karşı sorumluluk bilinci duydukları ve gerçekten inanıp doğru ve yararlı işler yaptıkları sürece her istediklerinden serbestçe yararlanabilirler"[210] ayetini referans olarak kullanmaktadırlar. Onlara göre aynı şekilde livata da haram değil. Çünkü Allah Teâlâ ona "Allah Teâlâ, toplandığınız yerlerde münker şeyler işliyorsunuz"[211] ayetinde olduğu gibi münker demiş, fakat onu haram sayan bir ayete rastlanmamıştır.

Yine onlara göre şarkı, şiir ve oyun da helaldir. Zira bunların yasaklanması, Medine imamı Malik b. Enes'in görüşüdür.

Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'e göre, Peygamber efendimizin rivayetine göre, ok atma, ata bakma ve erkeğin hanımıyla oynaması şeklinde üç oyun dışında bütün oyunlar haramdır. Nitekim Allah Teâlâ'nın "Sizi boş ve anlamsız bir oyun için yarattığımızı ve Bize dönmek zorunda olmadığınızı mı sanıyordunuz"[212] ayeti bu tezimize dayanak teşkil etmektedir.

---

210. el-Mâide 5/93.
211. el-Ankebût 29/29.
212. el-Mü'minûn 23/115.

İçki konusuna gelince, içki haramdır. Çünkü onunla ilgili şöyle bir hadis bulunmaktadır: "İçkinin azı da çoğu da size haram kılındı". İçeceklerden sarhoş eden her şey haramdır. Allah Teâlâ'nın, "Doğrusu, Rabbim, yalnızca, açık ya da gizli, utanç verici davranışları, günahın her çeşidini, başkasının elindekine haksız yere göz dikmeyi, Allah'tan başkasına, hakkında hiçbir delil indirmediği halde, tanrısal nitelikler yakıştırmanızı ve bilmediğiniz şeyi Allah'a izafe etmenizi yasaklamıştır"[213] şeklindeki sözü göz önüne alındığında, içkinin de günahın ta kendisi olduğu ortaya çıkar. Nitekim şöyle denilir: "Günahı aklımı kaybedinceye kadar içtim". Aynı şekilde günah da aklı götürür. Onların dayanak olarak kullandıkları ayet, içki ayeti indikten sonra ilgili ayetin indiği haberi ulaşmayıp, içki içen bir kavim hakkında kullanılmıştır. Bundan dolayı çok üzüldüler sonra da Allah Teâlâ söz konusu ayeti indirdi.

Def çalmaya gelince, İmam Şafiî def çalmayı düğünde oyun için değil de, nikâhı duyurmak için mubah görmüştür. İçki ve mut'a nikâhı başta mubahtı.

Eğer, neshin caiz oluşu kabul edilirse, bu durum, verilmiş bir izinden dönmek gibi olmuştur. Oysaki önce bir hükmü kabul edip sonra bundan vazgeçmek, Allah hakkında uygun düşmez. Başka bir ifade ile bu tıpkı Allah Teâlâ'nın, bir şeyi emredip bu konuda Beda'yı[214] irade buyurduğu gibidir. Nitekim Beda'dan dönmek de Allah'tandır. Zira beda ve vazgeçmek işlerinin sonucunu bilmeyen içindir.

Ehl-i sünnet'e göre nesh kavramı, Beda ve rücudan bir şey barındırmaz. Tam tersi, onda birinci kuralın hükme bağlanması ve sonlandırması olup, başka bir hükmün ya da ikinci aşamanın başlaması anlamındadır. Çünkü bununla birinci hükmün bittiği, sonsuz olmadığı, onu sınırlayan veya ortadan kaldıran hükmün ineceği vakte kadar yürürlükte olduğu görünmektedir. Ancak bunun sınırlanacağı zamanı tam olarak bilemeyiz.

Nesh olayı ile birinci hükmün bittiğini ve kalktığını görürüz. Nitekim Allah Teâlâ'nın kıyamette ölüleri diriltmesinde Beda ve sözünde cayma olacağını düşünemeyiz. Ancak bunda birinci hükmün bitmesi-ki o da ölümdür- ve yeni bir hükmün başlangıcı, yani yeniden diriliş anlamı vardır. Aynı şekilde neshte, Beda ve rücuun varlığından söz edilemez. Aksine onda ölüler hakkında neshedilen hükmün bitmesi ve nesih hükmünün başlangıcı vardır.

Nesihin faydası nedir diye bir sorul yöneltilirse, ondaki faydanın güzellik, hafifletme ve Allah'ın kullarına rahmeti olduğu şeklinde bir yanıt verilebilir. Allah

---

213. el-A'raf 7/33.
214. Beda, Şîa mezhebine göre Allah'ın ilim, irade ve tekvin sıfatlarında değişmeler meydana gelebilmesi demektir.

Teâlâ Müslümanlara başlangıçta, her Müslümanın, kâfir ve açıkça günah işleyen ve bunu yaymaya çalışan (facir) on kişiyle savaşmasını emretmiştir, Nitekim "Sizden zor durumlara göğüs germesini bilen yirmi kişi çıkarsa, bunlar ikiyüz kişiyi tepeleyebilmelidir; sizden böyle yüz kişi çıkarsa, hakkı inkara kalkışanlardan bin kişiyi tepeleyebilmelidir; çünkü onlar bunu kavrayamayan bir güruhturlar"[215] şeklinde buyurmuştur. Bundan sonra bu hükmü hafifletmiş ve "Ama yine de Allah, şimdilik yükünüzü hafifletmiş bulunuyor, çünkü zayıf olduğunuzu biliyor"[216] İşte bu yüzden neshe tahfif/hafifletme ismi verilmiştir.

Bu arada nesheden hüküm yürürlükte olduğu zamanda faydalı olmuştur. Çünkü yeni hükümle bulunulan zamanda amel etmek vaciptir. Onun varlığına iman da vaciptir. Mensuh ile geçerli olduğu zamanda amel etmek vacip değildir. Ancak onun varlığına iman etmek vaciptir.

Yahudiler, şeriatın neshi caiz olmadığını ileri sürerken, Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat ise caizdir demiştir. Yahudilerin gerekçeleri ise, bir şeyi emretmek yararlı olduğu için; bir şeyden yasaklamak da zararı bulunduğu içindir. Buna göre, Allah Teâlâ Tevrat'ta bir şeyi emredip, başka bir şeyin yapılmasını men etmiş ise, bu, emredilen şeyde maslahat, yasaklanan şeyde de zarar mevcut demektir. Tevrat'ta yasakladığı şeyi emretmesinin mümkün olduğunu söylemek, bizi Tevrat'ta zararın emredildiği sonucuna götürür. Bu ise caiz değildir. Çünkü Allah Teâlâ hikmet sahibidir ve işlerinin sonucunun nereye varacağını bilir. O yaptıklarını boşa yapmaz ve sefehle nitelenemez.

Yahudilerin bu iddiaları tutarlı değildir, çünkü Allah Teâlâ, yeme içmenin sadece açken ve susuzken görevini yerine getirip doyma ve kanma anında gerekli olmadığında olduğu gibi, bir zamanda maslahatı gerektirip her zaman maslahatı gerektirmeyen şeyleri emrettiğinde, Allah Teâlâ hakkında Beda söz konusu olamaz. Çünkü bu o anda maslahatı gerçekleştirmek için Allah tarafından takdir edilmiştir. Aynı şekilde doktorun hastaya farklı zamanlarda farklı ilaçları tavsiye etmesinde de durum aynıdır.

Allah Teâlâ kullarına şefkatli doktordan daha merhametlidir. Tevrat'ı Hz. Musa zamanı için şeriat olarak indirdi ve Tevrat'ın görevini yerine getirme sınırı Musa hayatıyla belirlendi. Zebur'daki maslahat da Hz. Davud dönemiyle sınırlı kalmıştır. Yine İncil'deki maslahat Hz. İsa'nın zamanıyla sınırlı kalmıştır. Kur'an'daki maslahat ise, Hz. Muhammed'in peygamberlik hükmünün uzandığı zamana kadar geçerliliğini korumaktadır.

---

215. el-Enfâl 8/65.
216. el-Enfâl 8/66.

Rafızîlerin bir kısmı Mut'a nikâhı[217] helaldir demişlerdir. Mut'a ise kadını cinsel birliktelik için kiralamaktır. Allah Teâlâ "O halde hangisiyle nikâh ile münasebette bulundunuzsa mehirlerini kendilerine bir farz olarak verin"[218] sözüyle nikâh lafzını kullanmadan başlı başına 'istimtadan' dolayı ücreti vacip kılmıştır.

Ehl-i Sünnet âlimlerine göre, Mut'a içki gibi haramdır. Ancak o bir sefere mahsus olmak üzere mübah kılınmıştır. Daha sonra "Zina eden kadın ve zina eden erkekten herbirine yüz değnek vurun"[219] sözüyle neshedilmiştir. Onların argüman olarak kullandığı ayet ise, Allah Teâlâ'nın, "Bir de sizden olan dulları ve kölelerinizden, cariyelerinizden doğru gidenleri evlendirin"[220] sözüyle neshedilmiştir.

---

217. Mut'a nikâhı, ücret mukabilinde belli bir süre için kadınla evlenmektir. İslam öncesi Arap toplumunda mubah olduğu gibi, İslâm'ın ilk günlerinde de mubahtı. Sonra nesh edilip yürürlükten kaldırıldı. Sünnî fıkıh mezhebleri ittifakla mut'a nikâhının caiz olmadığı, önceki ruhsat ve izinlerin sonradan ebedî olarak kaldırıldığı, neshedildiği hükmünü benimsemişlerdir.
218. en-Nisâ 4/24.
219. en-Nûr 24/2.
220. en-Nûr 24/32.

BÖLÜM

Ahirette Ruh mu Yoksa Beden mi Önceliklidir?

Rafizîlerden bir grup, "Bir kişi ölüp de toz toprak olunca, Allah Teâlâ onun için bir ceset yaratır. Bu cesede de o kişinin ruhu girer, zira ruh için ceset neyse beden için elbise odur" şeklinde bir görüş ileri sürmekte ve bunu "Şüphesiz ki ayetlerimizi inkâr eden kâfirleri biz yarın bir ateşe atacağız. Derileri piştikçe azabı duysunlar diye, kendilerine başka deriler vereceğiz"[221] ayetiyle delillendirmeye çalışmaktadırlar.

Bu iddialarına karşılık deriz ki, ayette cesedin aynısı değil de görüntü ve dış yüzeyinin değiştirilmesi kastedilmiştir. Bunun böyle olduğuna "O gün yeryüzü bir başka yere, gökler, başka göklere çevirilecek ve bütün varlıklar, kabirlerinden çıkıp bir ve gücüne karşı durulmaz olan Allah'ın huzuruna toplanacaklardır"[222] ayeti delalet etmektedir. Yerle göğün değiştirilmesinden, bizzat kendilerinin değişmesi değil, niteliklerinin değişmesi murad edilmiştir.

221. en-Nisâ 4/56.
222. İbrâhîm 14/48.

BÖLÜM
İbahiyye'nin Görüşlerinin Eleştirisi

İbahiye'ye[223] göre, kul Allah'ı sevmede zirve noktasına geldiğinde oruç, zekât, hac gibi zahir ibadetler ondan düşer. Bundan sonra bu şahsın ibadeti, tefekkür olur. Kendi nuruyla göğe yükselir, cennete girer, hurilerle kucaklaşır.

Ehl-i Sünnet âlimlerine göre, bu iddiaların hiçbir İslami dayanağı yoktur. Çünkü Nebiler kendi başlarına göğe çıkamazlar. Allah Teâlâ'nın Peygamberimiz hakkında buyurduğu "Kulu Muhammed'i geceleyin, Mescid-i Haram'dan kendisine bazı âyetlerimizi göstermek için, etrafını mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya götüren Allah, her türlü noksan sıfatlardan münezzehtir"[224] sözünde, yine Hz. İsa hakkında "Fakat Allah onu kendisine yükseltmiştir"[225], yine Hz. Âdem ile ilgili olarak "Dedik ki: Ey Âdem, sen ve eşin cennette oturun, ikiniz de ondan dilediğiniz yerde bol bol yeyin, fakat şu ağaca yaklaşmayın, yoksa zalimlerden olursunuz"[226], ayrıca Hz. İdris'in durumunu anlattığı "Biz onu yüce bir yere yük-

223. İbahiyye, dinin emirleriyle ahlâkî ve herhangi bir kanunî düzenlemeleri benimsemeyen gruplara verilen genel ad olup, hemen hemen her toplum ve devirde bulunmaktadır. İslam tarihi öncesinde Mezdekiyye, İslam tarihinde ise Babekiyye, Bâtıniye, Karâmita ve aşırı Şîa fırkaları temsil etmiştir.
224. el-İsrâ 17/1.
225. en-Nisâ 4/158.
226. el-Bakara 2/35.

selttik"[227] sözünde de peygamberlerin kendi imkânları doğrultusunda göklere yükselmediğini görmekteyiz.

Allah'ın elçileri böyleyken, onların dışındakilerin kendi başlarına göğe yükselmeleri mümkün değildir. İbahilerin bir kısmına göre, Allah Teâlâ kadını ve malı yarattı ve onları erkekleri ortak malı kıldı. İnsan başkasının malına ya da karısına ihtiyaç duyarsa, onları alabilir. Çünkü Âdem ve Havva öldükten sonra onların malları bizlere eşit bir şekilde miras kaldı.

Ehl-i Sünnet'e göre, bir kimsenin malı kendi rızasıyla vermedikçe başkasına helal değildir. Nitekim "Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin. Ancak kendi rızanızla yaptığınız ticaretle yemeniz helaldir"[228] şeklinde buyurmaktadır. Bu bağlamda rivayet edilen hadisler çoktur. Onlardan birisi şu hadistir: "Delil göstermek davacı, yemin ise inkâr eden üzerinedir"[229].

Yine onlardan bir kısmına göre, kişi Allah'ı sevmede zirveye ulaşırsa, ona başkalarının karıları ve cariyeleri helal olur. Onlar onun koklaması için tahsis edilmiş reyhan gibidirler. Çünkü bu kişi Allah'ın sevgilisidir. Kadınlar ise Allah Teâlâ'nın kullarıdır. Sevgili de sevdiğine istediğini vermekten geri durmaz. Onlar bu konuyla ilgili Hz. Ali'nin, "Kadınlar bizim için yaratılmış reyhanlardır. Hepimiz reyhanın kokusunu koklarız" şeklinde bir sözüne dayanmaktadırlar.

Hz. Ali'nin bu sözüyle bağlantılı olarak Ehl-i Sünnet bilginleri, kadınların nikâh olmadan helal olmayacağı görüşüne sahip olmuşlardır. Cariyeler ise, ya mülkiyeti altına almak ya da yine hürlerde olduğu gibi nikâhlamak suretiyle helal olurlar. Sahibi ondan başkasıyla evlense bile, onun cariyesi ve helalliği olmaya devam eder.

Onların iddialarının aksine zinanın haramlığının delili, Allah Teâlâ'nın "Zina eden erkek ve zina eden kadına yüz sopa vurun"[230] ayetidir. Bir başka delil de Maiz'in zina ettikten sonra recmedilmesidir. Eğer onların iddia ettiği gibi zina helal olsaydı, Maiz recmi hak etmezdi. Zira helal olan şeyde, recm de sopayla cezalandırma da yoktur.

İbahiyyeden bir kısmına göre bir kişi Allah'ı sevmede zirveye ulaşmışsa, Allah onu ateşe atmaz, çünkü Allah'ın cehenneme soktuğu kul, bir daha cennete girmez. Cennet için de aynı şey söz konusudur.

Onların görüşleri yanlıştır, zira veli olsun ya da olmasın kul bir günah işlediği zaman bu Allah'ın dilemesiyle meydana gelmiştir. Allah Teâlâ isterse onu faz-

---

227. Meryem 19/57.
228. en-Nisâ 4/29.
229. Buhârî, "Ahkam" 12.
230. en-Nûr 24/2.

lıyla bağışlar, isterse de adaletiyle ona azap eder. Zira "O, kimi dilerse yarlıgar, kimi isterse de cezalandırır"[231] buyurulmaktadır. Günahları ölçüsünde ona azap ettikten sonra O'nun rahmeti ve nebilerin şefaatiyle kulunu cehennemden çıkarır. Bu durum iman üzere vefat etmiş olması şartıyla geçerlidir.

Söz konusu kişinin durumu, üzerini örten pisliklerin giderilmesi için ateşe atılan altın gibidir. Onu kaplayan pislikler yanıp ta ondaki altın ortaya çıktıktan sonra oradan alınır. Allah Teâlâ bu örnekte olduğu gibi onu da cehennemde bırakmaz. Bu mü'minin durumu, kâfirin durumunun aksinedir. Çünkü inkârcı ateşi tutuşturmak ve yakılmak için hazırlanmış odun gibidir. Bu başka bir manaya gelmeyecek şekilde belirgindir. Cennetliklerin durumu ise böyle değildir. Çünkü o nefsini terbiye etme, tövbe veya Nebilerin şefaatiyle, günah kirliliğinden arınmadıkça, cennete giremez.

Nitekim Hz. Muhammed "Cenneti kolayca girilecek bir yer mi zannediyorsunuz. Vallahi inci gibi olmadıkça oraya giremezsiniz" buyurmuştur. Ateş, cennetin aksine günahları yakar ve onları asi mü'min olmaktan arındırır. Böylece menfi niteliklerden arınan mümin, oradan çıkar. Cennet ise içerisine girenleri oradan çıkmaları için temizlemez.

Yine bu fırkanın bir kısmının, "kul Allah sevgisinde zirveye ulaşınca ondan emir ve nehye muhatap olma durumu ortadan kalkar. Artık bu kişiye her canının istediği helaldir. Habibullahtan, ölümle küfür arasında tercih yapması istendiğinde o, ölümü tercih ederse, bu kişi az önce sözü edilen zirveye ulaşmış demektir. Münafık olmayan herkes de habibullahtır" tarzında bir yaklaşıma sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Ehl-i Sünnet âlimlerine göre, hiçbir kişiden emir ve yasaklamaya muhatap olma sorumluluğu kalkmamaktadır. Bu bağlamda Allah'a en yakın olan, en ağır sorumlulukları yüklenir. Peygamberin durumu da böyledir. O, Allah'ın sevgilisi ve kulları arasından seçtiği birisiydi. Ayakları şişinceye kadar namaz kılardı. Nitekim "Ey Nebi! Allah'tan kork"[232], "Gecenin bir bölümünde de O'na secde et"[233], "Ey peygamberler! Temiz ve helal olan şeylerden yiyin; güzel amel ve hareketlerde bulunun"[234], "Emrolunduğun gibi doğru ol!"[235] tarzı emirlere muhatap olmuştur.

---

231. Âl-i İmrân 3/129.
232. el-Ahzâb 33/1.
233. el-İnsân (ed-Dehr) 76/26.
234. el-Mü'minûn 23/51.
235. Hûd 11/112.

Öte yandan Hz. Âdem de aynı şekilde onun sevgilisi ve seçkin kuluydu. Allah Teâlâ, "Şu ağaca yaklaşmayın"[236] diyerek, ağacın meyvesinden yemeyi onlara yasaklamıştı. Eşiyle beraber yedikleri zaman, ona sitem etmiş ve cennetten çıkarmıştı.

Bir rivayette Hz. Aişe, ölünceye kadar Peygamber'in ev halkı iki defa üç gün peşpeşe buğday ekmeğini yiyememişlerdir. Yine bir hadis-i şerifte Peygamber efendimiz "Bir günde yedi Peygamber açlık ve bitten öldüler" diye buyurmuştur. Mü'minlerin, dinî yükümlülüklerle sorumlu olmasının kaldırılmasıyla beraber, Allah'ın nimetlerinden istifade etmesi ise, bunun cennette gerçekleşeceği vaat edilmiştir. Nitekim konuyla ilgili Kur'an'da "Geçmiş günlerde yaptığınız işlerden ötürü afiyetle yeyin, için"[237] mealinde buyruk bulunmaktadır. Buna göre İbahiyyenin anlayışının aksine, manevî tekâmül eden bir kişi, dünyada değil, ahirette ödülünü alacaktır.

Allah Teâlâ kullarına, "Onun için sizden her kim bu aya şahit olursa onda oruç tutsun"[238] diyerek orucu emretmiştir. Yine O, "Ey iman edenler! Oruç, sizden öncekilere farz kılındığı gibi size de farz kılındı"[239] diye buyurmuştur. Kul, mü'min, akıllı, baliğ olma şartlarını taşıdığı sürece bu emre muhataptır. Allah'ın, "Hem namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin, rükû edenlerle birlikte siz de rükû edin"[240] sözünde geçen namaz, zekât gibi diğer ibadetler için de aynı buyruk söz konusudur. Hasta ve yolcunun durumuysa farklıdır. Onlara orucu yeme mübah kılınmıştır. Ancak Allah Teâlâ'nın, "İçinizden hasta olan veya yolculukta bulunan ise, diğer günlerde, tutamadığı günler sayısınca tutar. Ona dayanıp kalacaklar üzerine de bir yoksulu doyuracak kadar fidye gerekir. Her kim de hayrına fidyeyi artırırsa, hakkında daha hayırlıdır. Bununla beraber, eğer bilirseniz, oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır"[241] sözlerinde olduğu gibi bu durumda olanların oruç tutmaları daha iyidir. Hayız ve nifas görenin hali, bunlarınkinden farklıdır. Bunlar oruç tutamaz, namaz da kılamaz. Orucu kaza ettiği halde, namazı sıkıntıya sebep olabileceğinden, kaza etmezler. Orucu tutmada namazı kaza etmesi halinde, yaşayacağı sıkıntıyı yaşaması söz konusu değildir.

---

236. el-Bakara 2/35.
237. el-Hâkka 69/24.
238. el-Bakara 2/185.
239. el-Bakara 2/183.
240. el-Bakara 2/43.
241. el-Bakara 2/184.

Allah'ı sevmede doruk noktasına ulaşanlardan ibadet düştüğü halde, peygamberlerden kalkmaz diyen kimse, velilerin derecelerini peygamberlerden daha üstün ve onlardan daha erdemli olarak görmektedir. Veliyi Nebi'den daha üst derecede gören ise, acıklı azabı hak etmiştir.

BÖLÜM

Astroloji İlmiyle Uğraşmak Haram mıdır?

Astrologlara göre, yerdekilerin işlerinin gidişatı Zühal, Güneş, Ay, Merih, Ütarit, Müşteri ve Zühre'den oluşan yedi yıldız ve on iki burca bağlıdır. Yine astrologlar, bu burçlar ve yıldızlar yerdekilere etki eder. Astrolojiyi bilen bir kimse, kendi iyiliği ve kendi hayrına olana yönelmeyi, kendi kötülüğüne olan şeylerden kaçınmayı ve ne zaman öleceğini bilir.

Ehl-i Sünnet bilginleri bu iddialara karşılık, yıldızlar, burçlar, güneş, ay ve kâinatı aydınlatan her nesne bir iş için tahsis edilmiştir. İnsan hayatına etki edecek plan ve projeleri yoktur. Nitekim "Güneş, ay ve yıldızlar Allah'ın emrine boyun eğerler"[242] sözü doğrultusunda her şey O'nun hükmü altında devam etmektedir.

Hz. İdris zamanında astroloji ilmi vardı. Bu alanla uğraşmanın haram olduğunu iddia eden delil getirmek zorundadır. Allah Teâlâ'nın, Hz. İbrahim'in durumunu anlatırken, "Derken yıldızlara bir baktı da: 'Ben gerçekten hastayım' dedi"[243] Yıldızlara bakarak 'ben hastayım' demesinde, bu ilmin o dönemde varlığına işaret olduğu şeklinde bir görüş ileri sürülmesi tutarlı değildir. Zira olaylar yıl-

---

242. el-A'râf 7/54.
243. es-Saffât 37/88-89.

dızların yörüngelerine göre hareket etmiyordu. Ancak Allah Teâlâ kitabında "falan yıldız falan yere gelecek" diye haber vermiş, onlar da Allah'ın onlara bildirmesiyle bilmişlerdir.

Daha sonra Hz. Süleyman zamanında gece olduktan sonra, güneşin geri gelip, burçlarla ilgili bu hesaplamaları altüst olunca, bu ilim yürürlükten kaldırılmıştır. Peygamber efendimizin, "Allah Teâlâ'nın müneccimleri yalanlamada güzel bir âdeti vardır. Müneccim kâhin gibi, kâhin sihirbaz gibi, sihirbaz kâfir gibi, kâfir de cehennemdedir" dediği rivayet edilmiştir.

Astroloji ilminin gerçekleri yansıtmadığına, Allah Teâlâ'nın, "Ben, onları (İblis ve soyunu) ne göklerin ve yerin yaratılışında, ne de kendilerinin yaratılışında şahit tutmadım ve hiçbir zaman doğru yoldan çıkanları yardımcı edinmiş değilim"[244] sözü delil teşkil etmektedir.

İlim ise iki şeyle meydana gelir. Ya gözlemle ya da doğru, uzman ve güvenilir bir kimsenin haber vermesiyle oluşur. Peygamberimiz ise gökteki yıldız ve burçlar hakkında herhangi bir haber vermemiştir. İnsanlar gözlem konusunda eşittirler. Ancak bazı insanlar sadece kendi görüşlerine dayanıp, akıllarıyla baş başa kaldılar. Böylece bir tür sapıklık ve bir başarısızlığa uğradılar. "Malına güvenen azlığa; aklına güvenen zelilliğe düşer, Rabbine güvenen ise yücelir" denilmiştir.

Şair ve astrolog doğruya götüremez, çünkü "Astrolog kendi evinde karısının yaptığından habersizdir" denilmiştir. Astrologlar "Güneş, ay ve yıldızlar semanın dördüncü katındadır" demiştir. Ehl-i Sünnet bilginleri, Allah Teâlâ'nın, "Biz, yakın göğü, bir süsle, yıldızlarla süsledik"[245] buyruğu yanında, Zül-Karneyn'den bahsettiği, "Nihayet güneşin battığı yere varınca, onu kara bir balçıkta batar buldu"[246]. Oysaki Zü'l-Karneyn semanın dördüncü katına ulaşmamıştır. Ayeti Kerimeleri bunların dünya semasında olduklarına delalet etmektedir.

Allah doğru yola iletendir. Bu çalışmamız Yüce Mülk sahibinin yardımıyla sona erdi.

---

244. Kehf 18/51.
245. es-Saffât, 37/6.
246. Kehf 18/86.

Bahrü'l-Kelam

Matüridi Akaidi

Ebu'l-Muin en-Nesefi

Din, inanç ve ahlakın da içerisinde değerlendirildiği uygulama/amel olmak üzere iki temele dayanmaktadır. Dinin aslını oluşturan inanç konuları, İslam'ı diğer dinlerden ayıran temel prensipleri içermektedir. Bu alan, İslami bilimlerde Kelam ve akaid şeklinde belirginleşmiştir. Bu sahanın iki öncüsünden birisi olan İmam Matüridi'nin önderliğini yaptığı Matüridilik ekolünün temel taşlarından kabul edilen Ebü'l-Muin en-Nesefi'nin bu çalışması, İslam inancının ana konularını içermektedir.

Mâverâünnehir havzasında yetişen Nesefi'nin, Kur'an ayetleri ve Hz. Peygamber'in sağlam hadisleri doğrultusunda oluşan iman esaslarını, akli yorumlar çerçevesinde sunduğu *Bahrü'l-Kelam* adlı çalışması, bir Müslümanın bilmesi zorunlu olan konuları içermektedir. Eser dönemin kültür ve entellektüel ortamı doğrultusunda şekillenmekle birlikte, günümüz inanç proglemlerinin çözümüne ışık tutacak, dini konularda ulaşabilecek kuşkuları giderebilecek bir içeriğe sahiptir.

Eser, İslam dışı akım ve düşüncelerine karşı kaleme alınmış olup, İslami değerleri savunmakla birlikte, Ehl'i sünnet verileri çerçevesinde Kur'an ayetleri ve Hz. Peygamber uygulamalarının doğru anlaşılmasına yönelik bir yapıya sahip olması nedeniyle çağımızdaki inanç sorunlarına çözümler sunmakta, aynı zamanda İslam inancına sahip olduğunu kabul eden bir Müslümanı da aydınlatmaktadır.

ISBN 978-975-6138-44-1
9 789756 138441